

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών *Πολιτιστική Πολιτική
και Ανάπτυξη*

Πτυχιακή Εργασία

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα. Η προστασία και ανάδειξή τους.

Σταύρος Κονιδιτσιώτης

Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης

Μάιος 2019

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική
και Ανάπτυξη**

Πτυχιακή Εργασία

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα. Η προστασία και ανάδειξή τους.

Σταύρος Κονιδιτσιώτης

**Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μάιος 2019

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή χωρίς γραπτή άδεια του συγγραφέα, σύμφωνα με τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975).

©2019, Κονιδισιώτης Σταύρος

Σταύρος Κονιδισιώτης

Βέργα Μεσσηνίας, 24100, Καλαμάτα, τηλ. 6996105305

e-mail: konidstayros_6@yahoo.com

Περίληψη

Η ιστορία της ελιάς, της καλλιέργειας και των προϊόντων της είναι μακραίωνη. Κάποιες ελιές έχουν επιβιώσει χιλιετηρίδες και η ιστορία τους ανάγεται στην αρχαιότητα. Σε πολλές περιπτώσεις η ιστορία τους μάλιστα σχετίζεται με τη μυθολογία και τη θρησκεία. Η ελιά συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη λαϊκή παράδοση, την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, τα ήθη και τα έθιμα. Σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί πηγή έμπνευσης για τους καλλιτέχνες. Στην Ελλάδα μεγάλες εκτάσεις ελαιόδεντρων απαντώνται στην Πελοπόννησο, την Κρήτη, την Εύβοια, τη Χίο, το Πήλιο και την Αττική.

Από την αρχαιότητα τα ελαιόδεντρα αποτελούσαν μέσο κάλυψης διάφορων αναγκών των ανθρώπων. Παρά το πέρασμα του χρόνου και των ανθρώπινων παρεμβάσεων, πολλά ελαιόδεντρα κατάφεραν να επιβιώσουν. Πρόκειται για τα λεγόμενα μνημειακά ελαιόδεντρα, τα οποία διακρίνονται για την ογκώδη επιφάνειά τους, τις σπηλαιώσεις και το ανάγλυφο του κορμού τους, καθώς επίσης και τη σύνδεσή τους με την ιστορία, τις παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα της περιοχής στην οποία βρίσκονται. Στη χώρα μας τα μνημειακά ελαιόδεντρα προστατεύονται με Ν.Δ. του 1971. Με την προβολή, την ανάδειξη και την προστασία τους ασχολούνται διάφοροι δημόσιοι ή ιδιωτικοί οργανισμοί. Σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση διαδραματίζουν οι τοπικές κοινότητες με τις παραδόσεις τους, καθώς επίσης και οι ίδιοι οι πολίτες. Πολλοί από αυτούς γνωρίζουν την ύπαρξη των μνημειακών ελαιόδεντρων στην περιοχή τους και αντιλαμβάνονται τη σημασία τους, οπότε προσπαθούν να έχουν ενεργό ρόλο στην ανάδειξη και την προστασία τους. Παράλληλα για την αξιοποίηση των μνημειακών ελαιόδεντρων είναι σημαντική η υλοποίηση κάποιων στόχων σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό αλλά και σε οικονομικό επίπεδο.

Η παρούσα διατριβή διερευνά και περιγράφει τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως το σχήμα, το μέγεθος, το ξύλο, τις σπηλαιώσεις και την ηλικία, καθώς επίσης και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά όπως ιστορικά ή θρησκευτικά γεγονότα, μύθοι και παραδόσεις που καθορίζουν ένα ελαιόδεντρο και το χαρακτηρίζουν ως μνημειακό. Επίσης μελετά την επίδραση της ελιάς, του κορμού και του καρπού στη λογοτεχνία, τις εικαστικές τέχνες και τη μουσική. Τα μεθοδολογικά εργαλεία της διερευνητικής και περιγραφικής έρευνας που χρησιμοποιούνται προσδοκούν να σκιαγραφήσουν την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό σχετικά με τα μνημειακά ελαιόδεντρα. Τέλος, παρουσιάζεται η αντίληψη που έχουν οι πολίτες για τα μνημειακά ελαιόδεντρα στις περιοχές μελέτης και προτείνονται στόχοι και δράσεις για την καλύτερη προβολή και ανάδειξή τους.

Summary

The history of the olive tree, its cultivation and its products is known for centuries. Some olive trees have survived over millennia and their history dates back to antiquity. In many cases, it is related to mythology and religion. The olive tree is associated with folk tradition, people's everyday life, and customs. In many cases it is considered to be a source of inspiration for artists. In Greece, monumental olive trees are found in the Peloponnese, Crete, Euboea, Chios, Pelion and Attica.

Since ancient times, olive trees have been a means of covering various needs of people. Despite the time passing and human intervention, many olive trees have survived. These are the so-called monumental olive trees, which are distinguished for their massive surface, the caverns and their trunk. In our country the monumental olive trees are protected by the P.D. 1971. Various public or private organizations are involved in their promotion and protection. An important role in this direction is played by local communities play an important role towards this direction with their traditions, and with the help of the citizens themselves. Many of them acknowledge the existence of monumental olive trees in their area and realize their importance, so they try to have an active role in their promotion and protection. At the same time the exploitation of the monumental olive trees it is important to achieve some social, environmental and economic goals.

This dissertation explores and describes the particular morphological features such as shape, size, wood, cavities and age, as well as the cultural characteristics such as historical or religious events, myths and traditions that define an olive tree and characterize it as monumental. It also studies the effect of olive, trunk and fruit on literature, visual arts and music. The methodological tools of exploratory and descriptive research used are expected to outline the situation in Greece and abroad regarding monumental olive trees. Finally, the citizens' perception of monumental olive trees is presented in the study areas and proposed objectives and actions for their better projection and promotion.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους, όσοι με τον τρόπο τους βοήθησαν στο να ολοκληρωθεί η συγγραφή αυτής της εργασίας. Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή, κύριο Στυλιανό Λεκάκη που με την πολύτιμη στήριξή του, την ενθάρρυνση και την καθοδήγησή του, βοήθησε απεριόριστα στη συγγραφή και την ολοκλήρωση της διατριβής μου.

Ευχαριστίες απευθύνω επίσης στις γεωπόνο Σταματία Σιταρά και φιλόλογο Αθανασία Ζημιλιάγκου για την βοήθειά τους στις μετρήσεις κατά τη διάρκεια της μελέτης και έρευνας των μνημειακών ελαιόδεντρων.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που με τη στήριξη και την κατανόησή τους με ενθάρρυναν στην υλοποίηση της παρούσας διατριβής και την ολοκλήρωση του μεταπτυχιακού μου.

Περιεχόμενα

	Εισαγωγή	1-2
1	Μνημειακά Ελαιόδεντρα	3
1.1	Γενικά	3
1.2	Κατηγορίες μνημειακών ελαιόδεντρων	3-4
1.3	Μορφολογικά Χαρακτηριστικά	4-5
1.3.1	Το σχήμα και το μέγεθος του κορμού	5
1.3.2	Το ξύλο της ελιάς	5-6
1.3.3	Ο σχηματισμός των σπηλαιώσεων της ελιάς	6-7
1.3.4	Μέθοδοι χρονολόγησης	7
1.3.4.1	Ιστορική μέθοδος	7-8
1.3.4.2	Δενδροχρονολόγηση	8-9
1.3.4.3	Ραδιοχρονολόγηση – Ραδιάνθρακας C-14	9-10
1.4	Πολιτιστικά Χαρακτηριστικά	10-11
2	Λαϊκή και Λόγια Παράδοση	12
2.1	Άυλη παράδοση	12
2.2	Λογοτεχνία	12-15
2.3	Εικαστικά	15
2.3.1	Ζωγραφική	15-16
2.3.2	Χαρακτική	16-18
2.3.3	Γλυπτική	18-20
2.4	Μουσική	20-21
3	Τα μνημειακά ελαιόδεντρα στην Ελλάδα	22
3.1	Πλαίσιο διαχείρισης στην Ελλάδα	22-23
3.2	Νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα	23-24
3.2.1	Μνημεία της φύσης	24-26
3.3	Οργανισμοί μελέτης και διαχείρισης μνημειακών ελαιόδεντρων	26-27
3.3.1	Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.)	27-29
3.3.2	Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας (Κ.Π.Ε.Κ.)	29-30
3.3.3	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης (ΤΕΙ Κρήτης)	30-32
3.3.4	Μουσείο Ελιάς Βουβών Κρήτης	32-33
3.4	Μελέτες περίπτωσης μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ελλάδα	33-38
4	Μεθοδολογία	39-40
5	Μνημειακά ελαιόδεντρα σε χώρες της Μεσογείου	41
5.1.	Φορείς διαχείρισης	41
5.2	Μελέτες περίπτωσης μνημειακών ελαιόδεντρων σε χώρες της Μεσογείου	42-45
6	Προτάσεις για την καλύτερη διαχείριση πλούτου	46
6.1	Στόχοι – Δράσεις για την αξιοποίηση των μνημειακών ελαιόδεντρων	46-47
6.1.1	Σύνδεσμοι Ελαιοκομικών Ενώσεων Δήμων	47
6.1.2	Οικομουσείο	48-49
6.2	Τουρισμός	49
6.2.1	Αγροτουρισμός	50
	Επίλογος	51
Παραρτήματα		
A	Παράρτημα κειμένων	52-93
B	Παράρτημα εικόνων	94-130
Γ.	Παράρτημα φωτογραφιών	131-141
Δ.	Παράρτημα Πινάκων	142-143
Ε.	Παράρτημα συνεντεύξεων	144-145
	Βιβλιογραφία	146-168

Εισαγωγή

Η ελιά εμφανίστηκε στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Μεσογείου πριν από πολλά χρόνια. Μέχρι και σήμερα έχουν καλλιεργηθεί και δημιουργηθεί περισσότερες από 1.500 ποικιλίες ελιάς στις περιοχές αυτές (Κωστανέλος 2010: 21, Λαζαρίδη κ.ά. 2002: 95). Στο πέρασμα των χρόνων αρκετά ελαιόδεντρα επέζησαν και φθάνουν έως και τις μέρες μας. Τα ελαιόδεντρα αυτά, αν συνδυαστούν με τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των περιοχών στις οποίες βρίσκονται, όπως ιστορικά ή θρησκευτικά γεγονότα, μύθοι και παραδόσεις, μπορούν να χαρακτηριστούν ως μνημειακά. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα στην Ελλάδα συναντώνται στην Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου, στην Πελοπόννησο και σε άλλες περιοχές. Η ελληνική νομοθεσία προστατεύει τα ελαιόδεντρα αυτά και κατά περίπτωση τα κηρύσσει μνημεία της φύσεως.

Στην Ελλάδα μέχρι σήμερα έχουν κηρυχθεί ως μνημεία της φύσεως δεκαπέντε ελαιόδεντρα, τα οποία βρίσκονται στην Αθήνα, την Καλαμάτα, το Ναύπλιο, την Κρήτη, την Αργολίδα και την Εύβοια. Τα δέντρα αυτά προστατεύονται όχι μόνο από το κράτος, αλλά και από οργανισμούς δημόσιους ή μη, οι οποίοι έχουν ως κύριο στόχο όχι μόνο τη μελέτη αλλά και την ανάδειξη. Αρκετά μνημειακά ελαιόδεντρα έχουν εντοπιστεί στην Κρήτη, τα οποία προβάλλονται και αναδεικνύονται από τους τοπικούς φορείς.

Στις χώρες της Μεσογείου μνημειακά ελαιόδεντρα συναντώνται στην Ισπανία, την Ιταλία, το Ισραήλ, την Κροατία, την Κύπρο, το Μαυροβούνιο, την Πορτογαλία, την Τουρκία και σε άλλες περιοχές. Η ανάδειξη των ελαιόδεντρων στις χώρες αυτές πραγματοποιείται κατόπιν συνεργασίας κρατικών και τοπικών φορέων, καθώς επίσης και ιδιωτικών ενώ συμμετέχουν και διακυβερνητικοί οργανισμοί.

Η παρούσα διατριβή διερευνά και περιγράφει τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως το σχήμα, το μέγεθος, το ξύλο, τις σπηλαιώσεις και την ηλικία, καθώς επίσης και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν ένα ελαιόδεντρο και το χαρακτηρίζουν ως μνημειακό. Επίσης μελετά την επίδραση της ελιάς, του κορμού και του καρπού στη λογοτεχνία, τις εικαστικές τέχνες και τη μουσική. Τα μεθοδολογικά εργαλεία της διερευνητικής και περιγραφικής έρευνας που χρησιμοποιούνται

προσδοκούν να σκιαγραφήσουν την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό σχετικά με τα μνημειακά ελαιόδεντρα. Επίσης, παρουσιάζεται η αντίληψη που έχουν οι πολίτες για τα μνημειακά ελαιόδεντρα στις περιοχές μελέτης και προτείνονται στόχοι και δράσεις για την καλύτερη προβολή και ανάδειξή τους.

Στο πρώτο μέρος της διατριβής αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, η έρευνα σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές σχετικά με μνημειακά ελαιόδεντρα της Ελλάδας και του εξωτερικού, καθώς επίσης και οι οργανισμοί που συμβάλλουν στην προβολή και την ανάδειξή τους. Το κεφάλαιο 1 αναφέρεται στα μορφολογικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα ελαιόδεντρο για να χαρακτηριστεί μνημειακό και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Στη συνέχεια το κεφάλαιο 2 αποτυπώνει επιγραμματικά τη σχέση του λαδιού, του καρπού και του ελαιόδεντρου με τη λαϊκή και λόγια παράδοση. Η σύνδεση τους μέσω της λογοτεχνίας, των εικαστικών τεχνών και της μουσικής αναδεικνύει και τις επιρροές που έχουν ασκήσει στη ζωή των ανθρώπων. Το κεφάλαιο 3 παρουσιάζει το νομικό πλαίσιο προστασίας που υπάρχει στην Ελλάδα, καθώς επίσης και τις περιγραφές των μνημειακών ελαιόδεντρων που έχουν κηρυχθεί ως μνημεία της φύσης. Επιπροσθέτως, παρουσιάζει τους οργανισμούς που ασχολούνται με τη μελέτη και την προβολή των μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ελλάδα. Τέλος, παρουσιάζει τα σημαντικότερα μνημειακά ελαιόδεντρα της χώρας. Μέσα από τη μελέτη της ελληνικής και της διεθνούς βιβλιογραφίας, καθώς επίσης και των ηλεκτρονικών πηγών πραγματοποιήθηκε μια πρώτη προσέγγιση στους βασικούς άξονες του θέματος. Στη συνέχεια ορίστηκαν τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα, οι στόχοι, οι θεματικές που πρέπει να παρουσιαστούν και τέλος, επιλέχθηκαν τα κατάλληλα ερευνητικά εργαλεία και η μεθοδολογία της έρευνας (Babbie 2011: 160-168, Cohen *et al.* 1997: 66-68, Ιωσηφίδης 2008: 38-47). Το κεφάλαιο 5 περιλαμβάνει μελέτη και επισκόπηση βιβλιογραφικών και ηλεκτρονικών πηγών σε μνημειακά ελαιόδεντρα και οργανισμούς προστασίας τους στη Μεσόγειο. Τέλος, το κεφάλαιο 6 αναφέρει προτάσεις και τρόπους ανάδειξης των μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ελλάδα.

Στο τέλος της διατριβής παρουσιάζονται τα παραρτήματα. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα, η προστασία και η ανάδειξή τους είναι ένα επίκαιρο θέμα και η μελέτη τους κρίνεται αναγκαία, καθώς δεν έχει πραγματοποιηθεί άλλη εξειδικευμένη μελέτη έως και σήμερα.

Κεφάλαιο 1

Μνημειακά Ελαιόδεντρα

1.1 Γενικά

Η ελιά και η καλλιέργειά της από την εμφάνισή της, πριν από 50.000 χρόνια, έως και σήμερα αποτελούν μέρη της οικονομικής, θρησκευτικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής μιας περιοχής. Μέσα στους ελαιώνες συναντώνται ελαιόδεντρα με μακροχρόνια ζωή, η οποία μπορεί να ξεπερνά τα χίλια έτη. Τα δέντρα αυτά ξεχωρίζουν μορφολογικά για το μέγεθός τους, την εξωτερική και ογκώδη επιφάνειά τους, τις εσωτερικές σπηλαιώσεις τους και το ανάγλυφο του κορμού τους. Αρκετά ελαιόδεντρα συνδέονται επίσης πολιτιστικά με την ιστορία, τη μυθολογία, τη θρησκεία, τις παραδόσεις και τον πολιτισμό των τοπικών κοινωνιών, στις οποίες βρίσκονται. Ο συνδυασμός των μορφολογικών και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών ενός ελαιόδεντρου συντελούν στον χαρακτηρισμό του ως μνημειακό. Η ανάγκη για την προστασία, την ανάδειξη και την αξιοποίηση των μνημειακών ελαιόδεντρων ως πολιτιστική κληρονομιά είναι σημαντική για την προβολή και την ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών (Adriano del Fabro 2009: 7, Κωστανέλος 2017: 21, Μιχελάκης 2000: 24).

1.2 Κατηγορίες μνημειακών ελαιόδεντρων

Ένα ελαιόδεντρο πρέπει να πληροί ορισμένα κριτήρια για να χαρακτηριστεί μνημειακό. Τα κριτήρια αυτά κατανέμονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στα μορφολογικά χαρακτηριστικά και στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Η Τσαρουχά (2011: 33) επισημαίνει ότι η κατάταξη ενός δέντρου έχει θέσει έντονους προβληματισμούς στην επιστημονική κοινότητα και τοπική κοινωνία.

Αξίζει να αναφερθεί πως στα μορφολογικά χαρακτηριστικά ενός ελαιόδεντρου κατατάσσονται το σχήμα και το μέγεθος του κορμού, το ξύλο της ελιάς, ο σχηματισμός των σπηλαιώσεων του και τέλος, η ηλικία του. Η αξιολόγηση ενός ελαιόδεντρου αρχίζει συνήθως από τη μέτρηση της περιμέτρου του κορμού του, ο οποίος προσδίδει σε αυτό και κάποια πολιτιστική υφή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ελιά που βρίσκεται απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Θεράποντα του Τζατζαλιάρη στη Λέσβο (εικ. 1). Οι πιστοί τοποθετούν στα κλαδιά της ρούχα για να εκπληρώσουν ένα τάμα ή για να ευχαριστήσουν τον άγιο που θεράπευσε κάποια ασθένεια. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση ενός δέντρου διαδραματίζουν και άλλα απτά χαρακτηριστικά του. Οι απτές αξίες των ελαιόδεντρων είναι ορατές και υπολογίζονται συνήθως με βάση μετρήσιμα στοιχεία. Στις απτές συμπεριλαμβάνονται τα ιδιαίτερα είδη των ελαιόδεντρων, το μέγεθος σε συνδυασμό με την ηλικία του, το εντυπωσιακό σχήμα του κορμού του και οτιδήποτε άλλο μπορεί να προκαλέσει την προσοχή ενός παρατηρητή. Τέλος, στα μορφολογικά χαρακτηριστικά μπορούν να συμπεριληφθούν η σπανιότητα του είδους και τα είδη που απειλούνται από εξαφάνιση (Μιχελάκης 2000: 27, Μιχελάκης 2003β: 322, 330, Τσαρουχά 2011: 33).

Στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά συμπεριλαμβάνονται ακόμα, και όλα τα στοιχεία που σχετίζουν το ελαιόδεντρο με τη μυθολογία, την παράδοση, την ιστορία και τη θρησκεία μιας κοινωνίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι ποσοτικά μετρήσιμα, αλλά τοποθετούν τον ερευνητή στο ευρύτερο χρονικό πλαίσιο ύπαρξης του δέντρου, συντελώντας στη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον (Μιχελάκης 2000: 27, Μιχελάκης 2003α: 32).

1.3 Μορφολογικά Χαρακτηριστικά

Η ελιά (*Olea Europa*) αποτελεί ένα υποτροπικό φυτό, αιθαλές, το οποίο αναπτύσσεται σε δέντρο και ευδοκίμει σε ξηρές και ζεστές περιοχές. Ανήκει στην οικογένεια *Oleaceae* και έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την μακροζωία και την καρποφορία. Τα ελαιόδεντρα που υπάρχουν στην Ελλάδα καλύπτουν έκταση που αγγίζει τα 7,5 εκατομμύρια στρέμματα, εκ των οποίων τα 600.000 αποτελούν βιολογική καλλιέργεια. Η Ελλάδα κατέχει την 3^η θέση παγκοσμίως σε ποσότητα παραγωγής ελαιόλαδου μετά την Ισπανία και την Ιταλία. Στην Ελλάδα ελαιόδεντρα συναντώνται στην Πελοπόννησο, στη Χίο,

στην Κέρκυρα, στην Κρήτη, στα νησιά του Ιονίου, στο Πήλιο, στην Εύβοια, στην Αττική και σε όλες τις περιοχές που επικρατούν καλές καιρικές συνθήκες. (Adriano del Fabro 2009: 8, Fooks 2002: 15, Χατζουλάκης 2013: 110)

1.3.1 Το σχήμα και το μέγεθος του κορμού

Από τις ρίζες του ελαιόδεντρου διακλαδίζονται αγγειακά συστήματα, τα οποία διαμέσου του κορμού ενώνονται με τους βραχίονες και τα κλαδιά του. Τα συστήματα αυτά είναι ασύνδετα μεταξύ τους με αποτέλεσμα να παρατηρείται μια ασύμμετρη ανάπτυξη στους βραχίονες. Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη αυτή είναι οι περιβαλλοντικές συνθήκες, με τις οποίες έρχεται σε επαφή το ελαιόδεντρο, καθώς επίσης και τα θρεπτικά συστατικά που βρίσκονται στο έδαφος και δίνουν τροφή στις ρίζες του (Μιχελάκης 2003α: 33).

Η ανάπτυξη του ελαιόδεντρου οδηγεί στον σχηματισμό ενός κορμού σκληρού με πολλές αυλακώσεις. Χαρακτηριστικό των ελαιόδεντρων αποτελεί και το ανάγλυφο του κορμού, το οποίο παρουσιάζει πολλές μορφές που μοιάζουν μερικές φορές με ανθρώπινα μέλη (εικ. 38). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μνημειακή ελιά που βρίσκεται στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα¹ (παράρτημα Α.8), το ανάγλυφο της οποίας μοιάζει με ανθρώπινο πρόσωπο. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως η βάση του κορμού της ελιάς μπορεί να αποκτήσει διάμετρο μέχρι και 5 φορές μεγαλύτερη από τον κύριο κορμό του δέντρου, ενώ ο λαιμός του να φθάσει τα 1-2 μέτρα ύψος. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται συνήθως σε εμβολιασμένα δέντρα, τα οποία δεν αρδεύονται (φωτ. 1) (Adriano del Fabro 2009: 8, Μιχελάκης 2003α: 33).

1.3.2 Το ξύλο της ελιάς

Η ελιά ξεχωρίζει για την ανάπτυξη των χοντρών και επιφανειακών ριζών της, οι οποίες εισχωρούν στο αμμώδες έδαφος και τα βράχια προς αναζήτηση υγρασίας και θρεπτικών συστατικών. Κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής της αποκτά ένα σκληρό στρογγυλό και ανώμαλο λαιμό με ρόζους² (εικ. 2). Η ποικιλία της ελιάς, το περιβάλλον

¹ Η ηλικία του δέντρου είναι 1500 έτη. Έχει περίμετρο κορμού στη βάση 12,50μ. και διάμετρο που κυμαίνεται από 2,40μ έως 3,40μ.

² Οι ρόζοι αποτελούν κομμάτια από τα κλαδιά του δέντρου που έχουν παραμείνει μέσα στον κορμό του.

όπου αναπτύσσεται και ο τρόπος καλλιέργειάς της, αποτελούν μερικούς από τους παράγοντες που καθορίζουν το ύψος του λαιμού της. Σε γενικές γραμμές το ξύλο της ελιάς στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξής του είναι λείο και πρασινωπό, με αποτέλεσμα να μετατρέπεται καθώς μεγαλώνει σε γκριζο και τραχύ. Το ξύλο της ελιάς είναι σκληρό, έχει χρώμα κιτρινοκόκκινο και είναι βαρύ και για αυτόν το λόγο χρησιμοποιούνταν δομικά στο παρελθόν σε ξυλοδεσιές³ (φωτ. 2) ή δοκούς στις στέγες των σπιτιών (φωτ. 3). Επιπροσθέτως, το ξύλο της ελιάς χρησιμοποιήθηκε στους μηχανισμούς των αργαλειών, στις πρέσες για τις ελιές, καθώς επίσης και στην κατασκευή οδοντωτών τροχών. Χρησιμοποιείται επίσης ευρέως ως καύσιμο για τις σόμπες θέρμανσης και τα τζάκια (Adriano del Fabro 2009: 8, Ανώνυμος 2015, Fooks 2002: 16-19, Μιχελάκης 2000: 28, 2003β: 323, Τζαγκαράκης 2012: 11, Χατζουλάκης 2013: 128).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η περιγραφή του Ομήρου στην ραψωδία Ψ της *Οδύσσειας* σχετικά με την ανθεκτικότητα του ξύλου της ελιάς (στ. 190-191, 195-197) (Όμηρος 2012) (παράρτημα Α.1.1).

- (1) θάμνος ἔφυ τανύφυλλος ἐλαίης ἔρκεος ἐντός,
ἀκμηνὸς θαλέθων· πάχετος δ' ἦν ἡϋτε κίων (...)
καὶ τότε' ἔπειτ' ἀπέκοψα κόμην τανυφύλλου ἐλαίης,
κορμὸν δ' ἐκ ῥίζης προταμῶν ἀμφέξεσα χαλκῶ
εὔ καὶ ἐπισταμένως, καὶ ἐπὶ στάθμην ἴθυνα (...)

1.3.3 Ο σχηματισμός των σπηλαιώσεων της ελιάς

Ο κορμός της ελιάς διακλαδίζεται στους βραχίονες, οι οποίοι, ανάλογα με την ποικιλία της, αποκτούν και διαφορετική ελαστικότητα και διαφορετικό τρόπο ένωσης μεταξύ τους. Το ελαιόδεντρο, όταν προσβληθεί από κάποιες ασθένειες, αποκτά μικρές ή μεγάλες κοιλότητες, γνωστές και ως σπηλαιώσεις ή κουφάλες. Οι κοιλότητες αυτές σχηματίζονται επίσης από τη σήψη του εσωτερικού νεκρού ξύλου του κορμού και για

³ Οι ξυλοδεσιές αποτελούν λειτουργικά στοιχεία της λιθοδομής (Γαλένος κ.ά. 2013-2014).

τον λόγο αυτό έχουν και διαφορετικές διαστάσεις και σχήματα (Fooks 2002: 19, Μιχελάκης 2000: 30, Μιχελάκης 2003α: 33).

Η παρουσία των κουφάλων δεν επηρεάζει ουσιαστικά το ελαιόδεντρο κατά την ανάπτυξή του, αλλά παίζει σημαντικό ρόλο στη θραύση του. Συνήθως στο νεκρό σημείο του κορμού αναπτύσσονται νέοι κορμοί από τον λαιμό του δέντρου. Σε πολλές περιοχές παγκοσμίως οι ιδιοκτήτες των ελαιόδεντρων τοποθετούν χώμα και πέτρες στις κοιλότητες αυτές για να διατηρήσουν την ανθεκτικότητα του κορμού και να μειώσουν την πίεση που αναπτύσσεται από το κενό που δημιουργείται. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα έχουν συνήθως στο εσωτερικό του κορμού τους πολύ μεγάλες σπηλαιώσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η 800 ετών μνημειακή ελιά Αγγλισίδων Κύπρου (εικ. 3), όπου στο εσωτερικό της σπηλαιώσής της μπήκαν 35 μαθητές (Βάσιλας 2017, ΚΣΕ-Επτάστικος χ.η., Μιχελάκης 2003α: 33-34).

1.3.4 Μέθοδοι Χρονολόγησης

Σημαντικό εργαλείο της έρευνας αποτελεί η χρονολόγηση. Στόχος της χρονολόγησης δεν είναι να εντυπωσιάσει, αλλά να βοηθήσει στην ιστορική κατάταξη ενός στοιχείου πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα δέντρα σπάνια μας προσφέρουν χρονολογικές ενδείξεις και πληροφορίες για τη δημιουργία τους. Παρόλα αυτά, οι ερευνητές κατάφεραν να αναπτύξουν τις μεθόδους χρονολόγησης. Τα δέντρα μπορούν να χρονολογηθούν με διάφορους τρόπους όπως είναι η ιστορική και ημερολογιακή μέθοδος, η δενδροχρονολόγηση και η ραδιοχρονολόγηση – ραδιάνθρακας C-14 (Βαλαβάνης 2014: 125-128, Hölscher 2005: 71-72, Καραλή 2005: 197-198, Κατσιάνης 2009: 9, Λαμπρινουδάκης 2008: 46, Olivenews.gr 2016, Παπαγιάννη 1998: 71-72, Παπακωνσταντίνου 2011: 1, Renfrew & Bahn 2001: 70, Τουλούμης 1999: 27).

1.3.4.1 Ιστορική μέθοδος

Μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η χρονολόγηση βασιζόταν αποκλειστικά στις ιστορικές μεθόδους. Χρησιμοποιούσε διάφορα ημερολόγια και χρονολογίες των αρχαίων λαών που αποτύπωσαν την ιστορία τους σε γραπτά μνημεία. Οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν ως βάση το έτος διοίκησης των αυτοκρατόρων τους, οι Έλληνες την χρονολογία των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων, η Αίγυπτος, η Εγγύς Ανατολή και η αρχαία Κίνα τις δυναστείες των αυτοκρατόρων τους. Οι επιγραφές επίσης μας βοηθούν

να χρονολογήσουμε και να συνδέσουμε ευρήματα με ιστορικές χρονολογίες. Ο κίονας Ρωμαϊκής περιόδου (εικ. 5) που βρίσκεται ενσωματωμένος στο εσωτερικό της μνημειακής ελιάς Γόρτυνας στην Κρήτη⁴, τοποθετεί την παρουσία του δέντρου στην Βυζαντινή περίοδο (330-824 μ.Χ.) ή την περίοδο της Αραβοκρατίας (824-961 μ.Χ.). Η μέθοδος αυτή έχει ένα μειονέκτημα το οποίο αξίζει να αναφερθεί. Πρέπει να γίνονται προσεκτικοί συγχρονισμοί με τα γεγονότα και να μελετώνται όλες οι συνιστώσες για την χρονολόγηση πολλαπλών ευρημάτων. Ένα νόμισμα για παράδειγμα, το οποίο γνωρίζουμε πότε κόπηκε μπορεί να μας περιορίσει τη χρονολόγηση σε πολύ συγκεκριμένη περίοδο. Το νόμισμα καθορίζει ένα χρονολογικό όριο *terminus post quem*⁵, ενώ το περικείμενο εύρεσής του αποτελεί όριο *terminus ante quem*⁶. Η χρονολόγηση με τις ιστορικές μεθόδους αποτελούσε την πιο σημαντική διαδικασία για τον ερευνητή, η οποία όμως αναθεωρήθηκε με την ανακάλυψη των θετικιστικών χρονολογήσεων με ραδιενεργό άνθρακα (ACOM 2014: 89, Hölischer 2005: 72-73, Καραλή 2005: 198, Μιχελάκης 2003α: 40, Μιχελάκης 2003β: 328, Παπαγιάννη 1998: 72, Renfrew & Bahn 2001: 128-134, Σουβατζή 2010-2011: 9, Τουράτσογλου 2002: 11-23).

1.3.4.2 Δενδροχρονολόγηση

Πρόκειται για μια σύγχρονη τεχνική η οποία διαδόθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα χάρη στον Αμερικανό αστρονόμο A. E. Douglas. Η τεχνική δενδροχρονολόγησης εισήχθη στην Ευρώπη το 1930 και αποτελεί έως και σήμερα ένα μέσο υπολογισμού και διόρθωσης των χρονολογιών με ιστορικές μεθόδους, αλλά και μια μεμονωμένη σύγχρονη μέθοδο απόλυτης χρονολόγησης. Η μέθοδος βασίζεται στη μελέτη της ανάπτυξης των δακτυλίων του δέντρου, οι οποίοι γίνονται στενότεροι όσο αυξάνεται η ηλικία του (εικ. 6). Η ανάπτυξη του δέντρου επηρεάζεται από τις κλιματολογικές αλλαγές. Η πρώτη έρευνα έγινε στην Αριζόνα σε ένα είδος πεύκου με κουκουνάρια και βελόνες της Καλιφόρνια, το *Pinus aristata*, με ηλικία που αγγίζει τα 4.900 χρόνια. Χρησιμοποιώντας δείγματα από νεκρά και ζωντανά πεύκα οι E. Schulman και C. Wesley Ferguson δημιούργησαν μια χρονολογική ακολουθία από το παρόν μέχρι το 6.700 π.Χ. Ο Τσαγκαράκης (2012: 20) επισημαίνει ότι η δενδροχρονολόγηση δεν μπορεί να

⁴ Σύμφωνα με τον Σύνδεσμο Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης η ηλικία του δέντρου είναι 1.600 έτη. Έχει περίμετρο κορμού στη βάση 10,40μ. και διάμετρο που κυμαίνεται από 3,05μ. έως 3,25μ. Είναι ποικιλίας χοντρολιά εμβολιασμένη σε αγριελιά (ACOM 2014: 82).

⁵ Το σημείο εύρεσης χρονολογείται μεταγενέστερα από την ημερομηνία κοπής.

⁶ Το αντικείμενο χρονολογείται προγενέστερα από την χρονολογία κατασκευής του ναού.

εφαρμοστεί στην ελιά, λόγω των κοιλωμάτων που σχηματίζονται στον κορμό της. (Hölscher 2005: 73, Καραλή 2005: 189-191, 201, Λυριτζής 1994: 77-82, 92-93, Μιχελάκης 2000: 30-31, Renfrew & Bahn 2001: 136-139, Σουβατζή 2010-2011:10, Striker 2010α: 5-6, Striker 2010β: 19-20, Τουλούμης 1999: 29, Τσαγκαράκης 2012: 20).

Επιπροσθέτως, η ηλικία ενός δέντρου μπορεί να υπολογισθεί και κατά προσέγγιση χρησιμοποιώντας στοιχεία της περιμέτρου (φωτ. 4) ή της μέγιστης ακτίνας του κορμού, αφού καθοριστεί πρώτα ο μέσος αυξητικός ρυθμός ανάπτυξής του. Ο ρυθμός ανάπτυξης καθορίζεται από την ποικιλία του δέντρου και τις κλιματικές και θρεπτικές συνθήκες του εδάφους της περιοχής όπου αναπτύχθηκε το δέντρο. Η ανάπτυξη αυτή όπως αναφέρει ο Μιχελάκης (2003α: 35-36) κυμαίνεται από 0 έως 3 χιλιοστά/έτος, μολονότι συνήθως βρίσκεται μεταξύ 0,8-1,5 χιλιοστά/έτος. Για παράδειγμα, αν ο κορμός ενός δέντρου έχει ακτίνα $R=150$ εκατοστά και ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξής του είναι $r=0.8$ χιλιοστά/έτος, τότε η ηλικία του δέντρου θα είναι $T=R/r= 1.500:0.8= 1.875$ ετών. Η ακτίνα του κορμού δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί λόγω της ασύμμετρης ανάπτυξής του και της κυρτής επιφάνειάς του. Έρευνες σε ελαιόδεντρα δείχνουν ότι ο κορμός και οι βραχίονες των δέντρων σπάνια είναι συμμετρικοί μεταξύ τους, τις περισσότερες φορές έχουν ένα ιδιόρρυθμο και πολυκεντρικό σχήμα, για αυτό και η αυτή η μέθοδος χρονολόγησης απαιτεί και εξειδικευμένες γνώσεις (Μιχελάκης 2000: 32, Μιχελάκης 2003β: 325).

Τέλος, για τον υπολογισμό της ηλικίας ενός ελαιόδεντρου μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε και τη μαθηματική εξίσωση Gleichung, δηλαδή, $A= 26,87+99,7 \times P[m]$. Αναλυτικά, A =ηλικία του ελαιόδεντρου, P = στηθαία μέτρηση περιμέτρου ελαιόδεντρου και $[m]$ = μέτρα. Για παράδειγμα, το μνημειακό ελαιόδεντρο Liverani που βρίσκεται στην περιοχή Μύλος Καλλιμασιάς Χίου (φωτ. 5) σύμφωνα με την εξίσωση Gleichung έχει ηλικία: $A=26,87+99,7 \times 11,16\mu. =1.139$ έτη⁷ (Ανώνυμος 2016β, Βαχαβιώλος κ.ά. 2016-2017: 17, ΕΕΕ χ.η., Λεκάκης 2014, Ρουφάκης 2005: 16-18.).

1.3.4.3 Ραδιοχρονολόγηση – Ραδιάνθρακας C-14

Η ραδιοχρονολόγηση εμφανίστηκε το 1949 όταν ο Αμερικανός χημικός Willard Libby (1908-1980) δημοσιοποίησε τις πρώτες ραδιοχρονολογήσεις με C-14. Η νέα αυτή

⁷ Ο κορμός στη βάση έχει περίμετρο 16,5μ.

μέθοδος τιμήθηκε με βραβείο Νόμπελ και χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα στην έρευνα. Χρησιμοποιείται στα οργανικά υλικά όπως οι άνθρακες, τα ξύλα και τα οστά, καθώς μετράει τη μείωση της ακτινοβολίας τους και έχει όριο εφαρμογής τα 50.000 χρόνια. Μελετώντας τη ραδιενέργεια των δειγμάτων μπορούμε να υπολογίσουμε την ηλικία τους. Επίσης, οι χρονολογήσεις που απορρέουν από τους δακτυλίους των δέντρων φανερώσουν ότι όλες οι χρονολογήσεις πριν από το 1.000 π.Χ., οι οποίες ερμηνεύονταν σε χρόνια ενεργού άνθρακα, είναι πρωιμότερες σε σχέση με τα αληθινά ημερολογιακά έτη. Η μέθοδος εφαρμόζεται σε περιπτώσεις όπου απουσιάζουν οι στρωματογραφικοί ή αρχαιολογικοί συσχετισμοί, όπως για παράδειγμα στις ταφές χωρίς κτερίσματα, στους φούρνους, αλλά και σε τμήματα κτισμάτων. Συμπερασματικά, η συνεισφορά της μεθόδου αυτής στη μελέτη της Προϊστορικής Αρχαιολογίας είναι σημαντική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εφαρμογή της στην περιοχή του Αιγαίου, όπου βοήθησε σημαντικά στην ορθή χρονολόγηση των ευρημάτων της εποχής του Χαλκού (Bahn 2004: 34-35, Γιαννόπουλος 2012: 26-27, Hölscher 2005: 73, Καραλή 2005: 199-200, Λυριτζής 2007: 291-311, Μανιάτης 2013: 1-32, Renfrew & Bahn 2001: 37-38, 139-149, Σουβατζή 2010-2011: 9, Τουλούμης 1999: 28-29).

1.4 Πολιτιστικά Χαρακτηριστικά

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, τα μνημειακά ελαιόδεντρα χαρακτηρίζονται για τη μακροζωία τους και τον ρόλο τους στη θρησκευτική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της τοπικής κοινωνίας. Αρκετά ελαιόδεντρα έχουν συνδεθεί με μύθους, ιστορικά ή θρησκευτικά γεγονότα, αλλά και παραδόσεις των περιοχών στις οποίες βρίσκονται. Αξίζει να αναφερθεί πως οι παραδόσεις και τα έθιμα μιας περιοχής σε συνδυασμό με τις διάφορες κοινωνικές, τοπικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις, καθώς επίσης και τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά του δέντρου, αποτελούν σημαντικά κριτήρια κατάταξης ενός ελαιόδεντρου στα μνημειακά. Για να προστατευτούν αποτελεσματικά τα μνημειακά ελαιόδεντρα είναι σημαντικό να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τη σημασία τους για την τοπική κοινωνία. Η σημασία αυτή έγκειται στις ποικίλες αξίες τους, δηλαδή πολιτιστική, συμβολική, αισθητική, εκπαιδευτική, επιστημονική και πνευματική. Το όφελος που προκύπτει από αυτές τις μη απτές αξίες είναι ότι ο άνθρωπος έρχεται πιο κοντά στη φύση.

Παρόλα αυτά, κάποια δέντρα φέρουν ιστορικά/μυθολογικά στοιχεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μητρικό δέντρο της ποικιλίας καλαμών (παράρτημα Α.8.1) στην Καλαμάτα, ηλικίας 1.733 ετών⁸ σύμφωνα με τη λαογραφία της περιοχής (εικ. 4). Το 1827 ο Ιμπραήμ Πασσάς έδωσε διαταγή για τον αφανισμό 25.000 δέντρων ελαιών, ωστόσο το δέντρο αυτό διασώθηκε. Επιπροσθέτως, ένα μνημειακό ελαιόδεντρο μπορεί να παρουσιάζει ένα ή και περισσότερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Τελικός κριτής, ο οποίος λαμβάνεται πάντα υπόψιν για το χαρακτηρισμό ενός ελαιόδεντρου ως μνημειακού, αποτελεί πάντα το ίδιο το ελαιόδεντρο και ο χαρακτήρας του (Μιχελάκης 2003α: 34, Φραντζής 1839: 527-528).

⁸ Ο υπολογισμός της ηλικίας έχει γίνει από τον δασολόγο Δρ. Μπαζίγο Παναγιώτη (Παύλου 2015). Ο γεωπόνος – βιοτεχνολόγος Κάτσαρης (2013: 4), αναφέρει ότι έχει γίνει προσδιορισμός της ηλικίας της ελιάς με την μέθοδο του C14 και έδειξε 800-850 έτη.

Κεφάλαιο 2

Λαϊκή και Λόγια Παράδοση

2.1 Άυλη παράδοση

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται κάποια στοιχεία από τη λαϊκή αλλά και τη λόγια παράδοση, προκειμένου να φανεί η επίδραση που έχει το ελαιόδεντρο και τα προϊόντα του στους ανθρώπους. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν κείμενα λογοτεχνίας, έργα εικαστικής τέχνης και τραγούδια δημοτικά και σύγχρονα του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, τα οποία έχουν εκτενείς αναφορές στα ελαιόδεντρα. Η επιλογή έγινε με βάση τις επιρροές των καλλιτεχνών και τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά τους.

Οι λογοτέχνες καλλιτέχνες παρουσίασαν στα κείμενά τους έντονα τα στοιχεία του ρεαλισμού και της ηθογραφίας (παράρτημα Α.2.7). Αξίζει να αναφερθεί πως επιδίωξη της ηθογραφίας ήταν να μετατρέπει πιστά, με αντικειμενικό και αληθοφανή τρόπο στο λογοτεχνικό κείμενο σκηνές του ελληνικού βίου, ήθη και έθιμα της υπαίθρου κυρίως, αλλά και της πόλης και ανθρώπινους χαρακτήρες, συμβαδίζοντας με τη γενική έννοια του ρεαλισμού. Αναγνωρίζονται δύο τάσεις στην ηθογραφία, μία ωραιοποιημένη, ειδυλλιακή με έντονο λαογραφικό χαρακτήρα των ηθών της υπαίθρου και μία ρεαλιστική ή νατουραλιστική, που ασχολείται με τις μικρές κλειστές κοινωνίες προβάλλοντας τις σκοτεινές πλευρές τους (Beaton 1996: 108, Βογιατζάκη 2010: 44-46, Πατάκης 2007: 1038-1039).

Επιπροσθέτως, στα εικαστικά έργα και τη μουσική φαίνονται έντονα η τάση των καλλιτεχνών προς την τοπιογραφία και την περιγραφική προσέγγιση της υπαίθρου, καθώς επίσης και η σύνδεση της ζωής τους με την ελιά και τις παραδόσεις τους.

2.2 Λογοτεχνία

Οι Έλληνες λογοτέχνες και ποιητές εμπνεύστηκαν από το δέντρο της ελιάς και το ενσωμάτωσαν στα κείμενά τους. Μέσα από αυτά μεταφέρουν τις αναμνήσεις των

παιδικών τους χρόνων, τις παραδόσεις και τη δημοτική ποίηση της περιοχής τους. Επίσης, τα στοιχεία ηθογραφίας στα έργα τους αποτέλεσαν τα κριτήρια στην επιλογή των λογοτεχνών αυτών. Τέλος, στα κείμενά τους περιλαμβάνονται αρκετές αναφορές στον κορμό της ελιάς, στον καρπό της, στον ίσκιο της και στους συμβολισμούς της (Καραπιδάκη 2010: 26).

Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943) γεννήθηκε στην Πάτρα και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους Έλληνες ποιητές της γενιάς του 1880. Στη θεματολογία των ποιημάτων του αντλεί πολλές φορές εικόνες από τις αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας, προσπαθεί να ξεφύγει από τις συμβάσεις της εποχής του αφομοιώνοντας τα έθιμα και τις παραδόσεις της πατρίδας του (Beaton 1996: 120-121, Πολίτης 2014: 192-199). Στο ποίημά του *Η Έλη* (1882) που βρίσκεται στο βιβλίο *Απαντα* εκφράζει την ανάγκη του να αποτυπώσει τον θαυμασμό του για την ομορφιά και την ιστορία της ελιάς (Παλαμάς 1972: 143-144, Πατάκης 2007: 1666-1668, Σέλιγκερ 2005: 18-19) (παράρτημα Α.2.1).

Επίσης, ο Ιωάννης Πολέμης (1862-1924) θεωρείται ως ένας από τους κορυφαίους ποιητές της γενιάς του 1880. Εξίσου σημαντικά με τα ποιήματά του είναι και τα θεατρικά του έργα. Μέσα από τα ποιήματά του ο Πολέμης προσπαθεί να συνδέσει την ιστορία και τις αναμνήσεις του με τη δημοτική ποίηση και την παράδοση. Στο ποίημά του *Μην κλαῖς* φαίνεται έντονα η ανάγκη του να κρατήσει χαραγμένες τις εικόνες των παιδικών του χρόνων *στον κάμπο με τις ελιές* (Γαραντούδης 2007, Πατάκης 2007: 1836, Πολέμης χ.η., Πολίτης 2014: 187) (παράρτημα Α.2.2).

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας (1865-1922) αποτελεί έναν από τους βασικούς εκπροσώπους του ρεαλισμού και εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος στην Ελλάδα (παράρτημα Α.2.3). Το έργο του Καρκαβίτσα χαρακτηρίζεται ως ηθογραφικό, παρόλο που η ηθογραφία αποτελεί περισσότερο μέσον παρά σκοπό, όπως επισημαίνει ο Beaton (1996: 115-119). Οπαδός της δημοτικής και της πρωτοπρόσωπης αφήγησης, είχε ως στόχο η γλώσσα του έργου του να είναι κατανοητή από όλους. Ως στρατιωτικός γιατρός είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει από κοντά πολλές παραδοσιακές κοινότητες και να συμπεριλάβει στο έργο του πολλά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, η αντιμετώπιση των συνθηκών της ζωής, όμως τον συνδέει με τον νατουραλισμό (Beaton 1996: 115-119, Ζώρας 2012: 11, Πατάκης 2007: 1038-1039, Πολίτης 2014: 206-208, Σταυροπούλου 1997: 185, 201-203). Το *Θείον όραμα* ανήκει στη συλλογή με τίτλο *Λόγια της Πλώρης* που κυκλοφόρησε το 1899 και παρουσιάζει θαλασσινά διηγήματα που εκφράζουν την

ανάγκη του Έλληνα να ταξιδεύει. Ο Καρκαβίτσας αναπαριστά τους επικίνδυνους αγώνες των θαλασσινών ζωντανεύοντας το μεγαλείο του ναυτικού στη θάλασσα. Στην ιστορία του διηγήματος ο Κώστας Αξιώτης αναπολεί μία χριστουγεννιάτικη ιστορία που του είχε πει κάποια παραμονή Χριστουγέννων ο πατέρας του. Η ιστορία αναφέρεται στο όραμα-όνειρο που είδε η Παναγία τη νύχτα της Γέννησης του Χριστού. Ο ήρωας της ιστορίας θυμάται έντονα τις ελιές και το λάδι που θα άναβε τη φωτιά για να ζεστάνει τον νεογέννητο Χριστό (Καρκαβίτσας 2015: 120-121) (παράρτημα Α.2.4).

Ο ποιητής και πεζογράφος Κώστας Καρυωτάκης (1896-1928) αποτελεί τη σημαντικότερη λογοτεχνική φωνή της γενιάς του '20 και είναι από τους πρώτους που εισήγαγαν στοιχεία του μοντερνισμού (παράρτημα Α.2.5) στην ελληνική ποίηση. Η θεματική στα κείμενά του περιλαμβάνει μοτίβα του θανάτου, της λύπης, της νοσταλγίας, του παρελθόντος και της ανάμνησης (Beaton 1996: 168, 170-173, Βογιατζάκη 2010: 87-92). Αξίζει να αναφερθεί το ποίημά του *Ένα σπιτάκι* που ανήκει στην ποιητική συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927) και συγκεκριμένα στην *Πρώτη Σειρά. Ελεγεία*. Στο ποίημα αυτό αναφέρεται στην απομόνωση και την ήρεμη ζωή της εξοχής στον ελαιώνα (Καρυωτάκης 1993: 72, Πατάκης 2007: 1045-1047, Σέλιγκερ 2005: 123) (παράρτημα Α.2.6).

Ο Οδυσσέας Ελύτης (1911-1994), Οδυσσέας Αλεπουδέλης, γεννήθηκε στην Κρήτη και είχε καταγωγή από τη Λέσβο. Ο Πολίτης (2014: 294-297) αναφέρει πως η ποίηση του Ελύτη χαρακτηρίζεται από τη «δροσιά και το φωτεινό μυστήριο του ελληνικού αρχιπελάγους», τα οποία κατέχουν σημαντική θέση στην έμπνευσή του. Στο ποίημα *Άξιον Εστί* και συγκεκριμένα στον τρίτο ύμνο της γενέσεως ο ποιητής υμνεί τη δημιουργία των νησιών και της θάλασσας. Οι περιγραφές του Ελύτη παραπέμπουν σε εικόνες των αιγαιοπελαγίτικων νησιών που έχει επισκεφθεί. Ο Ελύτης στους στίχους αυτούς αναφέρεται επίσης στα ελαιόδεντρα και τα κλαδιά τους, τα οποία δημιουργούν μια φυσική ευεργετική σκιά (Ελύτης 1961: 16, Πατάκης 2007: 632-634) (παράρτημα Α.2.8).

Τέλος, η ελιά ενέπνευσε επίσης και τον «παραμυθά» Ευγένιο Τριβιζά (1946 -). Ο λογοτέχνης εξυμνεί την αξία της φύσης μέσα από τα έργα του. Η οικειότητα του Τριβιζά σε συνδυασμό με την ευαισθησία, την παιδικότητα και τη γαλήνη που τον διαπνέει, τον καθιστούν ως μια μορφή που είναι αρεστή τόσο στα παιδιά όσο και στους ενήλικες. Αξίζει να αναφερθεί το παραμύθι με τίτλο *Η Δέσποινα και το περιστέρι* (2001), που μας

ταξιδεύει πάνω στη μικρή ελιά (Πατάκης 2007: 215-2157, Τριβιζάς 2001: 30-32) (παράρτημα Α.2.9).

2.3 Εικαστικά

Η ελιά αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία του ελληνικού τοπίου. Οι Έλληνες καλλιτέχνες απεικόνισαν στα έργα τους ελαιώνες (παράρτημα Α.3.1) και ελιές προσπαθώντας να αποδώσουν ρεαλιστικά την υπαίθρο (παράρτημα Α.3.2). Οι επιρροές από την αρχαία ελληνική αγγειογραφία (παράρτημα Α.3.3) και μυθολογία (παράρτημα Α.3.4), καθώς επίσης και τα αισθητικά ρεύματα του φωβισμού, του κυβισμού (παράρτημα Α.3.5) και του εξπρεσιονισμού, φαίνονται έντονα στα έργα που δημιούργησαν. Αξίζει να αναφερθεί η προσπάθεια σχηματοποίησης της ελιάς (παράρτημα Α.3.6, Α.3.7) και των καρπών της, καθώς επίσης και η ηθογραφική απεικόνισή της (παράρτημα Α.3.8), συνδέοντας έτσι τις παραδόσεις και τα έθιμα της ζωής των ανθρώπων της υπαίθρου με τη σύγχρονη ζωή (Πατσουμά-Παναγιωτουνάκου 2003: 372-376, Πίκουλας 2006: 6).

2.3.1. Ζωγραφική

Το δέντρο και το κλαδί της ελιάς αποτυπώθηκαν στη νεοελληνική ζωγραφική από τον ζωγράφο Θεόφιλο Χατζημιχαήλ (1867-1934). Ο Θεόφιλος, γεννημένος στη Λέσβο περίπου στα 1870, χαρακτηρίζεται ως ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες λαϊκούς ζωγράφους. Ταξίδεψε στη Σμύρνη, στον Βόλο και στα χωριά του Πηλίου, για να εμπνευστεί. Μέσα στα έργα του αποτυπώθηκε η μεγάλη αγάπη και ο θαυμασμός που ένιωθε για την Ελλάδα. Η θεματολογία της ζωγραφικής του περιλαμβάνει θέματα από τη φύση και τον άνθρωπο, καθώς επίσης και θέματα που περιγράφουν την ελληνική μυθολογία, την ιστορία και τη θρησκεία. Η ελιά στο έργο με τίτλο *Το μάζωμα των ελαιών* (1933) συμβολίζει την ελληνική παράδοση. Στον πίνακα (εικ. 7) αποτυπώνεται το έθιμο του λιομαζώματος που αρχίζει τον Νοέμβριο και σε πολλές περιοχές διαρκεί έως και τον Ιανουάριο. Την ημέρα οι αγρότες μαζεύουν τις ελιές και το βράδυ ξαποσταίνουν και σκέφτονται πώς οι ελιές τους θα βγάλουν και πάλι καλό λάδι. Το λιομάζωμα αποτελεί συλλογική εργασία, καθώς είναι αναγκαία η συνεργασία τόσο των αντρών όσο και των γυναικών. Ο κόπος των ανθρώπων για να εξασφαλίσουν τη σοδειά τους φαίνεται στα

πρόσωπά τους, τα οποία στο τέλος της εργασίας αντανακλούν συναισθήματα ευφορίας (Γιαλουράκη 2009: 75-80, Μυλ 2018, Παπανικολάου 2006: 68-69, Teriade χ.η.).

Η ελιά επίσης, υπήρξε το αγαπημένο θέμα και του ζωγράφου Γιάννη Μηταράκη (1898-1963). Παράλληλα με τις γεωπονικές του σπουδές στη Γαλλία ο Μηταράκης παρακολούθησε και μαθήματα ζωγραφικής με καθηγητή τον H. V. G. Le Fauconnier. Στο έργο *Ελιές* (1960-61) (εικ. 9) φαίνονται έντονα η τάση του καλλιτέχνη για σχηματοποίηση και η αγάπη του για τις μεγάλες επιφάνειες και τα πηγαία χρώματα (Νικιάς 2019, Παπανικολάου 2006: 107, Χρήστου 1996: 22, 209-210).

Επιπροσθέτως, ο Γιάννης Σπυρόπουλος (1912-1990) επέλεξε τις ελιές ως θεματική κατηγορία για τα έργα του. Μαθήτευσε δίπλα στους Σπυρίδωνα Βικάτο και Ουμβέρτο Αργυρό στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Το διάστημα 1938-1940 βρέθηκε στο Παρίσι για να συνεχίσει τις σπουδές του. Στα έργα του φαίνονται έντονα οι επιδράσεις του φωβισμού (παράρτημα Α.3.9) και του κυβισμού (παράρτημα Α.3.10). Είναι ένας από τους πιο σημαντικούς και προσωπικούς δημιουργούς του αφηρημένου εξπρεσιονισμού (παράρτημα Α.3.11) στην Ελλάδα. Στον πίνακα *Μένητες της Άνδρου* (1952) (εικ. 11), ο καλλιτέχνης αποτυπώνει το φυσικό τοπίο του χωριού Μένητες με τα σπίτια να ξεπροβάλλουν ανάμεσα από τις ελιές και τα κυπαρίσσια και τους ήρεμους λόφους (Παπανικολάου 2006: 176-180, Χρήστου 1996: 20, 223).

Τέλος, η ζωγράφος Χρύσα Βέργη (1959 -) απεικονίζει στα μεγάλων διαστάσεων έργα της την ελιά, την ελληνική χλωρίδα και το έδαφος. Διδάχθηκε την τέχνη της ζωγραφικής στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας από τους Δημήτρη Μυταρά (1934-2017) και Νίκο Κεσσανλή (1930-2004) και συνέχισε τις σπουδές σχεδίου στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας. Στο έργο *Ελιά* (2008) (εικ. 14) εμπνέεται από το φυσικό περιβάλλον και αποτυπώνει ρεαλιστικά με κάθε λεπτομέρεια το τοπίο. Την ενδιαφέρει περισσότερο η πιστότητα και η ακρίβεια στο θέμα, καθώς επίσης και η απόδοση της ατμόσφαιρας του ελαιώνα. Σημαντικό στοιχείο στο έργο, εκτός από την πιστή απόδοση των δέντρων, αποτελεί και το φως (Χρήστου κ.ά. 2010: 421).

2.3.2 Χαρακτική

Οι Έλληνες χαρακτές – ζωγράφοι ασχολήθηκαν εξίσου με την ελιά. Η θεματολογία στα έργα πηγάζει από την εσωτερική τους ανάγκη να αποτυπώσουν σε αυτά σκηνές που

σχετίζονται με την αγροτική ζωή, όπως το μάζεμα του καρπού της ελιάς, το ελαιοτριβείο και τους ελαιώνες. Η μοναδικότητα του κάθε κορμού της ελιάς σε συνδυασμό με το στενό φύλλωμά της αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης για τους εικαστικούς καλλιτέχνες (Γρηγοράκης 2004: 16-19).

Οι πρώτες χαλκογραφίες με θέμα το δέντρο της ελιάς, το ελαιοτριβείο και τον ελαιώνα χαραχτήκαν στην Κέρκυρα το διάστημα από το 1914 έως το 1920. Ο Μάρκος Ζαβιτζιάνος (1884-1923) αποτελεί έναν από τους πρωτοπόρους που ασχολήθηκαν με την ελιά. Τα περισσότερα έργα του δημιουργήθηκαν με σκοπό την εικονογράφηση των διηγημάτων του συγγραφέα Κωνσταντίνου Θεοτόκη (1872-1923). Στη μικρή χαλκογραφία με τίτλο *Ελαιοτριβείο* (1914-1916;) αποτυπώνεται για πρώτη φορά η διαδικασία μετατροπής του καρπού της ελιάς σε λάδι με την παραδοσιακή σύνθλιψη του καρπού και τη βοήθεια του ζώου (εικ. 16) (Γρηγοράκης 2004: 20, Χρήστου 1994: 21).

Ο Δημήτρης Γαλάνης (1879-1966) ασχολήθηκε επίσης με την ελιά και τα αγροτικά θέματα. Συνδυάζει στα χαρακτηριστικά του την αρχαία ελληνική παράδοση και τη σύγχρονη ευρωπαϊκή τέχνη. Τα έργα του έγιναν γνωστά μέσα από τις εικονογραφήσεις βιβλίων. Στην ξυλογραφία του *Truilus and Cressida* (1939) (εικ. 17) αποτύπωσε ένα δέντρο ελιάς, ανάμεσα σε αρχαίες ανθρώπινες φιγούρες. Πρόκειται για το βιβλίο του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ *Τρωίλος και Χρυσήδα* που εκδόθηκε το 1939 στη Ν. Υόρκη (Γρηγοράκης 2004: 20-21, Χρήστου 1994: 21).

Η χαλκογράφος Λέλα Πασχάλη (1914-1977) ασχολήθηκε κυρίως με την εικονογράφηση γαλλικών βιβλίων. Αντιπροσωπευτικό βιβλίο, στο οποίο αναδεικνύεται το έργο της, είναι το *Les Demis- Dieux ou Voyage en Grèce*, του Ζακ Λακρετέλ, το 1955. Πηγή της έμπνευσής της αποτελούν τα τοπία και οι ελαιώνες της Ολυμπίας και της Σπάρτης. Στη χαλκογραφία *Ελαιόδεντρα* (1954), καταφέρνει να αναδείξει μέσα από το τοπίο της Σπάρτης την ελιά, συνδυάζοντας αρμονικά περιγραφικούς και σχηματοποιημένους τύπους (εικ. 20) (Γρηγοράκης 2004: 25, Χρήστου 1994: 24).

Ο χαρακτήρας Τάσσος (Α). (1914-1985) έχει προσφέρει τα περισσότερα έργα με θέμα την ελιά και τη συγκομιδή. Ο Γιάννης Κεφαλληνός (1894-1957) δίδαξε τον Τάσσο στην έδρα της χαρακτηριστικής της Σχολής Καλών Τεχνών. Η θεματολογία των έργων του περιλαμβάνει ηθογραφικές σκηνές, νεκρές φύσεις, αγροτικά θέματα, ιστορικά γεγονότα, γυμνό και μυθολογικές παραστάσεις. Τα πρώτα σχέδια του καλλιτέχνη (1944) απεικονίζουν τους

ελαιώνες και την έντονη γνώση της τεχνικής της χαρακτηριστικής του δασκάλου του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περιόδου αυτής, αποτελεί η ξυλογραφία *Ελιές και Ζευγάρι* (1944) (εικ. 21). Στα χρόνια 1957-1959, ο καλλιτέχνης απέκτησε το δικό του προσωπικό ύφος δίνοντας στο κοινό έγχρωμες ξυλογραφίες με σκηνές από το λιομάζωμα. Αξίζει να αναφερθεί το έργο *Ο καρπός* (1959), στο οποίο απεικονίζονται οι εργάτες τη στιγμή του λιομαζώματος (εικ. 22) (Γρηγοράκης 2004: 24-26, Χρήστου 1994: 24).

Τέλος, η Βάσω Κατράκη (1914-1988) μαθητεύοντας δίπλα στον Γιάννη Κεφαλληνό και τον Κωνσταντίνο Παρθένη (1878-1967) καλλιέργησε την τεχνική της ξυλογραφίας. Αντλεί τη θεματολογία της από τη ζωή των ψαράδων, των αγροτών και των ανθρώπων του μόχθου. Τα τονισμένα περιγράμματα στις μορφές των ανθρώπων σε συνδυασμό με την άρτια τεχνική επεξεργασία στα έργα της την κατατάσσουν ως μια από τις χαρακτηριστικότερες και αξιόλογες χαρακτήριες της γενιάς της. Αξίζει να αναφερθεί το έργο της με θέμα *Τοπίο με ελιές* (1950 περ.), στο οποίο απεικονίζει τον ελαιώνα και τους αγρότες (εικ. 23). Ο Γρηγοράκης (2004: 26) επισημαίνει πως από το 1950 και μετά η Κατράκη εγκατέλειψε ως υλικό το ξύλο στρέφοντας το ενδιαφέρον της στη χάραξη και το σκάλισμα πάνω σε ψαμμίτη λίθο (παράρτημα Α.3.12) (Χρήστου 1994: 24, 256).

2.3.3 Γλυπτική

Οι Έλληνες γλύπτες ασχολήθηκαν με την ελιά και την απεικόνισή της, κυρίως σχηματικά. Η έμπνευσή τους πηγάζει από το ελαιόδεντρο με τον ιδιαίτερο κορμό και τον πλούσιο καρπό, καθώς επίσης και από την ανάγκη να αποτυπώσουν τις αναμνήσεις των παιδικών χρόνων στα έργα τους.

Ο γλύπτης Άγγελος Παναγιωτίδης γεννήθηκε το 1950 στην Αμφιλοχία. Πρόκειται για έναν αυτοδίδακτο καλλιτέχνη, ο οποίος επέλεξε την ελιά για να παρουσιάσει τα έργα του στο κοινό. Η μελέτη της φύσης της ελιάς και ιδιαίτερα της δομής του δέντρου της ελιάς σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, αποτέλεσαν την κύρια πηγή έμπνευσης του καλλιτέχνη. Ασχολήθηκε κυρίως με τη δημιουργία γλυπτών (εικ. 27-28), καθώς επίσης και μικρών γλυπτών δέντρων ελιάς (εικ. 29-30). Αξίζει να αναφερθεί το έργο *Ελιά το δέντρο της Αθήνας* (εικ. 31), κατασκευασμένο από ορείχαλκο και χαλκό, ύψους 3,30 μέτρων. Αυτό που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο γλυπτό είναι το γεγονός ότι αποτελείται από 5.000 ορειχάλκινα φύλλα. Η έκθεσή του στο κοινό πραγματοποιήθηκε

το 2004, την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας, στο πάρκο των χορηγών στο Παλαιό Φάληρο, στο Water Plaza. Τα φύλλα του δέντρου φέρουν την υπογραφή από 5.000 επισκέπτες, καθώς επίσης και από προσωπικότητες του αθλητισμού, της τέχνης (εικ. 32) και της πολιτικής. Σήμερα το έργο αυτό εκτίθεται μόνιμα στην Τεχνόπολη, στο Γκάζι. Το έργο αποτελεί αναμνηστική χορηγία των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας από την Coca cola Hellas προς τον Δήμο Αθηναίων. Επίσης, αντίγραφα του έργου αυτού προσφέρθηκαν κατά την διάρκεια των Παραολυμπιακών Αγώνων του 2004 σε όλους τους νικητές (Παναγιωτίδης 2001, Παπαδημητρίου 2019, Τζιώτη 2017).

Σε συνέντευξη που παραχώρησε στην Τζιώτη (2017) ο Άγγελος Παναγιωτίδης επεσήμανε πως τα πρώτα του έργα ήταν γυμνά δέντρα. Οι αναμνήσεις των παιδικών του χρόνων στην Αμφιλοχία τον οδήγησαν το 1995, στην ηλικία των σαράντα πέντε ετών, στη δημιουργία μιας νέας γλυπτικής φόρμας με τίτλο *δέντρο ελιάς*. Το κοινό αποδέχθηκε ένθερμα τη νέα φόρμα του καλλιτέχνη, καθώς αποτελούσε καινοτομία για την εποχή η απεικόνιση της ελιάς από χαλκό και ορείχαλκο. Οι ελιές του γλύπτη είναι πάντα ψηλές και αγέρωχες προσδίδοντας ένα δυνατό αισθητικό και συμβολικό αποτέλεσμα. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Κίνας, το 2008, αποτέλεσαν επίσης έναν πολύ σημαντικό σταθμό στην καλλιτεχνική του πορεία. Η Coca cola παρέδωσε ένα έργο ελιάς στην Ολυμπιακή Επιτροπή του Πεκίνου στο Σινικό Τείχος. Ο γλύπτης ανέφερε χαρακτηριστικά στη συνέντευξη, «Αναλογιζόμουν τότε, η δική μου ελιά στο Σινικό Τείχος! Πολύ συγκινητική στιγμή για μένα!». Τέλος, έργα του Παναγιωτίδη κοσμούν πολλές ιδιωτικές συλλογές και συλλογές τραπεζών και μουσείων. Αξίζει να αναφερθεί πως στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, στη Σπάρτη, υπάρχουν δύο γλυπτά με θέμα την ελιά (φωτ. 7-8).

Με την ελιά ασχολήθηκε επίσης και η γλύπτρια Αφροδίτη Λίτη (1953 -). Η ελιά αποτελεί πηγή έμπνευσης για τα έργα της (εικ. 33-34). Ένα έργο της με θέμα τον καρπό της ελιάς και τα φύλλα της κοσμεί επίσης το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη (φωτ. 9) (Felios Collection 2019) (παράρτημα Α.4).

Τέλος, με το δέντρο της ελιάς ασχολήθηκε και ο γλύπτης Στέλιος Διαμαντάκης (1961 -). Πραγματοποίησε σπουδές στα οικονομικά καθώς επίσης και στη σχολή Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας. Η πρώτη ύλη που χρησιμοποιεί για τα γλυπτά του είναι ο χρυσός, το ασήμι, ο χαλκός, ο μπρούτζος και ο σίδηρος. Από το 1994 εργάζεται στις Σέρρες ως κατασκευαστής μεταλλικών γλυπτών και διδάσκει σχέδιο και

κόσμημα στο εργαστήρι τεχνών «Πολύτεχνο». Αξίζει να αναφερθεί το έργο του *Ελιά* (2010) από ασήμι και μπρούτζο (εικ. 35) (Διαμαντάκης χ.η., Hosting 2018).

2.4 Μουσική

Η ελιά με τα φύλλα και τα κλαδιά της επηρέασαν εξίσου την ελληνική παραδοσιακή μουσική. Τα παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια της Σκύρου, της Πελοποννήσου και της Μεσσηνίας συνδέουν τα ελαιόδεντρα με τις τοπικές παραδόσεις και έθιμα της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ερωτικό τραγούδι του γάμου που προέρχεται από τη Σκύρο με τίτλο, *Της ελιάς τα φυλλαράκια* (Φεργάδη 2009)(παράρτημα Α.5.1). Η σύγχρονη μουσική επίσης απορρέει από τα προσωπικά βιώματα και τις αναμνήσεις των δημιουργών σε μια προσπάθεια να μας ταξιδέψουν τις δικές τους εποχές.

Σημαντικό τραγούδι με αναφορές στην ελιά και τα φύλλα της είναι το παραδοσιακό δημοτικό τραγούδι της αγάπης από την Πελοπόννησο με τίτλο, *Θέλω να σχίσω τα βουνά*. Στο τραγούδι αυτό παρουσιάζεται η έντονη επιθυμία ενός νεαρού άντρα να παντρευτεί την αγαπημένη του. Είναι αποφασισμένος να μην επιτρέψει σε τίποτα να του σταθεί εμπόδιο σε αυτή την απόφαση (Σπύρου 2014) (παράρτημα Α.5.2). Στο παραδοσιακό τραγούδι της Μεσσηνίας με τίτλο, *Κόφτην Ελένη την ελιά*, η ελιά παρουσιάζεται ως μια γυναίκα που προκαλεί τα βλέμματα και σαγηνεύει τους άντρες (Οικονόμου 2012) (παράρτημα Α.5.3).

Εκτός όμως από την ελληνική παραδοσιακή μουσική η ελιά και ο καρπός της έχουν επηρεάσει και τη νεότερη ελληνική μουσική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι *Σα μαυρομάτα*, όπου φαίνεται πόσο σημαντική είναι η ελιά στην ευρύτερη περιοχή της Καλαμάτας και γίνονται αναφορές στην ιστορία και τη χρήση της (παράρτημα Α.5.4). Στο τραγούδι *Ασημένια φυλλωσιά*, η ελιά παρουσιάζεται ως ένα δυνατό δέντρο που αντέχει στις δύσκολες καιρικές συνθήκες (παράρτημα Α.5.5), ενώ στο τραγούδι *Για να μιλώ με τη ζωή* η στιχουργός Τριανταφυλλιά Μακούλη αναπολεί σκηνές από τα παιδικά της χρόνια και την αιωνόβια ελιά που υπήρχε στο πατρικό της (ΚΠΕΚ 2008) (παράρτημα Α.5.6).

Η παρουσία της ελιάς στη ζωή των ανθρώπων τονίζεται επίσης στο τραγούδι *Δώρα της Ελιάς*, καθώς η σκιά του δέντρου, το πολύτιμο ξύλο της, οι καρποί της και το λάδι της, αποτελούν τα ευλογημένα και αγαπημένα δώρα που προσφέρει στους ανθρώπους

(παράρτημα Α.5.7). Τέλος, η *Ελιά της Μεσογείου* ταξιδεύει στους λαούς διά μέσου της ιστορίας τους και της παράδοσής τους. Όλα τα έθνη ενωμένα υποδέχονται την ελιά και την ευχαριστούν για όλα όσα τους προσφέρει απλόχερα (ΚΠΕΚ 2008) (παράρτημα Α.5.8).

Μέσα από τα διάφορα παραδοσιακά τραγούδια, λογοτεχνικά κείμενα, γλυπτά και έργα ζωγραφικής εξυμνείται η φύση και επισημαίνεται η μεγάλη σημασία του ελαιόδεντρου και των προϊόντων του. Πρόκειται για ένα θέμα που αποτελεί πηγή έμπνευσης για αρκετούς καλλιτέχνες, καθώς συνδέεται με τις αναμνήσεις των παιδικών χρόνων και γενικότερα με την καθημερινή ζωή της υπαίθρου. Οι καλλιτέχνες εστιάζουν τόσο στον κορμό της ελιάς όσο και στα προϊόντα της, καθώς αυτά σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την σύγχρονη καθημερινότητα των ανθρώπων, όπου γίνεται αισθητή η απομάκρυνση από τη φύση. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα μέσα από τα έργα των καλλιτεχνών λειτουργούν ως γέφυρες συνδέοντας τους ανθρώπους με το φυσικό περιβάλλον έχοντας όμως ταυτόχρονα και πολιτιστικό περιεχόμενο. Στη χώρα μας, όπου υπάρχουν πολλά μνημειακά ελαιόδεντρα, αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στο δέντρο αυτό ήδη από την αρχαιότητα, καθώς η ελιά θεωρούνταν δέντρο ιερό.

Κεφάλαιο 3

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα στην Ελλάδα

3.1 Πλαίσιο διαχείρισης στην Ελλάδα

Από την αρχαιότητα τα ελαιόδεντρα κάλυπταν διάφορες ανάγκες που σχετίζονταν με την επιβίωση των ανθρώπων. Πολλά ελαιόδεντρα επιβίωσαν του χρόνου και των διάφορων ανθρώπινων παρεμβάσεων και σχετικών απειλών, όπως είναι η εξασθένηση και η ξήρανση από φυσικά αίτια ή από την εγκατάλειψη και τον παρασιτισμό άλλων φυτών που αναρριχώνται σε αυτά, αλλά και η εκρίζωση για βιοποριστική χρήση ή κατά την αλλαγή καλλιέργειας.

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα, όπως έχει αναφερθεί, διακρίνονται για τα ιδιαίτερα μορφολογικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους. Στην Ελλάδα, η διαχείριση των μνημειακών ελαιόδεντρων υπόκειται στο ιδιοκτησιακό τους καθεστώς αλλά και το ευρύτερο νομικό πλαίσιο της χώρας που τα προστατεύει.

Στην Ελλάδα τα μνημειακά ελαιόδεντρα προστατεύονται με Ν.Δ. του 1971. Επιπροσθέτως, υπάρχουν αρκετοί οργανισμοί, δημόσιοι και μη, οι οποίοι ασχολούνται με την προβολή, την προστασία και την ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων. Οι τοπικές κοινότητες με την ιστορία και τις παραδόσεις τους διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τα μνημειακά ελαιόδεντρα, καθώς συμμετέχουν ενεργά στη σύνδεσή τους με την ευρύτερη περιοχή στην οποία βρίσκονται.

Πολίτες στην Αθήνα, το Ηράκλειο, την Καλαμάτα, τη Σπάρτη, τα Χανιά και τη Χίο που μένουν κοντά στα μνημειακά ελαιόδεντρα, αλλά και αυτοί που μένουν μακριά από αυτά, συνήθως είναι ενήμεροι για την ύπαρξή τους, καθώς επίσης και για την τοποθεσία στην οποία βρίσκονται. Η ιστορία των μνημειακών ελαιόδεντρων είναι γνωστή τις περισσότερες φορές στην τοπική κοινωνία, αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις στις οποίες οι πολίτες δεν γνωρίζουν ότι στην περιοχή τους υπάρχει ένα μνημείο της φύσης

άξιο για προστασία και ανάδειξη. Ο ρόλος της πολιτείας στην ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τα μνημειακά ελαιόδεντρα είναι και παραμένει σημαντικός, καθώς μέσα από την ενημέρωση και την εκπαίδευση, οι πολίτες νιώθουν υπερήφανοι για τον τόπο τους και την ιστορία του.

Οι κάτοικοι στην Καλαμάτα και τη Σπάρτη που έχουν στην κατοχή τους μνημειακά ελαιόδεντρα επισημαίνουν πως δεν γνωρίζουν τη σπουδαιότητα της ύπαρξής τους, καθώς επίσης και ότι υπάρχει τρόπος προστασίας και ανάδειξης. Τα κυριότερα προβλήματα, εκτός από την έλλειψη γνώσεων, είναι η διαδικασία παραχώρησης της ελιάς και η εκμετάλλευσή της από το δημόσιο. Σχεδόν όλοι οι ιδιοκτήτες είναι δεκτικοί στην παραχώρηση των ελαιόδεντρων με σκοπό την προστασία και την ανάδειξη, αλλά υπάρχει έντονος προβληματισμός σχετικά με την έκταση γης που θα πρέπει να παραχωρηθεί σε περίπτωση που η ελιά βρίσκεται σε δύσβατο σημείο ή σε προστατευόμενο (περιφραγμένο) χώρο.

3.2 Νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα

Το νομοθετικό πλαίσιο στην Ελλάδα προστατεύει τα μνημειακά ελαιόδεντρα και άλλα δέντρα με το Ν.Δ. 996/Α/1971 «Περὶ ἀντικαταστάσεως καὶ συμπληρώσεως διατάξεων τινων τοῦ Ν.Δ. 86) 1969 «περὶ Δασικοῦ Κώδικος» καὶ Κωδικοποιήσεως τῶν ὑπ' ἀριθ. 871)1971 καὶ 919)1971 Ν.Δ.) των» (ΕΚΒΥ. 2010).

Σύμφωνα με το άρθρο 78 του Ν.Δ. 996 του 1971, προστατεύονται οι εθνικοί δρυμοί, τα αισθητικά δάση και τα διατηρητέα μνημεία της φύσεως. Ως μνημεία της φύσης χαρακτηρίζονται όλες οι εκτάσεις δημόσιες και μη, οι οποίες παρουσιάζουν ιδιαίτερη παλαιοντολογική, γεωμορφολογική και ιστορική σημασία. Επίσης, δέντρα ή συστάδες δέντρων, υγροβιότοποι και σπάνια είδη φυτών, τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερη βοτανική, φυτογεωγραφική, αισθητική και ιστορική σημασία, δύναται να χαρακτηρίζονται ως μνημεία της φύσης (Ν.Δ. 996/Α/1971, άρθ. 78, παρ. 3, Ντούρος 1999: 8-10)(παράρτημα Α.6.1).

Αξίζει να αναφερθεί πως το Ελληνικό Κέντρο Βιότοπων – Υγρότοπων (ΕΚΒΥ) (2010) επισημαίνει ότι μέχρι σήμερα στην Ελλάδα έχουν κηρυχθεί 51 διατηρητέα μνημεία της

φύσης⁹. Τα μνημεία αυτά καλύπτουν συνολική έκταση που αγγίζει τα 168.400.000 τετραγωνικά μέτρα.

3.2.1 Μνημεία της φύσης (πίνακας Δ.1)

Η πρώτη ελιά που κηρύχθηκε ως μνημείο της φύσης είναι η ελιά του Ναυπλίου (φωτ. 10). Βρίσκεται στην Πλατεία Παναγίας της πόλης και έχει αξιόλογα μορφολογικά, αισθητικά και ιστορικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την 1^η Φεβρουαρίου του 1655 απαχονίσθηκε στην ελιά αυτή από τους Τούρκους ο άγιος Αναστάσιος, ο οποίος είναι και ο πολιούχος της πόλης (Dasologoi.gr 2017, ΕΚΒΥ 2010, Μπούσμπουρας 2007: 162, Υ.Α. 202306/3584/18.06.1977 παρ. 5 (ΦΕΚ 590/Β/1977)) (παράρτημα Α.6.2). Το 2013 η ελιά του Αγίου Αναστασίου υπέστη φθορές, λόγω των άσχημων καιρικών συνθηκών (εικ. 36) (Αργολικός Ποιμήν 2013).

Επίσης, στην ίδια υπουργική απόφαση χαρακτηρίστηκαν ως μνημεία της φύσης μια συστάδα από 8 ελιές που βρίσκονται στο αγρόκτημα της Ιεράς Μονής Ταξιαρχών, στη Δημαΐνη Αργολίδας (εικ. 37-40). Οι ελιές αυτές έχουν θρησκευτική αξία και συνδέονται με τα ιστορικά γεγονότα της περιοχής. Ο Ιμπραήμ δεν κατέστρεψε αυτά τα δέντρα, διότι ήταν αναγνωρισμένα με τουρκικό φιρμάνι ως τμήμα βακουφίου, δηλαδή, *Ιερό Δάσος* (Dasologoi.gr 2017, ΕΚΒΥ 2010, Μπούσμπουρας 2007: 162, Υ.Α. 202306/3584/18.06.1977 παρ. 8 (ΦΕΚ 590/Β/1977)) (παράρτημα Α.6.3).

Επιπροσθέτως, τρεις αιωνόβιες ελιές ηλικίας άνω των 200 ετών, που βρίσκονται περιμετρικά του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στον οικισμό Παραλία της κοινότητας Αλμυροποτάμου – Καρυοτίας, έχουν κηρυχθεί μνημεία της φύσης. Οι ελιές αυτές παρουσιάζουν ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, στηθαία περίμετρο μεγαλύτερη των 6,30 μέτρων και προσδίδουν μια αισθητική παρουσία στην περιοχή. Σημαντικό ρόλο στην κήρυξή τους ως μνημεία της φύσεως διαδραμάτισε η αυξανόμενη τουριστική κίνηση της περιοχής (Dasologoi.gr 2017, Ε.Κ.Β.Υ. 2010, Υ.Α. 202306/3584/18.06.1977 παρ. 9 (ΦΕΚ 590/Β/1977)) (παράρτημα Α.6.4).

Η επόμενη απόφαση για την κήρυξη ενός ιστορικού και αιωνόβιου ελαιόδεντρου στα μνημεία της φύσης, ήρθε το 1980. Σύμφωνα με την υπ' αριθ. 200995/7950/19.12.1979

⁹ Σύμφωνα με το Αθηναϊκό-Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων τα διατηρητέα μνημεία της φύσης είναι 48 (ΑΠΕ-ΜΠΕ 2017).

παρ. 3 (ΦΕΚ 121/Δ/1980) υπουργική απόφαση, η αιωνόβια ελιά, αντιπροσωπευτική της ποικιλίας «Ελαιών Καλαμάτας», που βρίσκεται στην Καλαμάτα έχει ηλικία 800-850 ετών, ύψος 14 μέτρα και περίμετρο κορμού 9 μέτρα (εικ. 41 και φωτ. 11). Στο εσωτερικό της ελιάς, σύμφωνα με τον Κάτσαρη (2013: 5), χωρούν οκτώ άτομα. Η ελιά αυτή έχει εκτός από ενδιαφέροντα μορφολογικά χαρακτηριστικά και πολιτιστικά, καθώς συνδέεται με την ιστορία της περιοχής. Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα 1.4, η ελιά σώθηκε το 1827 από την πυρπόληση 25.000 δέντρων ελαιών, από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ (Ε.Κ.Β.Υ. 2010, Dasologoi.gr 2017, Μιχελάκης 2000: 34, Μιχελάκης 2003α: 39, Μιχελάκης 2003β: 327, Μπούσμπουρας 2007: 162-163, Φραντζής 1839: 527-528) (παράρτημα Α.6.5).

Αξίζει να αναφερθεί και η απόφαση του γενικού γραμματέα περιφέρειας Κρήτης 603/17.02.1997 (ΦΕΚ 284/Β/1997), σύμφωνα με την οποία κηρύχθηκε ως μνημείο της φύσης η ελιά στον οικισμό Πάνω Βούβες, στην επαρχία Κισσάμου Ν. Χανίων (φωτ. 13). Το δέντρο βρίσκεται σε υψόμετρο 22 μέτρων και ανήκε στον Παναγιώτη Καραπατάκη, ο οποίος το παραχώρησε στον Δήμο Κολυμβαρίου. Η ποικιλία του καρπού είναι τσουνάτη (παράρτημα Α.7.3) και έχει εμβολιαστεί σε αγριελιά. Το δέντρο χρονολογείται στα 3.000-5.000 χρόνια και θεωρείται ότι είναι το αρχαιότερο δέντρο στον κόσμο. Εκτός από την ηλικία του δέντρου, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παρουσιάζει και ο ανάγλυφος κορμός του (φωτ. 14), ο οποίος έχει σπειροειδείς προεξοχές που θυμίζουν πρόσωπα. Αξίζει να αναφερθεί πως στη μεγάλη εσωτερική σπηλαιώση της ελιάς χωρούν αρκετοί άνθρωποι. Ο Αλαλού (2017) αναφέρει πως κάθε χρόνο περισσότεροι από 20.000 άνθρωποι επισκέπτονται την Μνημειακή Ελιά των Βουβών. Η περίμετρος του κορμού είναι 12 μέτρα, έχει επιφάνεια βάσης 11,45 τ.μ. και διάμετρο 3.64 μέτρα. Επίσης, τα έτη 2004 και 2008, κατά την διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας και του Πεκίνου αντίστοιχα, με κλαδί (κότινο) από το δέντρο των Βουβών, στεφανώθηκε ο πρώτος νικητής του Μαραθωνίου ανδρών. Τέλος, στις 31 Οκτωβρίου 2010 με κότινο από την ίδια ελιά (εικ. 42) έγινε η στέψη των νικητών του κλασικού Μαραθωνίου στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο, στην Αθήνα (εικ. 43-44) (ΑΒΕΑ, χ.η., ΑCOM 2014: 8, 79, Ανώνυμος 2016α, Αλαλού 2017, diaforetiko 2018, Καραπατάκη, χ.η., Μιχελάκης 2000: 34, Μιχελάκης 2003α: 39, Μιχελάκης 2003β: 327, Παπαγεωργίου 2018, Τζιγκουνάκης 2017, Χατζουλάκης 2013: 127) (παράρτημα Α.6.6).

Το τελευταίο ελαιόδεντρο που κηρύχθηκε ως μνημείο της φύσης είναι η ελιά που βρίσκεται στους Αγίους Αναργύρους Αττικής, γνωστή και ως *Ελιά του Πεισίστρατου*

(Υπουργική Απόφαση 2112/96 (ΦΕΚ 341/Β/1999) (φωτ. 15-16). Η χρονολογία της ελιάς που σύμφωνα με τον Μιχελάκη (2003α: 37) ξεπερνά τα 2.500 έτη, βρίσκεται μπροστά από την εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Η ελιά έχει εκτός από ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά (εικ. 45-46) και πολιτιστικά, καθώς θεωρείται πως προέρχεται από τον ελαιώνα του Πεισίστρατου (560-527 π.Χ.) (Μιχελάκης 2000: 33). Ο Χουστουλάκης (2018) επισημαίνει πως ο τύραννος των Αθηνών Πεισίστρατος πήρε κλαδιά από την ελιά που είχε φυτεύσει η Θεά Αθηνά στο Ερέχθειο της Ακρόπολης, προκειμένου να φτιάξει τον ελαιώνα του (παράρτημα Α.6.7).

Η επιλογή των δέντρων που κηρύσσονται ως μνημεία της φύσης βασίζεται κυρίως σε ιστορικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Υπάρχει και η περίπτωση των ελιών στην κοινότητα Αλμυροποτάμου- Καρυοτίας, για τις οποίες ο τουρισμός συνετέλεσε καθοριστικά στην κήρυξή τους ως μνημειακών. Η καταγραφή θα πρέπει να βασίζεται στο συνδυασμό τόσο των μορφολογικών όσο και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών των ελαιόδεντρων. Στην Ελλάδα υπάρχουν αρκετές ελιές, οι οποίες ενώ χαρακτηρίζονται ως μνημειακές δεν έχουν κηρυχθεί από τη νομοθεσία ως μνημεία της φύσεως. Επιπροσθέτως, η κήρυξη ενός ελαιόδεντρου ως μνημειακού βοηθά καθοριστικά στην προστασία και την ανάδειξη όχι μόνο του ίδιου του δέντρου αλλά και της περιοχής στην οποία βρίσκεται. Οι τοπικές κοινωνίες ενημερώνονται για την ύπαρξη και τη σημασία του μνημείου της φύσεως που βρίσκεται στην περιοχή τους. Αξίζει να αναφερθεί πως οι πηγές πληροφόρησης για τα ελαιόδεντρα τις περισσότερες φορές βασίζονται κυρίως στην προφορική παράδοση χωρίς τη δυνατότητα ταυτοποίησης και σωστής τεκμηρίωσης μέσω της βιβλιογραφίας.

3.3 Οργανισμοί μελέτης και διαχείρισης μνημειακών ελαιόδεντρων

Όπως προκύπτει από προσωπικές συνεντεύξεις, μνημειακά ελαιόδεντρα που συναντώνται στην Καλαμάτα και τη Σπάρτη ανήκουν σε ιδιώτες, οι οποίοι τα κρατούν στην ιδιοκτησία τους χωρίς να μπορούν να τα διαχειριστούν. Η προστασία τους αλλά και οι υπόλοιπες διαδικασίες της διαχείρισης μνημειακών στοιχείων, όπως η ταξινόμηση, η καταγραφή και η πρόβλεψη συντήρησης δεν είναι εύκολη λόγω έλλειψης γνώσεων σχετικά με την αξία και τη σημασία τους. Πολλοί από τους ιδιοκτήτες

χρησιμοποιούν τα ελαιόδεντρα αυτά για παραγωγικούς σκοπούς (ξύλεια, ελαιοπαραγωγή) ή τα έχουν εγκαταλείψει. Αξίζει να επισημανθεί πως πολλά ελαιόδεντρα βρέθηκαν σε περιοχές με υψηλή βλάστηση, όπου είναι αρκετά δύσκολη η πρόσβαση. Χρειάζεται αρκετός χρόνος έρευνας, σε συνδυασμό με την επικοινωνία με την τοπική κοινωνία, προκειμένου να ξεδιπλωθεί η ιστορία του κάθε δέντρου και να προσδιοριστούν η ηλικία και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του. Συνεπώς, είναι βασική η ανάγκη συλλογής πληροφοριών, αφύπνισης και ευαισθητοποίησης των πολιτών σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, σχετικά με την αναγκαιότητα προστασίας και προβολής των μνημειακών ελαιόδεντρων (ACOM 2014: 10-11).

Στην Ελλάδα υπάρχουν αρκετοί οργανισμοί, δημόσιοι και ιδιωτικοί, οι οποίοι ασχολούνται με τη μελέτη και την ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων, τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Από το 2001 ο Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.), ο οποίος δραστηριοποιείται στην Κρήτη, ασχολείται με τη μελέτη, προστασία και ανάδειξη μνημειακών ελαιόδεντρων. Έως σήμερα έχουν καταγραφεί εικοσιπέντε ελαιόδεντρα στην Κρήτη. Το ΤΕΙ Κρήτης ασχολείται με τα μνημειακά ελαιόδεντρα από το 2009 και έχει καταγράψει αρκετά στο νησί με σκοπό την ενημέρωση των πολιτών και των τοπικών κοινοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των εργασιών αποτελεί η Μνημειακή Ελιά Βουβών που έχει ψηφιοποιηθεί πλήρως προσφέροντας τη δυνατότητα επίσκεψης από μακριά. Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας μέσω του δικτύου ΕΛΙΑ έχει εκπαιδεύσει και ενημερώσει τους μαθητές για τα υπεραιονόβια ελαιόδεντρα της χώρας. Τα τελευταία χρόνια η ταυτοποίηση και χαρτογράφηση των μνημειακών ελαιόδεντρων, αποτελεί αντικείμενο και των ιδιωτών (ACOM 2014: 10-11).

3.3.1 Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.)

Ο Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.) ιδρύθηκε το 2001 και αποτελεί μια αστική μη κερδοσκοπική διαδημοτική εταιρία (παράρτημα Α.9.1). Τα μέλη της εταιρίας απαρτίζουν 21 δήμοι (παράρτημα Α.9.2), οι οποίοι ανήκουν στις τέσσερες Περιφερειακές Ενότητες της Κρήτης. Το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.ΔΗ.Κ. είναι 9μελές και αποτελείται από Δημάρχους ή Αντιδημάρχους και δημοτικούς συμβούλους από όλες τις Περιφερειακές Ενότητες (παράρτημα Α.9.3). Ο κύριος σκοπός του Συνδέσμου Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης είναι η επεξεργασία και ο σχηματισμός μιας

ενιαίας στρατηγικής, καθώς επίσης και η πρόταση δράσεων για την υποστήριξη της καλλιέργειας της ελιάς σε όλες τις φάσεις της, από την παραγωγή έως την εμπορία των ελαιοπυρήνων. Επιπροσθέτως, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις πολιτιστικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, καθώς και στην προώθηση της διατροφικής και υγιεινής αξίας των προϊόντων της ελιάς (παράρτημα Α.9.4) (ACOM 2014: 4, 7).

Σήμερα στην Κρήτη υπολογίζεται ότι υπάρχουν περίπου 35 εκατομμύρια ελαιόδεντρα, τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερα μορφολογικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Το μέγεθος σε συνδυασμό με τις εσωτερικές τους σπηλαιώσεις και τους ιδιαίτερους αισθητικούς κορμούς τους, μαρτυρούν μια ζωή, η οποία μπορεί να μετρηθεί σε χιλιάδες χρόνια πριν και να μας οδηγήσει ως και τη μινωική εποχή (3000-1200 π.Χ.). Πολλά από αυτά τα δέντρα έχουν συνεισφέρει με την παρουσία τους στη μυθολογία, την ιστορία, την θρησκεία, τις παραδόσεις και τη λαογραφία των τοπικών κοινοτήτων της Κρήτης. Επομένως, τα ελαιόδεντρα αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως μνημεία των ανθρώπων και της φύσης. Έτσι, ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. αποφάσισε να τα ταξινομήσει ως μνημειακά ελαιόδεντρα με σκοπό την προστασία τους, την προώθηση και την διάδοσή τους, ως πολύτιμο τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κρήτης και της Ευρώπης. Αξίζει να αναφερθεί πως η ελιά εμφανίζεται σε πινακίδες Γραμμικής Α και Β (εικ. 47) στα ανάκτορα της Κνωσού (14^{ος} αι. π.Χ.) και της Πύλου (13^{ος} αι. π.Χ.). Επίσης, αναπαρίσταται σε τοιχογραφίες (εικ. 48) και διάφορα αποθηκευτικά αγγεία, όπως ψευδόστομους αμφορείς (εικ. 49) και πίθους (εικ. 50), αποδεικνύοντας την πρώιμη ύπαρξη και την εκμετάλλευση των ελαιόδεντρων (ACOM 2014: 7, Βασιλάκης 2003: 56-62, Λούβη 2007: 9-10, Μπουλώτης 1994: 4-5, Πίκουλας 2007: 22-23, Σημανταράκης κ.ά. 2001: 42-43, Χατζουλάκης 2013: 121, Χατζησάββας 2008: 43-44).

Προκειμένου να προστατευθούν, να ενισχυθούν και να διατηρηθούν τα μνημειακά ελαιόδεντρα, ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. σχεδίασε σε στενή συνεργασία με τους δήμους και τις τοπικές αρχές μια σειρά από δράσεις, εκδηλώσεις και έργα. Αρχικά, έγινε η καταγραφή και αξιολόγηση της βοτανικής και της μορφολογικής αξίας των ελαιόδεντρων. Στη συνέχεια, ακολούθησε ο προσδιορισμός της ηλικίας (παράρτημα Α.9.5) και η καταγραφή των ιστορικών και θρησκευτικών χαρακτηριστικών, που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά της Κρήτης. Αυτή η διαδικασία έγινε από τις τοπικές αρχές, τους δήμους και τους πολίτες, που βοήθησαν να συμπληρωθεί το φύλλο καταγραφής των μνημειακών ελαιόδεντρων, που σχεδίασε ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. ειδικά για τον σκοπό της δράσης αυτής (παράρτημα Α.9.6) (ACOM 2014: 7).

Ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. από την αρχή της δράσης είχε ορίσει μια διεπιστημονική ομάδα¹⁰, προκειμένου να αξιολογήσει τις πληροφορίες που συγκεντρώνονταν. Κάθε δέντρο που πληροί τα πρότυπα που έχει ορίσει η διεπιστημονική ομάδα, ταξινομείται και προτάσσεται από το Δ.Σ. του Σ.Ε.ΔΗ.Κ. να χαρακτηριστεί ως μνημειακό. Ακολουθεί η κατασκευή και η τοποθέτηση πληροφοριακών πινακίδων στα Ελληνικά και τα Αγγλικά, καθώς επίσης και η ενίσχυση του οδικού δικτύου με πινακίδες σήμανσης. Επιπροσθέτως, στα μνημειακά ελαιόδεντρα γίνεται αποκατάσταση, συντήρηση (παράρτημα Α.9.7) και τοποθετείται προστατευτική περίφραξη, η οποία είναι συμβατή με το ιδιαίτερο περιβάλλον, στο οποίο βρίσκεται. Χαρακτηριστικά, τοποθετούνται πέτρινες τοιχοποιίες, ξύλινοι πάσσαλοι και φυσικό σχοινί. Η αρχική δράση του Σ.Ε.ΔΗ.Κ. ολοκληρώθηκε με ειδικά αφιερώματα και άρθρα σε τοπικά και διεθνή μέσα ενημέρωσης, καθώς επίσης και ενημέρωση και παρουσίαση των μνημειακών ελαιόδεντρων στους πολίτες (παράρτημα Α.9.8) και σε συνέδρια για την ελιά και το ελαιόλαδο. Τέλος, η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση πραγματοποίησε επισκέψεις μαθητών στα μνημειακά ελαιόδεντρα στοχεύοντας στην εκπαίδευση και την ενημέρωσή τους (ACOM 2014: 7, 14).

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, μετά το 2011, και μετά την επέμβαση της επιστημονικής ομάδας και τακτοποίησης του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των μνημειακών ελαιόδεντρων, τέθηκε σε ισχύ μια ολοκληρωμένη διαδικασία ταξινόμησης, η οποία συμπεριλαμβάνει την εγγραφή, την αξιολόγηση και την υποψηφιότητα για χαρακτηρισμό, ως μνημειακών, εικοσιπέντε ελαιόδεντρων. Τα δεκατέσσερα (παράρτημα Α.9) από αυτά έχουν διατηρηθεί και προωθηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό¹¹. Τα υπόλοιπα εννέα δέντρα, μαζί με νέα δέντρα που θα ανακαλυφθούν, θα καταγραφούν και θα διατηρηθούν για προβολή στο μέλλον (ACOM 2014: 7).

3.3.2 Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας (Κ.Π.Ε.Κ.)

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας (Κ.Π.Ε.Κ.) αποτελεί τον συντονιστικό φορέα του Εθνικού Θεματικού Δικτύου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

¹⁰ Από το 2002 έχει ορισθεί αυτή η διεπιστημονική ομάδα, η οποία αποτελείται από αρχαιολόγο, αρχαιοβοτανολόγο, γεωπόνο και δάσκαλο.

¹¹ Το 2014 προτάθηκαν για το βραβείο Europa Nostra, που απονέμεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς (ACOM 2014: 7).

«ΕΛΙΑ» (παράρτημα Α.10). Επίσης, συνεργάζεται με το ΤΕΙ Καλαμάτας και το Τμήμα Τεχνολογίας Γεωπονίας, καθώς επίσης και με τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Έναν από τους βασικούς σκοπούς του προγράμματος ΕΛΙΑ αποτελεί η ανάδειξη και χρήση της ελαιοκαλλιέργειας στη ζωή των ανθρώπων, καθώς επίσης και η ανάδειξη των πολιτιστικών χαρακτηριστικών της (ΚΠΕΚ χ.η.).

Μέσω του δικτύου «ΕΛΙΑ» διοργανώνεται το πρόγραμμα καταγραφής υπεραιώνόβιων ελαιόδεντρων στο Ν. Μεσσηνίας. Σκοπός του προγράμματος εκτός από την καταγραφή, είναι η φωτογράφιση και ταυτοποίηση των υπεραιώνόβιων ελαιόδεντρων. Επίσης, βασικό σκοπό αποτελεί η καταγραφή και συγκέντρωση όλων των πιθανών μύθων, θρύλων ή ιστοριών που υπάρχουν και σχετίζονται με τα ελαιόδεντρα και προέρχονται από τη λαϊκή παράδοση (ΚΠΕΚ χ.η.).

Αξίζει να αναφερθεί η προσπάθεια δημιουργίας χάρτη με τα καταγεγραμμένα ελαιόδεντρα και ο σχεδιασμός μονοπατιών και διαδρομών για την οργάνωση επισκέψεων και την τουριστική προβολή του τόπου. Απώτερος στόχος είναι η δημιουργία ενός χάρτη υπαίθριων μουσείων, ο οποίος θα περιέχει στοιχεία και πληροφορίες για τα ελαιόδεντρα και ό,τι σχετίζεται με αυτά. Επιπροσθέτως, μέσω του προγράμματος επιχειρείται η καταγραφή και διάσωση του γενετικού υλικού των ελληνικών ποικιλιών ελιάς (ΚΠΕΚ χ.η.).

Μέχρι σήμερα έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες καταγραφής, αλλά έχουν βασιστεί κυρίως σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο σχολικών εκπαιδευτικών εκδρομών. Τα τελευταία χρόνια το δίκτυο «ΕΛΙΑ» έχει επεκτείνει τη δράση του. Συνεργάζεται με τη Διεύθυνση Νεότερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού με σκοπό την ένταξη των υπεραιώνόβιων ελαιόδεντρων και των μονοπατιών στο Εθνικό Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΚΠΕΚ χ.η.).

3.3.3 Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης (ΤΕΙ Κρήτης)

Η ανάγκη διατήρησης και ανάδειξης των μνημειακών ελαιόδεντρων στην Κρήτη οδήγησε πολλούς πολιτιστικούς συλλόγους του νησιού στην αναζήτηση βοήθειας από το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης (ΤΕΙ Κρήτης). Κατόπιν τούτου, το 2009 ο πολιτιστικός σύλλογος του χωριού Βενεράτου του Ν. Ηρακλείου κατέθεσε επίσημη

πρόταση προς το ΤΕΙ Κρήτης, με σκοπό την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του αρχαίου ελαιώνα Κρήτης. Την πρωτοβουλία αυτή ακολούθησαν και άλλοι εβδομήντα σύλλογοι, που ανήκουν στο Δίκτυο Πολιτιστικών και Φιλοπεριβαλλοντικών Συλλόγων Κρήτης (Καπετανάκης χ.η.1: 74).

Το ΤΕΙ Κρήτης ανταποκρίθηκε στις προσκλήσεις των συλλόγων και διέθεσε την τεχνική και την επιστημονική του υποστήριξη. Οι τομείς στους οποίους επικεντρώθηκε περιλαμβάνουν τον εντοπισμό, την ηλεκτρονική καταγραφή και χρονολόγηση των αρχαίων και ιστορικών ελαιόδεντρων (παράρτημα Α.11) (Καπετανάκης χ.η.1: 74, Κουτσάκη 2011).

Η πρώτη δράση του εκπαιδευτικού ιδρύματος και του Δικτύου Πολιτιστικών Συλλόγων Κρήτης ήταν η ενημέρωση των αρχών και των φορέων για την αναγκαιότητα διατήρησης και προστασίας των ελαιόδεντρων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα Νομαρχιακά Συμβούλια των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου να εκδώσουν αποφάσεις διατήρησης των αρχαίων και ιστορικών ελαιόδεντρων, σε περιπτώσεις δημοσίων έργων, προς αποφυγή εκρίζωσής τους. Σε αντίθετη περίπτωση, τα ελαιόδεντρα αυτά θα έπρεπε να μεταφυτεύονται σε δημόσιους χώρους. Στη συνέχεια, έγινε ενημέρωση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κρήτης, για τη διατήρηση όλων των ιστορικών ελαιόδεντρων που ανήκαν στην ιδιοκτησία της. Επίσης, το Τμήμα Ανατολικής Κρήτης του Τεχνικού Επιμελητηρίου ανέλαβε να ενημερώσει σχετικά με τη δράση αυτή όλα τα μέλη του. Τέλος, ενημερώθηκε ο μουσικοσυνθέτης Μίκης Θεοδωράκης, ο οποίος υποστήριξε θερμά την πρωτοβουλία των συλλόγων και του εκπαιδευτικού ιδρύματος για τη δράση αυτή (Καπετανάκης χ.η.1: 75-76).

Το 2010 στο Ηράκλειο πραγματοποιήθηκε μια διεθνής έκθεση εικαστικών με θέμα «Ο Αρχαίος Ελαιώνας της Κρήτης στο βάθος του χρόνου». Η έκθεση αυτή έλαβε χώρα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο, εντός του ΤΕΙ Κρήτης. Περιελάμβανε έργα ζωγραφικής, χαρακτηριστικής, γλυπτικής, καθώς επίσης και ψηφιδωτά, φωτογραφίες, βίντεο και άλλες μορφές εικαστικών τεχνών. Σκοπός της έκθεσης ήταν η ανάδειξη των αρχαίων ελαιόδεντρων της Κρήτης (Καπετανάκης χ.η.2: 77).

Στη συνέχεια, ακολούθησαν συναντήσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης της επιστημονικής ομάδας του ΤΕΙ Κρήτης και των Πολιτιστικών Συλλόγων με κατοίκους σε όλους τους νομούς. Συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν στην Κάνδανο του Ν. Χανίων, τη Βιάννο και το Βενεράτο του Ν. Ηρακλείου, στο Αμάρι του Ν. Ρεθύμνου και την

Ιεράπετρα και τη Σητεία του Ν. Λασιθίου. Η δράση των Πολιτιστικών Συλλόγων περιελάμβανε τον εντοπισμό και τη συμπλήρωση των δελτίων καταγραφής των ελαιόδεντρων, τα οποία μοιάζουν με τα δελτία καταγραφής του Σ.Ε.ΔΗ.Κ., και παραδίδονταν στο ΤΕΙ Κρήτης. Στη συνέχεια το ΤΕΙ πραγματοποιούσε επίσκεψη στο κάθε ελαιόδεντρο και γινόταν καταγραφή σε σχέση με τα βιολογικά και ιστορικά του στοιχεία, καταχωρίζονταν ψηφιακά οι γεωγραφικές συντεταγμένες του ελαιόδεντρου, καταγράφονταν όλοι οι παράγοντες απειλής του, καθώς επίσης και όλες οι προτάσεις ανάδειξής του. Τα στοιχεία αυτά εισάγονταν σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων που είχε σχεδιαστεί από το ΤΕΙ Κρήτης ειδικά για τη δράση αυτή (Καπετανάκης χ.η.1: 76).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δράσης που προσέφερε το ΤΕΙ Κρήτης στην ανάδειξη των αρχαίων ελαιόδεντρων, είναι η ψηφιοποίηση των δεδομένων της Μνημειακής Ελιάς Βουβών, η οποία εκπονήθηκε από το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του Δήμου Κολυμβαρίου. Στην αρχή πραγματοποιήθηκε ένα τρισδιάστατο μοντέλο (εικ. 51-52) του κορμού του ελαιόδεντρου. Χρησιμοποιήθηκαν δύο σαρωτές λέιζερ, καθώς επίσης και σύγχρονες τεχνικές αντιστροφής μηχανικής, προκειμένου να αποτυπωθούν με ακρίβεια η γεωμετρία τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού του κορμού (Κουτσάκη 2011, Μαραβελάκης 2002-2006, Maravelakis *et al.* 2012: 341).

Τέλος, το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών δημιούργησε ένα πανόραμα 360, στο εσωτερικό του κορμού της Μνημειακής Ελιάς Βουβών. Το πανόραμα αυτό προσφέρει τη δυνατότητα στον χρήστη να πραγματοποιήσει μια εικονική επίσκεψη στο εσωτερικό του ελαιόδεντρου (Καραπατάκη χ.η., Μαραβελάκης 2002-2006).

3.3.4 Μουσείο Ελιάς Βουβών Κρήτης

Το Μουσείο Ελιάς Βουβών Κρήτης βρίσκεται στο χωριό Άνω Βούβες του Δ. Κολυμβαρίου και βρίσκεται δίπλα στη Μνημειακή Ελιά Βουβών. Εγκαινιάστηκε στις 7 Οκτωβρίου του 2009 και στεγάζεται σε ένα παραδοσιακό κτίριο, το οποίο ανήκε στην οικογένεια του Παναγιώτη Καραπατάκη και παραχωρήθηκε στο Δήμο Κολυμβαρίου μαζί με τη μνημειακή ελιά Βουβών (Καραπατάκη χ.η., Χατζουλάκης 2013: 127).

Το μουσείο βρίσκεται κατ' εξοχήν σε ελαιοπαραγωγική περιοχή με εξαιρετική ποιότητα στην ποικιλία του λαδιού. Η δημιουργία του μουσείου βασίστηκε στη διάσωση και

ανάδειξη των στοιχείων που χρησίμευαν στην παραγωγή και καλλιέργεια του ελαιόδεντρου. Χαρακτηριστικά, τα εκθέματα χωρίζονται σε κατηγορίες που αφορούν στα εργαλεία ελαιοκαλλιέργειας, στα εργαλεία επεξεργασίας ξύλου, στα εργαλεία έκθλιψης ελαιόκαρπου, στα μέσα συλλογής ελαιόκαρπου, στα μέσα αποθήκευσης και μεταφοράς ελαιόλαδου, καθώς επίσης και στον παραδοσιακό οικιακό εξοπλισμό (Καραπατάκη χ.η.).

Το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών του ΤΕΙ Κρήτης έχει προβεί σε πλήρη ψηφιοποίησή του δίνοντας τη δυνατότητα στους επισκέπτες να πραγματοποιήσουν εικονικές επισκέψεις, σαν να βρίσκονταν εκεί. Αξίζει να αναφερθεί η δυνατότητα που δίδεται στους επισκέπτες να μελετήσουν τα εκθέματα του μουσείου (εικ. 53) και να γνωρίσουν όλο το φάσμα των εργασιών που σχετίζονται με την ελιά (Καραπατάκη χ.η., Κουτσάκη 2011, Μαραβελάκης 2002-2006).

Οι οργανισμοί μελέτης και διαχείρισης μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ελλάδα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην ανάδειξη και την προβολή τους. Η επιλογή των μνημειακών ελαιόδεντρων πραγματοποιείται με βάση τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά των ελαιόδεντρων και τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της περιοχής στην οποία βρίσκονται. Οι υπηρεσίες που προσφέρουν περιλαμβάνουν τη μελέτη, τη διαμόρφωση της περιοχής, την προβολή, την ενημέρωση των πολιτών και των τοπικών κοινοτήτων, καθώς επίσης και την ψηφιακή απεικόνιση. Οι ιδιοκτήτες μνημειακών ελαιόδεντρων συνεργάζονται με τους οργανισμούς με σκοπό την ταυτοποίηση, τη χαρτογράφηση και την προβολή των μνημειακών ελαιόδεντρων.

3.4 Μελέτες περίπτωσης μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα συναντώνται αρκετά μνημειακά ελαιόδεντρα, σχεδόν σε όλες τις περιοχές όπου καλλιεργείται η ελιά. Αξιοσημείωτο είναι πως ελάχιστα από αυτά έχουν επισημανθεί και αναφερθεί στη βιβλιογραφία. Επίσης, υπάρχουν και μερικά παλιά ελαιόδεντρα που σχετίζονται με αρχαίους μύθους και έχουν αναφερθεί σε αρχαία κείμενα, όπως η *Ελιά της Αθηνάς*, η *Ελιά του Πλάτωνα* και η *Ελιά του Πεισίστρατου* (Μποφίλιας 2007: 83). Μνημειακά ελαιόδεντρα στην Ελλάδα υπάρχουν σε περιοχές της Κρήτης, στη Χίο, τη Λέσβο, την Καλαμάτα, την Αθήνα, την Κεφαλλονιά, τους Δελφούς, την Κέρκυρα, στην Ερμιόνη, στη Σαλαμίνα και σε άλλες περιοχές. Οι ελιές αυτές

συνδέονται με το ευρύτερο ιστορικό και θρησκευτικό πλαίσιο της περιοχής στην οποία βρίσκονται και διαθέτουν πολλά και ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Στην παρούσα διατριβή παρουσιάζονται κάποια από τα παλιά ελαιόδεντρα της Ελλάδας και μερικά σημαντικά μνημειακά. Τα ελαιόδεντρα επιλέχθηκαν με κριτήριο τα πολιτιστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά τους. Οι ελιές της Αθήνας και της Σαλαμίνας συνδέονται με την ιστορία της Ελλάδας και για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό να αναφερθούν. Από την Κρήτη επιλέχθηκαν να παρουσιαστούν χαρακτηριστικά παραδείγματα μνημειακών ελαιόδεντρων από κάθε νομό, τα οποία έχουν καταγραφεί από τον Σ.Ε.ΔΗ.Κ. Η ελιά της Αρκαδίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μνημειακού ελαιόδεντρου που κλάπηκε, ενώ οι ελιές της Καλαμάτας και της Σπάρτης αποτελούν μνημειακά ελαιόδεντρα που δεν έχουν μελετηθεί ή καταχωρηθεί με σκοπό την προβολή, προστασία και ανάδειξή τους.

Οι ιστορικοί Ηρόδοτος (485-410 π.Χ.)¹² και Απολλόδωρος ο Αθηναίος (180-110 π.Χ.)¹³ αναφέρουν στα κείμενά τους την πρώτη ελιά, την *Ελιά της Αθηνάς* (φωτ. 18), η οποία σχετίζεται με τον μύθο της διαμάχης μεταξύ της Θεάς Αθηνάς και του Ποσειδώνα για το όνομα της πόλης των Αθηνών (παράρτημα Α.12). Σύμφωνα με τον μύθο, κατά τη διάρκεια της διαμάχης μεταξύ της Αθηνάς και του Ποσειδώνα, ο Ποσειδώνας χτύπησε δυνατά με την τρίαινά του την Ακρόπολη. Τότε ξεπρόβαλε από τη γη το πρώτο άλογο και ανέβλυσε θαλασσινό νερό, δώρα του θεού, τα οποία θα πρόσδιδαν στην Αθήνα την κυριαρχία της στη γη και τη θάλασσα. Η Αθηνά προσέφερε το πρώτο δέντρο ελιάς, ως δώρο, διότι εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν πουθενά αλλού ελιές¹⁴ (παράρτημα Α.13). Η διαμάχη αυτή ανέδειξε τη θεά Αθηνά ως νικήτρια. Η ελιά της θεάς βρισκόταν στον Πανδρόσιο ναό στο Ερέχθειο και αποτελούσε το σύμβολο της πόλης. Η Σταματοπούλου (2003: 46-47) αναφέρει πως η ελιά αυτή ήταν η ήρεμη ελιά της Αθήνας και προσφέρθηκε την περίοδο που βασίλευε ο Κέκροπας (παράρτημα Α.14). Η ελιά αυτή δε σώζεται σήμερα (Κούρτη 2003: 78, Μιχελάκης 2003α: 36, Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη 2006: 35, Φάκλαρης κ.ά. 2003: 33-34).

Στην Ιερά Οδό στον Βοτανικό υπήρχε ένα ελαιόδεντρο, το οποίο ονομαζόταν *Ελιά του Πλάτωνα*. Στο ελαιόδεντρο αυτό λέγεται πως δίδασκε ο φιλόσοφος Πλάτωνας. Σύμφωνα με τον μύθο, η ελιά αυτή πρέπει να ήταν μια από της δώδεκα ελιές της Ακαδημίας, οι οποίες αντιστοιχούσαν στις δώδεκα πύλες. Τα δώδεκα αυτά δέντρα,

¹² Ηροδότου *Ιστορίαι VIII*, 55.1.

¹³ Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη Γ'*, 14.1.

¹⁴ Ηροδότου *Ιστορίαι V*, 82.2.

όπως αναφέρει και η Κλώντζα (2013), ήταν αντίγραφο της Ιερής Ελιάς που είχε κάνει δώρο η Αθηνά και βρισκόταν στο Ερέχθειο κατά τη διαμάχη της με τον Ποσειδώνα. Το 1975 το δέντρο εκριζώθηκε λόγω σύγκρουσής του με λεωφορείο. Το εναπομείναν τμήμα του κορμού μεταφέρθηκε στο Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Γ.Π.Α.), προκειμένου να προστατευτεί και να αξιοποιηθεί (εικ 54). Το 2013 κλάπηκε το τμήμα του κορμού από τον χώρο του Γ.Π.Α. Η τοπική κοινωνία αντέδρασε σθεναρά στην έλλειψη περίφραξης και πληροφοριακής πινακίδας για την προστασία του ελαιόδεντρου (φωτ. 19) (Κλώντζα 2013, Μιχελάκης 200α: 36-37).

Στον Δήμο Πλατανιά της Π.Ε. Χανίων Κρήτης υπάρχει η μνημειακή «Υψωμένη Ελιά» (παράρτημα Α.15) Βατολάκκου (φωτ. 20). Η ελιά αυτή αποτελεί τη μοναδική στο είδος της, καθώς οι υπόλοιπες «υψωμένες» που βρίσκονταν στην περιοχή έχουν εκλείψει. Σύμφωνα με την παράδοση, τα ελαιόδεντρα αυτά προστάτευαν την περιοχή από αρρώστιες, αλλά και από πολέμους. Η ηλικία των 2.000 ετών, κατά προσέγγιση, σε συνδυασμό με τον ιδιαίτερο ανάγλυφο κορμό της και τις τοπικές θρησκευτικές παραδόσεις, αποτέλεσαν τα κριτήρια κήρυξής της σε μνημειακή από τον Σ.Ε.ΔΗ.Κ. Το ελαιόδεντρο ανήκε στην Άννα Γαλανάκη, η οποία έκανε και την παραχώρηση στον Δήμο Πλατανιά προκειμένου να προστατευθεί και να αναδειχθεί. Η ποικιλία του καρπού είναι τσουνάτη και έχει εμβολιαστεί σε αγριελιά. Ο κορμός διαθέτει αρκετές αυλακώσεις και οπές, οι οποίες σύμφωνα με την παράδοση σχετίζονται με παλιές θρησκευτικές τελετές. Η περίμετρος του κορμού στη βάση είναι 9,50 μ. και η διάμετρος του κυμαίνεται μεταξύ 2,50μ. και 3,10μ. Ο Γαλανάκης (2014) αναφέρει πως ο ιερέας του χωριού άνοιγε στον κορμό της ελιάς τρύπες, στις οποίες οι πιστοί τοποθετούσαν αναθήματα, λιβάνι και άλλα αγιάσματα. Στη συνέχεια οι τρύπες αυτές κλείνονταν με πώμα προσδίδοντας στο ελαιόδεντρο μια ιερότητα και σεβασμό από όλους τους κατοίκους του χωριού (εικ. 55). Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός πως κάποιοι προσπάθησαν να κόψουν την υψωμένη ελιά αλλά χωρίς αποτέλεσμα, διότι τα πριόνια έσπασαν κατά τη διάρκεια της κοπής. Σήμερα είναι εμφανή τα σημάδια από τη σχισμή του πριονιού (εικ. 56)(ACOM 2014: 81, Καραπιδάκη κ.ά. 2003: 244-245).

Η «Μάνα Ελιά» Καμηλαρίου βρίσκεται στην θέση «Δύο Λάκκοι» στο Δήμο Φαιστού της Π.Ε. Ηρακλείου Κρήτης και έχει κηρυχθεί ως μνημειακή από τον Σ.Ε.ΔΗ.Κ. λόγω της τοποθεσίας της δίπλα σε αρχαιολογικούς χώρους. Η ελιά έχει ηλικία κατά προσέγγιση τα 2.800 έτη και ανάγεται στη Ρωμαϊκή περίοδο (67π.Χ. - 330μ.Χ.). Η περίμετρος του κορμού στη βάση είναι 9,50μ. και η διάμετρος του κυμαίνεται μεταξύ 3,05μ και 3,25μ. Ο

Πολιτιστικός Σύλλογος Καμηλαρίου τοποθέτησε περιμετρικά του κορμού 12 μεγάλους λίθους στοχεύοντας στην επισήμανση και την προστασία του ελαιόδεντρου. Απέχει μόλις 1.400μ. από το Μινωικό Παλάτι της Φαιστού και 1.000μ. από τον θολωτό Μινωικό τάφο Καμηλαρίου. Το ελαιόδεντρο ανήκει στην Αικατερίνη Νικολιδάκη και είναι ποικιλίας Θρουμπολιάς (παράρτημα Α.7.4) εμβολιασμένη σε Αγριελιά (εικ. 57) (ACOM 2014: 82).

Στο Δ.Δ. Αζορίας – Καβουσίου του Δήμου Ιεράπετρας Κρήτης της Π.Ε. Λασιθίου υπάρχει η μνημειακή ελιά Καβουσίου (φωτ. 21). Η ηλικία του δέντρου είναι κατά προσέγγιση 3.250 έτη. Η περίμετρος του κορμού στη βάση είναι 22,10μ., ενώ η διάμετρος του κυμαίνεται από 4,70μ μέχρι 7,10μ. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της ελιάς σε συνδυασμό με την τοποθεσία στην οποία βρίσκεται επαρκούν για τον χαρακτηρισμό της ως μνημειακή. Βρίσκεται κοντά στους αρχαίους οικισμούς «Βροντάς», «Κάστρο» και «Αζορία» και ανάγεται από την Υστερομινωική ΙΙΙΓ (1200-1100 π.Χ.) έως την Αρχαϊκή περίοδο (1350-500 π.Χ.). Έως το 2008 το ελαιόδεντρο ήταν στην ιδιοκτησία του Γραμματικάκη Γεώργιου, ο οποίος την παραχώρησε στον Δήμο Ιεράπετρας. Είναι ποικιλίας τσουνάτη εμβολιασμένη σε αγριελιά (ACOM 2014: 84, ΚΣΕ-Επτάστικος χ.η., Παπαγεωργίου 2018).

Μέχρι στιγμής έχουν γίνει αναφορές σε μνημειακά ελαιόδεντρα που συνδέονται κυρίως με την ιστορία και τη θρησκεία της περιοχής. Αξίζει να αναφερθεί και ένα ελαιόδεντρο που συνδέεται εκτός από την ιστορία της περιοχής και με έναν αρχαίο ελαιώνα. Πρόκειται για την μνημειακή ελιά Αμαρίου του Δήμου Αμαρίου της Π.Ε. Ρεθύμνου Κρήτης (εικ. 58). Το ελαιόδεντρο έχει ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, βρίσκεται κοντά στον Μινωικό οικισμό Μοναστηράκι και αποτελεί μέρος του πανάρχαιου ελαιώνα¹⁵ έκτασης 500 στρεμμάτων. Το 1980 άρχισε η εκρίζωση των μνημειακών ελαιόδεντρων στον ελαιώνα λόγω χαμηλής παραγωγικότητας. Σήμερα σώζονται δυο ελαιόδεντρα ιδιοκτησίας Δημητρίου Καμηλάκη με ηλικία 3.000 και 3.100 χρόνια αντίστοιχα και ανάγονται στην Υπομινωική περίοδο (1.100-1.000 π.Χ.). Ιδιαίτερα είναι και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους, καθώς η περίμετρος του κορμού της βάσης τους κυμαίνεται μεταξύ 18,80μ. και 19,40μ. Η ποικιλία των καρπών των ελιών αυτών είναι θρουμπολιά (ACOM 2014: 92).

¹⁵ Ο ελαιώνας βρισκόταν στην κοιλάδα που υπάρχει μεταξύ της Μονής Ασωμάτων και του όρους Σάμιτος.

Σημαντικό μνημειακό ελαιόδεντρο με μεγάλη ιστορία αποτελεί η μνημειακή *Ελιά της Όρσας* (φωτ. 22) στη Σαλαμίνα. Βρίσκεται στη λεωφόρο Κακηβίγλας στην κωμόπολη Αιάντειο Σαλαμίνας. Σύμφωνα με το ινστιτούτο Klorane¹⁶ η ηλικία της ελιάς υπολογίζεται στα 2.500 χρόνια. Έχει περίμετρο κορμού στη βάση 12μ., ενώ ο κεντρικός κορμός έχει περίμετρο 5,70μ. με ποικιλία καρπού χοντρολιά. Εκτός από τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, η *Ελιά της Όρσας* συνδέεται με έναν θρύλο και με την ιστορία της Σαλαμίνας. Ο θρύλος αναφέρει πως η ελιά ήταν προίκα της Όρσας, μιας κοπέλας που ζούσε στη Σαλαμίνα τον 17^ο αιώνα. Η Όρσα όντας παντρεμένη, ερωτεύτηκε παράφορα έναν Τούρκο. Ο σύζυγός της για να την εκδικηθεί, προς αποκατάσταση της τιμής του, την αποκεφάλισε και τοποθέτησε το κεφάλι της σε ένα ταγάρι. Η ιστορία του ελαιόδεντρου, όπως αναφέρει και η προφορική παράδοση, συνδέεται με τον τύραννο της Αθήνας Πεισίστρατο, ο οποίος πρέπει να είχε φυτέψει την ελιά αυτή στη Σαλαμίνα (ΕΣΣ 2019, Λεκάκης 2015, Χέλμης 2019).

Η ελιά των Κουτρούφων (εικ. 59), που βρίσκεται στην περιοχή Νεοχώρι του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας της Π.Ε. Αρκαδίας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μνημειακού ελαιόδεντρου που κλάπηκε. Η ελιά προέρχεται από τον κάμπο της Θυρέας, ο οποίος ήταν γνωστός ελαιώνας από την αρχαιότητα. Η ηλικία της ελιάς υπολογίζεται στα 2.500 έτη με περίμετρο κορμού στη βάση τα 11μ. Το ελαιόδεντρο αυτό συνδέεται με τους θρύλους και τις παραδόσεις της περιοχής. Στις 23 Φεβρουαρίου του 2010 η ελιά εκριζώθηκε αυθαίρετα¹⁷ από τον ενοικιαστή του χώρου στον οποίο βρισκόταν, ο οποίος κατόπιν συνεργασίας με έναν εργολάβο από το Κρανίδι προέβη σε διαδικασία πώλησής της στο εξωτερικό. Το Τοπικό Συμβούλιο, σε συνεργασία με τον Πολιτιστικό Σύλλογο και του κατοίκους του χωριού, κινητοποιήθηκε άμεσα και κατάφερε να αποτρέψει τη μεταφορά του μνημειακού ελαιόδεντρου. Δύο ημέρες αργότερα το ελαιόδεντρο μεταφυτεύτηκε στην κεντρική πλατεία του χωριού με σκοπό την ανάδειξη και την προστασία του (ΕΕΣΚ 2013, Λεκάκης χ.η.).

Στην Τοπική Κοινότητα Λογγάστας του Δήμου Σπάρτης της Π.Ε. Λακωνίας υπάρχει ένα ελαιόδεντρο, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μνημειακό (φωτ. 23), καθώς εκτός από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του συνδέεται και με την ιστορία της περιοχής. Το ελαιόδεντρο αυτό έχει περίμετρο κορμού στη βάση 9,50μ., περίμετρο κορμού σε ύψος 80 εκ. από το έδαφος 6,10μ. και ανήκει στην ιδιοκτησία του Γεωργίου

¹⁶ Ίδρυμα για Προστασία και Σωστή Χρήση της Φυτικής μας κληρονομιάς (Τασάκου 2008).

¹⁷ Το ελαιόδεντρο βρισκόταν στην ελαιώνα του κληροδοτήματος Κουτρούφων, μόλις 500 μέτρα ανατολικά από την κεντρική πλατεία του χωριού (Λεκάκης χ.η.).

Σταθόπουλου. Η ηλικία του ελαιόδεντρου κατά προσέγγιση είναι 773 έτη και η ποικιλία του καρπού είναι κορωνέικη (παράρτημα Α.7.5) εμβολιασμένη σε αγριελιά. Σύμφωνα με τον ιδιοκτήτη, στον πόλεμο του 1940 στην κουφάλα του ελαιόδεντρου κρυβόταν κόσμος για να αποφύγει τους Γερμανούς (φωτ. 24). Την ιστορία επιβεβαιώνουν και άλλοι κάτοικοι της περιοχής. Η ελιά αυτή δεν έχει προβληθεί και δεν έχει προστατευτεί, καθώς δεν υπάρχει ενημέρωση από τους αρμόδιους φορείς (Παπαηλιάκης 2003: 302-303).

Τέλος, σημαντική είναι και η μνημειακή ελιά που βρίσκεται στην περιοχή Ξηροπόταμος του Δήμου Καλαμάτας της Π.Ε. Μεσσηνίας (φωτ. 25). Η περίμετρος του κορμού στη βάση είναι 7μ. ενώ η περίμετρος του κορμού σε ύψος 80 εκ. από το έδαφος είναι 8,20μ. Η ποικιλία του καρπού είναι καλαμών εμβολιασμένη σε αγριελιά. Σύμφωνα με τη μαθηματική πράξη Gleichung η ηλικία της ελιάς κατά προσέγγιση είναι 1.037 έτη. Είναι στην ιδιοκτησία του Γεωργίου Νταντή και συνδέεται με κοινωνικές εκδηλώσεις. Σύμφωνα με τον ιδιοκτήτη, η ελιά αυτή ήταν η πρώτη ελιά που φυτεύτηκε στο κτήμα αυτό και είχε αφιερωθεί στον Άγιο Γεώργιο. Κάθε χρόνο την ημέρα της εορτής του Αγίου Γεωργίου πραγματοποιούνταν στο κτήμα κοινωνικές εκδηλώσεις παρουσία όλων των κατοίκων της περιοχής.

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα προστατεύονται από το νομικό πλαίσιο της Ελλάδας σύμφωνα με το Ν.Δ. 996/Α/1971. Παρόλα αυτά ο χαρακτηρισμός ενός ελαιόδεντρου σε μνημειακό αρχίζει από τους δημόσιους ή μη οργανισμούς που μελετούν, προστατεύουν και αναδεικνύουν τα δέντρα αυτά και ολοκληρώνεται με την εισήγηση του υπουργού Γεωργίας ή του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας, στην οποία βρίσκεται το ελαιόδεντρο. Το έργο των οργανισμών περιλαμβάνει επίσης την ενημέρωση των πολιτών και την εκπαίδευσή τους σχετικά με τη σημασία που κατέχουν τα μνημειακά ελαιόδεντρα στην πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ελαιόδεντρων αποτελεί αρκετές φορές πρόβλημα, καθώς οι ιδιοκτήτες διατίθενται να παραχωρήσουν την ελιά χωρίς να παραχωρήσουν περισσότερη έκταση από την ιδιοκτησία τους. Η πολιτεία οφείλει να ενημερώνει τους κατοίκους και τους επισκέπτες για την ύπαρξη των μνημειακών ελαιόδεντρων στην περιοχή με σκοπό την ευαισθητοποίηση και την προσέλκυση περισσότερων τουριστών.

Κεφάλαιο 4

Μεθοδολογία

Το διάστημα από τον Δεκέμβριο του 2018 έως τον Απρίλιο του 2019 πραγματοποιήθηκε διερευνητική και περιγραφική έρευνα σε μνημειακά ελαιόδεντρα που βρίσκονται στην Καλαμάτα, στην Σπάρτη, στο Ναύπλιο, στη Σαλαμίνα, την Λέσβο, τη Χίο, τα Χανιά, την Ιεράπετρα και την Αθήνα διάρκειας πέντε μηνών. Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο την εξέταση και εκτίμηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των μνημειακών ελαιόδεντρων και τους τρόπους προβολής και ανάδειξής τους (Μιχαλόπουλος χ.η.: 23, 26-28, Τσακίρη χ.η.: 5-6). Χαρακτηριστικά στην Αθήνα, την Καλαμάτα, την Σπάρτη και τη Χίο πραγματοποιήθηκε μέτρηση κάποιων βασικών χαρακτηριστικών των μνημειακών ελαιόδεντρων με τη συνεργασία γεωπόνου και φιλόλογου για τον υπολογισμό της ηλικίας και της ταυτοποίησης των στοιχείων με τη βιβλιογραφία και πραγματοποιήθηκε συλλογή φωτογραφικού υλικού στους τόπους όπου υπάρχουν μνημειακά ελαιόδεντρα. Τον Φεβρουάριο 2019 πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα και παρατήρηση στο Μουσείο Ελιάς Βουβών και στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού Σπάρτης.

Στη συνέχεια ακολούθησαν τριάντα εννέα προσωπικές συζητήσεις (ημιδομημένες ποιοτικές συνεντεύξεις σε βάθος) πολιτών (πίνακας Δ.2), οι οποίοι χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: (1) Σε κατοίκους με μένουν κοντά σε μνημειακά ελαιόδεντρα, (2) Σε κατοίκους που έχουν στην κατοχή τους μνημειακά ελαιόδεντρα και (3) σε κατοίκους ανεξαρτήτως αν μένουν κοντά ή όχι σε μνημειακά ελαιόδεντρα. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν σε ερωτήσεις ανοικτού τύπου δίνοντας τη δυνατότητα στους ερωτηθέντες να απαντήσουν όπως αυτοί ήθελαν (παράρτημα Ε.1- Ε.3). Σε ορισμένα σημεία όμως δόθηκε έμφαση σε ειδικά θέματα που σχετίζονταν με τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα (Mason 2003: 83-132, Mason 2011: 71-110, Μιχαλόπουλος χ.η.: 4, 37-38, 42-44, 46-47).

Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας ακολουθήθηκαν πιστά όλοι οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας. Αρχικά, εξασφαλίστηκε η συναίνεση και η συνεργασία των ατόμων που θα βοηθούσαν στην έρευνα, καθώς επίσης και του Κέντρου Περιβαλλοντικής

Εκπαίδευσης Καλαμάτας που θα παρείχε διευκολύνσεις για τη διεξαγωγή της έρευνας στο δίκτυο «ΕΛΙΑ» (Cohen *et al.* 1997: 475). Παρόλο που έγινε αίτηση για χορήγηση άδειας χρήσης του υλικού του δικτύου «ΕΛΙΑ» (20 Δεκεμβρίου 2018), το Υπουργείο Παιδείας δεν χορήγησε τη σχετική άδεια. Για το λόγο αυτό η μελέτη του υλικού πραγματοποιήθηκε από τον ιστότοπο του δικτύου¹⁸ και έγινε εξαγωγή συμπερασμάτων σύμφωνα με τις δημοσιευμένες εργασίες των μαθητών, χωρίς ωστόσο να μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην παρούσα διατριβή.

Όλοι οι πολίτες στις προσωπικές συνεντεύξεις ήταν ελεύθεροι να επιλέξουν αν θέλουν να συμμετάσχουν ή όχι, αφού πρώτα έγινε αντιληπτή η φύση, ο σκοπός, η διαδικασία και η σπουδαιότητα της έρευνας. Η καλή θέληση και η συνεργασία αποτέλεσαν σημαντικά κριτήρια στο αποτέλεσμα της έρευνας (Cohen *et al.* 1997: 477, 482, 485).

Τηρήθηκε ο σεβασμός στην ιδιωτική ζωή όλων των συμμετεχόντων και δεν έγινε καμία αναφορά στη διατριβή σε προσωπικά δεδομένα, τα οποία θα αποκάλυπταν και θα ταυτοποιούσαν τις πληροφορίες που είχαν δοθεί από αυτούς. Όλοι οι πολίτες συμφώνησαν ότι η αναφορά της έρευνας θα μπορεί να τους κατονομάσει. Αξίζει να αναφερθεί πως στην ελιά της περιοχής Ξηροπόταμος της Καλαμάτας και της περιοχής Λογγάστρα της Σπάρτης, οι ιδιοκτήτες δέχτηκαν να γίνει αναφορά στο όνομά τους και τις απόψεις τους (Cohen *et al.* 1997: 498-501).

Τέλος, μόλις ολοκληρώθηκε η έρευνα και οι συνεντεύξεις έγινε η επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων, καθώς επίσης και η εξαγωγή των συμπερασμάτων (Mason 2003: 305-388, Mason 2011: 247-297).

¹⁸ Ο ιστότοπος του δικτύου «ΕΛΙΑ» http://kpe-kal.mes.sch.gr/elianet/wp/?page_id=69

Κεφάλαιο 5

Μνημειακά ελαιόδεντρα σε χώρες της Μεσογείου

Στον χώρο της Μεσογείου συναντώνται ελαιόδεντρα από πολύ παλιά. Η καλλιέργειά τους ανάγεται από το 17.000 π.Χ. περίπου και φθάνει έως και σήμερα. Η Ισπανία και η Ιταλία αποτελούν τις χώρες με την περισσότερη παραγωγή ελαιόλαδου παγκοσμίως. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα κατέχουν ιδιαίτερη θέση στις χώρες αυτές, καθώς θεωρούνται τμήμα της πολιτιστική τους κληρονομιά και είναι πόλος έλξης επισκεπτών (Caballero 2003: 187).

5.1 Φορείς διαχείρισης

Μνημειακά ελαιόδεντρα στις χώρες της Μεσογείου προστατεύονται από τους εκάστοτε αρμόδιους εθνικούς φορείς, οι οποίοι συνήθως συνεργάζονται με τους τοπικούς φορείς, τα πανεπιστήμια και τους κατοίκους των περιοχών στις οποίες βρίσκονται. Η δημιουργία θεματικών μουσείων ελιάς που περιλαμβάνουν ειδικές διαδρομές επίσκεψης μέσα στους αρχαίους ελαιώνες και τα μνημειακά ελαιόδεντρα, καθώς επίσης και η προβολή τους μέσα από τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν το συχνότερο και βασικότερο τρόπο ανάδειξή τους (Alalou 2017).

Επιπροσθέτως, σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη των ελαιόδεντρων διαδραματίζουν και οι ιδιώτες. Οι ιδιοκτήτες που έχουν στην κατοχή τους μνημειακά ελαιόδεντρα είναι συνήθως θετικοί στην ανάδειξη και αξιοποίησή τους, καθώς θεωρούν πως τα δέντρα αυτά ανήκουν σε όλους και όχι σε μερικούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μνημειακή ελιά ηλικίας 2.000 ετών που βρίσκεται στην πόλη Via Augusta της Ισπανίας (εικ. 60). Σύμφωνα με τους ιδιοκτήτες, ένας πλούσιος Άραβας προσφέρθηκε να δώσει 500 ευρώ ανά μπουκάλι για όλο τα λάδι που παρήγαγε το δέντρο αυτό, αλλά η οικογένεια αρνήθηκε την προσφορά επιτρέποντας στους λάτρεις του σπάνιου αυτού ελαιόλαδου από όλο τον κόσμο να το αγοράσουν (Alalou 2017).

5.2 Μελέτες περίπτωσης μνημειακών ελαιόδεντρων σε χώρες της Μεσογείου

Η Ισπανία αποτελεί το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα προστασίας και ανάδειξης μνημειακών ελαιόδεντρων παγκοσμίως. Στην περιοχή *El Sénia* (παράρτημα A.16) συναντώνται περίπου 4.700 μνημειακά ελαιόδεντρα (εικ. 61) και συνδέονται ιστορικά με τρία αρχαία βασίλεια, της Καταλονίας, της Βαλένθια και του Άραγκον. Η ποικιλία των καρπών είναι η *Farga* (παράρτημα A.7.6), η οποία παράγει λάδι εξαιρετικής ποιότητας. Η χρονολογία των ελαιόδεντρων ανάγεται στη ρωμαϊκή εποχή και η προέλευσή τους θεωρείται πως είναι φοινικική. Το 2014 η *El Sénia* κέρδισε το βραβείο *Europa Nostra* (παράρτημα A.19) στην κατηγορία που αφορά στη διατήρηση, τη βελτίωση και την προσαρμογή της περιοχής για νέες χρήσεις (εικ. 62). Κριτήριο στη βράβευσή της αποτέλεσε η δράση προστασίας της περιοχής, η οποία περιλαμβάνει την προστασία των ελαιόδεντρων από κάθε μορφή κινδύνου, όπως η εκρίζωση και αντικατάστασή τους με καλλιέργειες εσπεριδοειδών, η φύτευση ποικιλιών ελιάς με ταχεία ανάπτυξη και τέλος, η εκρίζωσή τους για να στολίσουν τους κήπους πλουσίων κατοικιών. Η προστασία περιλαμβάνει επίσης και την ανάδειξη του φυσικού τους χώρου με την προστασία και συντήρηση των ξερολιθιών (εικ. 63). Η δράση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συνεργασία της κυβέρνησης με τις τοπικές αρχές, τους ιδιώτες που κατέχουν μνημειακά ελαιόδεντρα, τους ιδιοκτήτες των ελαιοτριβείων, τα καταστήματα εστίασης, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα και φυσικά τους επισκέπτες (*Europa Nostra 2014, Caballero 2003: 188*).

Για να διευκολυνθούν οι επισκέψεις στα μνημειώδη ελαιόδεντρα υπογράφηκαν συμφωνίες με τους γαιοκτήτες και τα αντίστοιχα δημοτικά συμβούλια ενώ δημιουργήθηκαν φυσικά μουσεία και μονοπάτια επίσκεψης σε αρκετές περιοχές, όπως στην *La Jana* που έχει 966 μνημειακά ελαιόδεντρα (εικ. 64). Τα καταστήματα εστίασης δημιούργησαν φαγητά με τη χρήση του ελαιόλαδου *Farga* ειδικά για τους επισκέπτες, ενώ τα πανεπιστήμια προχώρησαν στη διοργάνωση εκπαιδευτικών εκδρομών με σκοπό την ενημέρωση των φοιτητών (*General Subdirection of Rural Development 2014-2015, Libe 2016, Mancomunitat Taula del Sénia χ.η.*).

Σημαντικό ρόλο στην προστασία και ανάδειξη των ελαιόδεντρων στην Ισπανία διαδραματίζουν και οι *Asociación Española de Municipios del Olivo (AEMO)*¹⁹ και *Asociación Hispania Nostra (AHN)*²⁰. Η AEMO (χ.η.) από το 2007 βραβεύει τα καλύτερα μνημειακά ελαιόδεντρα της Ισπανίας. Το 2018, έγινε η βράβευση της *Olivo de Sinfo*, ιδιοκτησίας του José Manuel Alemany, που βρίσκεται στον Δήμο Castellón de Traiguara. Η ηλικία της ελιάς ξεπερνά τα 2.000 χρόνια και έχει κορμό με διάμετρο 12,2μ. (εικ. 65) (παράρτημα A.17). Η AHN από το 1976 ασχολείται με την υπεράσπιση και προώθηση της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της Ισπανίας, για αυτό και κάθε χρόνο πραγματοποιεί εκδηλώσεις ενημέρωσης σε περιοχές όπου υπάρχουν μνημειακά ελαιόδεντρα (παράρτημα A.18). Το 2016 η εκδήλωση αυτή πραγματοποιήθηκε στην περιοχή *El Sénia*, όπου επισημάνθηκε για ακόμη μια φορά ο ουσιαστικός ρόλος των πολιτών στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (*Hispania Nostra 2019, Libe 2016*).

Μνημειακά ελαιόδεντρα συναντώνται και στην Ιταλία και συγκεκριμένα στην Απουλία και στα βορειοανατολικά της Σαρδηνίας στον Δήμο Luras. Εκεί βρίσκεται η *Ελιά της Λούρας* (εικ. 66) με ηλικία που κυμαίνεται μεταξύ 3.000 και 3.500 ετών. Αναγνωρίζεται ως το αρχαιότερο ελαιόδεντρο της Ιταλίας και ως ένα από τα αρχαιότερα στην Ευρώπη. Έχει συνολικό ύψος 14μ. με περιφέρεια κορμού στη βάση τα 18,60μ. Το φύλλωμά της καλύπτει επιφάνεια 600 τ.μ. και ο καρπός της είναι ποικιλίας *sylvestris* (άγρια ελιά). Σύμφωνα με αρχαίους θρύλους της περιοχής, η *Ελιά της Λούρας* θεωρείτο καταφύγιο για τα κακά πνεύματα. Το δέντρο από το 1991 προστατεύεται από τον νόμο με Υπουργικό Διάταγμα, καθώς έχει κηρυχθεί μνημείο της φύσης κερδίζοντας επάξια μια θέση στον κατάλογο με τα είκοσι παλιά δέντρα της χώρας. Σήμερα αποτελεί πόλο έλξης πολλών επισκεπτών (*Alalou 2017, Albè 2015, Comune di Luras 2019: 1, Hannachi et al. 2017: 120, Fratus 2012: 8-10, Ολυμπίτου 2007: 41-42, Perri et al. 2003: 225, Salimonti 2013:204*).

Το Υπουργείο Γεωργικών και Δασικών Πολιτικών έχει αναγνωρίσει την υπεροχή της ελιάς στη Σαρδηνία και διεξάγει απογραφή των μνημειακών ελαιόδεντρων στην Ιταλία. Ο Ν.10/14-01-2013 «Κανόνες για την αστική ανάπτυξη πρασίνου» αναφέρει ότι η απογραφή αποσκοπεί στη δημιουργία βάσης δεδομένων, η οποία θα είναι προσιτή σε όλους. Με τον ίδιο νόμο προστατεύονται τα δέντρα που έχουν εντοπισθεί μέχρι στιγμής.

¹⁹ Ισπανική Ένωση Δήμων για την ελιά.

²⁰ Ισπανική Ένωση για την προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.

Έως την 31^η Δεκεμβρίου 2016 η διαδικασία απογραφής προχωρούσε κανονικά με γοργούς ρυθμούς, αλλά πλέον καθυστερεί αρκετά λόγω της κατάργησης του Δασικού Σώματος. Η καταγραφή συνεχίζεται πλέον από το National Geographic. Σύμφωνα με την Angela Farina, διευθύντρια του National Geographic, μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί 2.000 δέντρα στην Ιταλία και γίνονται προσπάθειες σύγκρισης των δεδομένων. Ενώ ο Ν.10/14-01-2013 προβλέπει ορθά την απαγόρευση μιας σειράς ενεργειών που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τα δέντρα, δεν προβλέπει καμία οικονομική ενίσχυση για την προστασία και την ανάδειξη. Επομένως, εναπόκειται στον κάθε ιδιοκτήτη να προστατεύσει και να αναδείξει το δέντρο (NGI 2017).

Στο χωριό Bechealeh που βρίσκεται στον Βόρειο Λίβανο υπάρχουν δεκαέξι ελιές ηλικίας 1.500-2.700 ετών²¹ που ονομάζονται *Οι αδελφές ελιές* (εικ. 67). Με περίμετρο κορμού που αγγίζει τα 20μ- 28μ. οι ελιές αυτές χαρακτηρίζονται μνημειακές και θυμίζει ότι έχουν Βιβλική προέλευση. Λέγεται ότι ο Νώε μόλις τελείωσε η πλημμύρα απελευθέρωσε ένα περιστέρι που κρατούσε στο στόμα του κλαδί από τις ελιές αυτές. Η παράδοση αναφέρει επίσης πως στις κουφάλες των δέντρων κρύβονταν θησαυροί και έπαιζαν τα παιδιά του χωριού. Βρίσκονται σε υψόμετρο 1.300μ. και θεωρούνται από τα υψηλότερα φυτεμένα ελαιόδεντρα στον κόσμο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Υπουργείο Τουρισμού της χώρας (εικ. 68), καθώς επίσης και η τοπική κοινωνία προστατεύουν τις ελιές αυτές. Απαιτείται χρηματοδότηση προκειμένου να συνεχιστεί και να αξιοποιηθεί το σχέδιο ανάπτυξης της περιοχής, το οποίο περιλαμβάνει τη δημιουργία μιας προστατευόμενης ζώνης άγριας πανίδας με απαγόρευση κυνηγιού. Για τον λόγο αυτό έχει συσταθεί μια μη κερδοσκοπική οργάνωση στο Bechealeh που φέρει το όνομα *Οι αδελφές του Νώε*, η οποία προσφέρει έναντι αντιτίμου το εξαιρετικής ποιότητας λάδι των μνημειακών ελαιόδεντρων (εικ. 69) για να εξασφαλίσει μια βιώσιμη πηγή εσόδων για τους κοινοτικούς ελαιώνες του χωριού (Alalou 2017, Chalak 2013: 267, 272-273, 276, Papagallo 2013).

Το δέντρο *Al- Badawi*²² (εικ. 70) που βρίσκεται στο χωριό Al- Walaja στην πόλη της Βηθλεέμ, νότια της Ιερουσαλήμ, αποτελεί επίσης ένα σημαντικό μνημειακό ελαιόδεντρο. Σύμφωνα με το Υπουργείο Γεωργίας της Παλαιστίνης, το δέντρο έχει ηλικία 4.000 - 5.000 ετών και η ιστορία του ανάγεται στη βιβλική περίοδο και την προφορική παράδοση. Λέγεται πως η ελιά πήρε το όνομά της από τον Ahmad Al- Badawi, έναν

²¹ Πηγές αναφέρουν πως η ηλικία των ελιών είναι 6.000 ετών και ανήκαν σε ένα ρωμαϊκό ιερό, το οποίο έχει καταστραφεί (Alalou 2017, François El Bacha 2017).

²² Σύμφωνα με τον Kanj (2016) η αραβική λέξη «Badawi» σημαίνει νομάδες.

χωρικό που ζούσε στο χωριό τον 13^ο αιώνα. Ο χωρικός πρέπει να περνούσε αρκετές ώρες κάτω από τον ίσκιο της ελιάς στοχαζόμενος την ζωή. Το ελαιόδεντρο αποτελείται από έναν κεντρικό κορμό και τρεις μικρότερους περιφερειακούς. Ο κεντρικός κορμός έχει περίμετρο 8,30μ. ενώ όλοι οι κορμοί μαζί έχουν συνολικά περίμετρο 25μ. Το ύψος της ελιάς είναι 12μ. και οι καρποί της προσφέρουν εξαιρετικής ποιότητας ελαιόλαδο. Το δέντρο βρίσκεται σε ιδιόκτητη περιφραγμένη περιοχή, η οποία είναι επισκέψιμη για όποιον το επιθυμεί. Η ποσότητα του ελαιόλαδου που παράγεται είναι μικρή και προσφέρεται -εκτός από αυτό που καλύπτει τις ανάγκες της οικογένειας- για φιλανθρωπικό σκοπό. Το ελαιόδεντρο προστατεύεται από τον Salah Abu-Ali, ο οποίος δηλώνει πως είναι ο «υπηρέτης» του δέντρου και είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση και την προστασία του (Alalou 2017, Jaber 2013: 16, Kanj 2016, Lavee 2003: 173, Saldaña 2017, The Guardian 2011).

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα στη Μεσόγειο προστατεύονται και προβάλλονται μέσω των τοπικών κοινοτήτων, των κυβερνήσεων, των ιδιωτών και των βραβείων. Όλοι οι φορείς έχουν ως στόχο την ανάδειξη των ελαιόδεντρων και για τον λόγο αυτό διοργανώνουν δράσεις προστασίας και ευαισθητοποίησης των πολιτών. Η ανάδειξη του φυσικού τοπίου σε συνδυασμό με την προστασία των δέντρων και την ένταξη των μνημειακών ελαιόδεντρων και των προϊόντων τους στην τοπική γαστρονομία, αποτελούν μερικά από τα μέτρα λήψης των χωρών της Μεσογείου για την προστασία και την προβολή της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Αξίζει να αναφερθεί πως η προστασία και ανάδειξη των ελαιόδεντρων εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη χρηματοδότηση, η οποία πρέπει να είναι ουσιαστική και να στηρίζει τα προγράμματα ανάπτυξης, ώστε να είναι δυνατή η υλοποίησή τους. Τέλος, οι κρατικοί και διεθνείς οργανισμοί συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην προβολή των μνημειακών ελαιόδεντρων μέσω των εκδηλώσεων και των βραβεύσεων. Η διοργάνωση εκδηλώσεων και διαγωνισμών βράβευσης μνημειακών ελαιόδεντρων από τους φορείς συμβάλλει στην προβολή της χώρας στο εξωτερικό.

Κεφάλαιο 6

Προτάσεις για την καλύτερη διαχείριση πλούτου

Μετά από την ανάλυση και έρευνα των περιοχών μελέτης, όπου βρίσκονται τα μνημειακά ελαιόδεντρα, συμπεραίνει κανείς ότι η ανάδειξη και προστασία των ελαιόδεντρων είναι μια πολύπλοκη διαδικασία, η οποία απαιτεί οργάνωση προκειμένου να αναδειχθεί η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά των εκάστοτε περιοχών. Τα μνημειακά ελαιόδεντρα στηρίζουν τον τουρισμό και παράλληλα έχουν σημαντική αξία, η οποία μπορεί να αποτελέσει εν δυνάμει έναν αγροτουριστικό προορισμό, ο οποίος θα προσφέρεται για περιηγήσεις μέσα στη φύση.

6.1 Στόχοι - Δράσεις για την αξιοποίηση των μνημειακών ελαιόδεντρων

Για την αξιοποίηση των μνημειακών ελαιόδεντρων είναι αναγκαία η υλοποίηση μιας σειράς στόχων-δράσεων που αφορούν τόσο στα ίδια τα ελαιόδεντρα όσο και στην ευρύτερη περιοχή στην οποία βρίσκονται. Οι στόχοι αυτοί θα πρέπει να έχουν το στοιχείο της βιωσιμότητας και να είναι διατηρήσιμοι σε βάθος χρόνου όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και σε κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο (Λέανδρος 2012: 306).

Οι κοινωνικοί στόχοι αναφέρονται στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία θα λειτουργεί ταυτόχρονα ως πόλος έλξης τουριστών και χώρος αναψυχής, αλλά και ως χώρος εκπαίδευσης, καθώς θα αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο εκπαίδευσης για τους κατοίκους και τους επισκέπτες. Οι περιβαλλοντικοί στόχοι περιλαμβάνουν την προστασία του φυσικού τοπίου των μνημειακών ελαιόδεντρων με σκοπό να μη διαταραχθεί το οικιστικό περιβάλλον, τη βελτίωση της διαχείρισης των υδάτινων πόρων, καθώς επίσης και την ενημέρωση των κατοίκων σχετικά με τους κινδύνους και τις απειλές της περιοχής εξαιτίας της έλλειψης διαχείρισης. Όπως αναφέρει και η

Human Development Report (1990: 9), ο βασικός στόχος της ανάπτυξης είναι να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό περιβάλλον, το οποίο θα επιτρέπει στους ανθρώπους να απολαμβάνουν μακρόχρονη, υγιή και δημιουργική ζωή. Βασική επιδίωξη αποτελεί επίσης η παροχή της δυνατότητας στους κατοίκους και τους επισκέπτες των μνημειακών ελαιόδεντρων να κινηθούν ελεύθερα στην περιοχή χωρίς να διαταράσσεται η οικολογική ισορροπία του περιβάλλοντος.

Τέλος, η πολιτιστική κληρονομιά, ο βιώσιμος πολιτιστικός τουρισμός αλλά και οι πολιτιστικές υποδομές μπορούν να χρησιμεύσουν ως στρατηγικά εργαλεία για την παραγωγή εσόδων. Ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και το σημαντικό εργατικό δυναμικό που απασχολείται στον τομέα αυτό μπορεί να μειώσει σημαντικά τα ποσοστά φτώχειας και ανεργίας. Οι επενδύσεις στον πολιτισμό και τη δημιουργικότητα έχουν αποδειχθεί εξαιρετικό μέσο για την αναζωογόνηση της οικονομίας των πόλεων και την αλληλεπίδραση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο ΟΗΕ από το 2015 έχει θέσει την πολιτιστική ανάπτυξη ως κύριο στόχο για την παγκόσμια ανάπτυξη (UNESCO 2009: 191-209, UNESCO 2012: 4-5, UNDP 2010: 209-210, UNDP 2013: 15, 24,89-90, 123-132, *Frontier Economics* 2007: 2, Μενδώνη 2017).

6.1.1. Σύνδεσμοι Ελαιοκομικών Ενώσεων Δήμων

Είναι επιτακτική η ανάγκη δημιουργίας Συνδέσμων Ελαιοκομικών Ενώσεων Δήμων ανά Περιφέρεια σε όλη την Ελλάδα με σκοπό την καταγραφή, τη μελέτη, την προστασία και την ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων. Ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. και ο ΑΕΜΟ αποτελούν πρότυπα οργανισμών που σχετίζονται με την προστασία των ελαιόδεντρων. Με δράσεις ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των πολιτών που αποσκοπούν στην ενημέρωση σχετικά με την αξία των μνημειακών ελαιόδεντρων επιτυγχάνεται μια δημιουργική και συμμετοχική συνεργασία με κοινό σκοπό την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής. Επιπροσθέτως, μετά την καταγραφή των μνημειακών ελαιόδεντρων στη χώρα θα πρέπει να ξεκινήσουν και οι διαδικασίες κήρυξής τους ως μνημεία της φύσης σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο της Ελλάδας. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως οι διαγωνισμοί βράβευσης μνημειακών ελαιόδεντρων των οργανισμών αυτών μπορούν να αποτελέσουν πόλο έλξης τουριστών και να δημιουργήσουν τις συνθήκες για την εισροή εσόδων στην ευρύτερη περιοχή (Σαρπάκη 2003: 51).

6.1. 2 Οικομουσείο

Στις περιοχές που συναντώνται αρκετά μνημειακά ελαιόδεντρα θα πρέπει να δημιουργούνται οικομουσεία (ecomuseum). Τα οικομουσεία εμφανίστηκαν το 1971 στη Γαλλία και βασίζονται στην πεποίθηση ότι τα μουσεία και οι κοινότητες πρέπει να σχετίζονται με το σύνολο της ζωής. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν νέο τύπο μουσείου που εστιάζει στην ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα ενός τόπου και στηρίζεται στη συμμετοχή των τοπικών φορέων και των πολιτών. Ο Fuller (1992: 328) αναφέρει πως το οικομουσείο διαφέρει από τα παραδοσιακά μουσεία, καθώς δεν χρησιμεύει ως αποθήκη απομόνωσης αντικειμένων, αλλά μέσω της συλλογικότητας αναγνωρίζεται η σημασία του πολιτισμού. Για τον λόγο αυτό το συγκεκριμένο μουσείο μπορεί να αποτελεί ένα εργαλείο για την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της κοινωνίας (Heritage Saskatchewan 2015: 8, Ορφανίδη 2003: 24, Τσαρουχά 2011:92).

Τα φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία αποτελούν αναπόσπαστο μέρος αυτού του μουσείου και συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάδειξη και την προστασία της κληρονομιάς του τόπου. Η μορφή του οικομουσείου θα περιλαμβάνει ένα δίκτυο διαδρομών, μέσα από τις οποίες ο κάθε επισκέπτης θα μπορεί να έρθει σε επαφή με τη φύση και να επισκεφθεί τα μνημειακά ελαιόδεντρα, γνωρίζοντας έτσι την πολιτιστική ταυτότητα και κληρονομιά της περιοχής αυτής.

Η καταγραφή του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της αποτελεί τον πρώτο σταθμό στη δημιουργία του οικομουσείου. Η καταγραφή αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει εκτός από τα μνημειακά ελαιόδεντρα, τα αξιοθέατα, τους παραδοσιακούς οικισμούς, τα χωριά και όλα τα φυσικά και πολιτιστικά μνημεία της περιοχής. Στη συνέχεια θα πρέπει να εξασφαλιστεί η ασφαλής και ελεύθερη πρόσβαση, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη χάραξη φυσικών διαδρομών, οι οποίες για παράδειγμα θα συνδέουν τα ελαιόδεντρα με τα παραδοσιακά ελαιοτριβεία και τις βυζαντινές εκκλησίες της περιοχής.

Τα μονοπάτια πεζοπορίας αποτελούν επίσης ένα σημαντικό στοιχείο της πολιτικής ανάδειξης των μνημειακών ελαιόδεντρων. Θα πρέπει να δημιουργηθούν ειδικές οριοθετημένες διαδρομές με κατάλληλη σήμανση και όσο το δυνατό ήπιες παρεμβάσεις στην περιοχή, όπως παρατηρητήρια και χώροι ανάπαυσης με μικρά καθιστικά κοντά σε τοιχία ζερολιθιάς, χωρίς να επηρεαστεί το φυσικό τοπίο. Κρίνεται αναγκαίο να τοποθετηθούν επίσης κέντρα πληροφόρησης (info kiosk) σε όλο το μήκος της

διαδρομής με στοιχεία που αφορούν στον πολιτιστικό πλούτο. Επίσης, σημαντική είναι και η πληροφόρηση σχετικά με τις τουριστικές και τις εμπορικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή που βρίσκονται τα μνημειακά ελαιόδεντρα. Οι επισκέπτες με τον τρόπο αυτό θα έχουν πλήρη εικόνα της περιοχής, στην οποία βρίσκονται και θα μπορούν να προγραμματίσουν τις επισκέψεις τους ελεύθερα.

Επιπροσθέτως, τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή των διαδρομών και των μονοπατιών θα πρέπει να είναι πολύ απλά, φιλικά προς το περιβάλλον και να εναρμονίζονται με την περιοχή. Η χρήση του ήδη πατημένου χώματος και κάποιες κατασκευές από ξύλο και πέτρα, συντελούν στην επίτευξη αυτού του στόχου. Τέλος, το οικομουσείο θα αποφέρει άμεσα ή έμμεσα οικονομικά οφέλη συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην αειφόρο ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής των μνημειακών ελαιόδεντρων.

6.2 Τουρισμός

Η δημιουργία ενός οικομουσείου σε μια περιοχή με μνημειακά ελαιόδεντρα στοχεύει την ενίσχυση και ανάπτυξη του τουρισμού στην περιοχή. Ο αγροτουρισμός αποτελεί εναλλακτική μορφή τουρισμού που σχετίζεται με την αγροτική ζωή. Μέσω του αγροτουρισμού οι τουρίστες έρχονται σε επαφή με την αγροτική ιστορία, τον πολιτισμό και την κουλτούρα των χωριών, τα οποία είναι καθοριστικά για τη σχέση των ανθρώπων με την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου.

Η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των κατοίκων σχετικά με τα οφέλη που προσφέρουν τα μνημειακά ελαιόδεντρα στην περιοχή τους, όπως η βελτίωση της ποιότητας ζωής, αλλά και τα οικονομικά οφέλη, πρέπει να αποτελεί τον κύριο στόχο για την ανάπτυξη της περιοχής. Για την επίτευξη αυτού του στόχου πρέπει να δοθεί έμφαση στην ενεργό συμμετοχή των κατοίκων μέσα από δράσεις που αποσκοπούν στη διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Η οικονομική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι αυτονόητες και η ύπαρξη του ενός να μην αποτελεί εμπόδιο για το άλλο.

6.1.1 Αγροτουρισμός

Ο Αγροτουρισμός στοχεύει στην επαφή και την γνωριμία των τουριστών με τις αγροτικές περιοχές, τα τοπικά προϊόντα και τα τοπικά επαγγέλματα. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την καθημερινή ζωή των κατοίκων και την τοπική γαστρονομία αποτελούν επίσης τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής. Οι τουρίστες έχοντας αυτή την επαφή με την καθημερινότητα της υπαίθρου, μπορούν να ψυχαγωγηθούν και να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που προσφέρουν συναισθήματα χαράς, ευεξίας και γνώσης (ITA 2008: 11-12, 13-15, Κοκκώσης κ.ά. 2011: 136-138, 143-146, Τσαρουχά 2011: 93).

Οι δράσεις του αγροτουρισμού σχετικά με τα μνημειακά ελαιόδεντρα περιλαμβάνουν την επαφή με τη φύση και τη γνωριμία των επισκεπτών με την ιστορία της ελιάς, μέσω των φυσικών επιστημών, τη μυθολογία, την ιστορία, τη λαογραφία και τη λογοτεχνία. Οι τουρίστες ενημερώνονται για την ύπαρξη των παραδοσιακών ελαιοτριβείων και βοηθούν στη διαδικασία συγκομιδής και καλλιέργειας της ελιάς. Την περίοδο της συγκομιδής μπορούν να βοηθήσουν τους κατοίκους στην παραδοσιακή μέθοδο μαζέματος της ελιάς με τα χέρια και να λάβουν μέρος σε όλη τη διαδικασία παρασκευής του ελαιόλαδου στα παραδοσιακά ελαιοτριβεία. Μέσω αυτών των εμπειριών οι τουρίστες θα μπορέσουν να κατανοήσουν το πόσο σημαντική είναι η συμβολή της ελιάς στην κοινωνική, την οικονομική και την πολιτιστική ζωή των ανθρώπων της υπαίθρου, καθώς επίσης και να εκτιμήσουν τον σπουδαίο ρόλο που έχουν τα προϊόντα που τους προσφέρει (Calabresse *et al.* 2012: 48, Μπουραζάνης 2007: 191-193, Τσαρουχά 2011: 94).

Οι προτάσεις ανάδειξης και προστασίας των μνημειακών ελαιόδεντρων περιλαμβάνουν στόχους και δράσεις μακροπρόθεσμες, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Η δημιουργία συνδέσμων ελαιοκομικών δήμων σε κάθε Περιφέρεια μπορεί να οδηγήσει στη μελέτη και την καταγραφή των ελαιόδεντρων. Οι στόχοι πρέπει να συνδέονται όχι μόνο με την ανάδειξη και προστασία της κληρονομιάς αλλά και με τη βιώσιμη ανάπτυξη των περιοχών. Κατά συνέπεια πρέπει να δοθεί μεγάλη βαρύτητα στη δημιουργία οικομουσείων και στον τουρισμό.

Επίλογος

Από τη βιβλιογραφική έρευνα προκύπτει ότι στην Ελλάδα αλλά και στη Μεσόγειο γενικότερα υπάρχουν πολλά μνημειακά ελαιόδεντρα με διαφορετικές ποικιλίες ελιάς. Κάποια μάλιστα χρονολογούνται από πολύ παλιά. Αυτά έχουν μεγάλη σημασία, καθώς χαρακτηρίζονται μνημειακά και προστατεύονται από τη νομοθεσία ως μνημεία της φύσης. Τα δέντρα αυτά έχουν μεγάλη ιστορική και πολιτιστική αξία, καθώς συνδέονται με την καθημερινότητα των ανθρώπων και προβάλλει επιτακτική η ανάγκη για τη διατήρηση, την ανάδειξη και την προστασία τους.

Στις χώρες της Μεσογείου η ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων είναι τελικά ευθύνη ολόκληρης της κοινωνίας, καθώς για την επίτευξή της συνεργάζονται κρατικοί και τοπικοί φορείς. Σημαντική είναι η συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων κρατικών και ιδιωτικών φορέων για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων. Βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση των προγραμμάτων αυτών είναι η χρηματοδότηση από ευρωπαϊκούς και κρατικούς πόρους.

Στη χώρα μας γίνονται σημαντικά βήματα για την ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων, ωστόσο είναι ανάγκη να ληφθούν επιπλέον μέτρα. Απαιτείται μεγαλύτερη οργάνωση προκειμένου να αναδειχθούν τα πολιτιστικά στοιχεία των περιοχών όπου βρίσκονται μνημειακά ελαιόδεντρα, έτσι ώστε τα δέντρα αυτά να αποτελέσουν πόλο έλξης τουριστών και να υπάρξει με αυτόν τον τρόπο και οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, σημαντική είναι η οργάνωση δράσεων ευαισθητοποίησης των πολιτών προκειμένου να αποκτήσουν ενεργό ρόλο στην ανάδειξη και την προστασία τους. Η καταγραφή, η μελέτη και η ανάδειξη των μνημειακών ελαιόδεντρων έχουν πολύ μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη των περιοχών στις οποίες βρίσκονται, γι' αυτό κρίνεται αναγκαία η συνεργασία μεταξύ κρατικών και ιδιωτικών φορέων προκειμένου να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν προγράμματα για την προστασία τους.

Παράρτημα Α

Παράρτημα Κειμένων

A.1 Το ξύλο της ελιάς

A.1.1 Όμηρος, *Οδύσσεια* (23. 1-23.68) Ραψωδία Ψ, Δ. Ν. Μαρωνίτης (μτφρ.)

Φύτρωνε μέσα στου σπιτιού μας τον περίβολο κορμός μακρόφυλλης ελιάς,
με θαλερό το φούντωμά της, κι αυτός χοντρός σαν μια κολόνα (...)

Τότε πια κούρεψα κλαδιά και φούντες της μακρόφυλλης ελιάς,
κλάδεψα με επιδέξια τέχνη τον κορμό απ' τη ρίζα του,
με το σκεπάρνι τον πελέκησα, τον στάθμισα

A.2 Λογοτεχνία

A.2.1 Κωστής Παλαμάς

Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943) σπούδασε νομικά στην Αθήνα και δημοσίευσε τα πρώτα του ποιήματα σε ημερολόγια και στον τύπο της εποχής, όπως στην εφημερίδα *Ραμπαγός*. Η απώλεια των γονιών του στην ηλικία των επτά ετών επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το λογοτεχνικό του έργο και για τον λόγο αυτό στράφηκε στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι. Το ποίημα *Η Έλη* (1882):

Εἶμαι τοῦ ἡλίου ἡ θυγατέρα
Ἢ πειὸ ἀπ' ὄλες χαϊδευτή.
Χρόνια ἡ ἀγάπη τοῦ πατέρα
Ἐσ' αὐτὸν τὸν κόσμον μὲ κρατεῖ.
Ὅσῳ νὰ πέσω νεκρωμένη,
Αὐτὸν τὸ μάτι μου ζητεῖ.

Εἶμ' ἢ ἔληά ἢ τιμημένη.

Δὲν εἶμ' ὀλόξανθη, μοσχάτη
Τριανταγυλλιά ἢ κιτριά·
Θαμπώνω τῆς ψυχῆς τὸ μάτι,
Γιὰ τ' ἄλλα μάτια εἶμαι γρηά.
Δὲ' μ' ἔχει ἀηδόνι ἔρωμένη,
Μ' ἀγάπησε μία θεά·

Εἶμ' ἢ ἔληά ἢ τιμημένη.

Ὅπου κι' ἂν λάχω κατοικία
Δὲ' μ' ἀπολείπουν οἱ καρποὶ·
Ὡς τὰ βαθειά μου γηρατεῖα
Δὲ' βρίσκω 'ς τὴ δουλειᾶ ἄντροπή·
Μ' ἔχει ὁ Θεὸς εὐλογημένη,
Κ' εἶμαι γεμάτη προκοπή·

Εἶμ' ἢ ἔληά ἢ τιμημένη.

Φρίκη, ἔρημιά, νερὰ καὶ σκόπη,
Τὴ γῆ ἔθάψαν μιὰ φορά·
Πράσινη αὐγὴ μὲ φέρνει πρώτη
'Σ τὸ Νῶε ἢ περιστερὰ·
Ὅλης τῆς γῆς εἶχα γραμμένη

Τὴν ἔμμορφιά καὶ τὴ χαρά·

Εἶμ' ἢ ἔληά ἢ τιμημένη.

Ἐδῶ 'ς τὸν ἴσκιο μ' ἀποκάτου

Ἦρθ' ὁ Χριστὸς ν' ἀναπαυθῆ·

Κι' ἀκούστηκ' ἡ γλυκεῖα λαλιά του

Ἄλιγο προτοῦ νὰ σταυρωθῆ·

Τὸ δάκρυ του, δροσιὰ ἀγιασμένη,

Ἔχει 'ς τὴ ρίζα μου χυθῆ·

Εἶμ' ἢ ἔληά ἢ τιμημένη (Παλαμάς 1972: 143-144).

A.2.2 Ἰωάννης Πολέμης

Ο Ἰωάννης Πολέμης (1862-1924) ἀρχισε τὸ συγγραφικὸ του ἔργο στὴν ηλικία τῶν δεκατριῶν ἐτῶν καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ χαρακτηρίστηκε ὡς «μια πρῶιμη ποιητικὴ ιδιοφυΐα». Πραγματοποίησε σπουδές νομικῆς καὶ αισθητικῆς στὴν Αθήνα καὶ τὸ Παρίσι. Τὸ ἔργο του συνδέθηκε ἀμεσα με τὴν ἐθνικὴ, τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ τὴ νεότερη δημοτικὴ παράδοση. Στὸ ποίημά του *Μὴν κλαῖς* φαίνεται ἐντονα ἡ ἀνάγκη του νὰ κρατήσῃ χαραγμένες τὶς εἰκόνες τῶν παιδικῶν του χρόνων *στον κάμπο με τὶς ἐλιές* (Γαργαντούδης 2007, Πολέμης χ.η., Πολίτης 2014: 187).

Μὴν κλαῖς, μὴ λές πῶς τίποτα δὲ σοῦ 'μειν' ἐδῶ πέρα.

Σοῦ μένει, ἀπάνω στὰ βουνά, τὸ πέρασμα τῆς μπόρας,

σοῦ μένει ἡ χαραυγὴ μακριὰ στὸ πέλαγο κι ἡ μέρα

κάτω στὸν κάμπο κι οἱ ἐλιές καὶ τὸ βουητὸ τῆς χώρας.

Σοῦ μένει ἀκόμα τὸ φτωχό, τ' ἀπάνεμο ἀκρογιάλι,

πού, σὰ βραδιάζει, μέσα του πέφτουν τὰ βράχια, οἱ μῶλοι,

τὰ σπίτια, ὁ γέρος ὁ ψαρὰς ποὺ λάμνει ἀγάλι-ἀγάλι.
Μὴν κλαῖς! Σοῦ μένει ἐκεῖ -γιὰ ἰδές!- ὄλ' ἡ ζωὴ μας. Ὅλη.

Σοῦ μένει ἐκεῖ μὲ τὴ βουβὴ κι ἀθῶα τῆς γαλήνη,
μὲ τὴ γλυκοχαμόγελη, τὴν ξένοιαστη ὁμορφιά τῆς,
μὲ τὴ σκιά τῆς, τὴ σκιά ποὺ ἀρχίζει νὰ τὴ σβήνη
σιγὰ-σιγὰ τὸ σούρουπο καὶ τῆς νυχτιᾶς ὁ μπάτης... (Πολέμης χ.η.).

A.2.3 Ρεαλισμός

Ο ρεαλισμός εμφανίστηκε αρχικά στη Γαλλία, συνδέθηκε με την ανάπτυξη των θετικών επιστημών και δεν αναπτύχθηκε ως κίνημα ή σχολή με εκπροσώπους ή ομάδες. Χαρακτηρίστηκε από την προσήλωσή του στην καθημερινότητα και την πιστή αλλά τεκμηριωμένη απεικόνιση της πραγματικής ζωής και της φύσης. Επιδίωξε να συνδέσει τη ζωή με τη λογοτεχνία, μελετώντας με ακρίβεια τη σύγχρονη ζωή, τα ήθη και τα έθιμα συγκεκριμένων τόπων και ομάδων. Ο συγγραφέας, ως αποστασιοποιημένος παρατηρητής, οφείλει να μένει πιστός στα γεγονότα που αναπαριστά (Βογιατζάκη 2010: 34-36).

Στην Ελλάδα, ο ρεαλισμός εμφανίστηκε σταδιακά από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, συνδυάστηκε με την υποχώρηση του ρομαντισμού και την εμφάνιση της γενιάς του 1880 και της ηθογραφίας. Προϋποθέσεις για την εμφάνιση της ηθογραφίας αποτέλεσαν η ίδρυση της επιστήμης της λαογραφίας, της γλωσσολογίας, η μελέτη του μεσαιωνικού παρελθόντος και η ανάπτυξη του περιοδικού τύπου, όπου ευνόησε τη στροφή προς τη μελέτη της καθημερινότητας και των ηθών (Βογιατζάκη 2010: 44-46, Beaton 1996: 108, Πατάκης 2007: 1038-1039).

A.2.4 Ανδρέας Καρκαβίτσας

Γέννησε τὸ παιδί, τὸ βύζαξε, τὸ τύλιξε στὸ σάλι τῆς καὶ τ' ἀπίθωσε στὴ φάτνη πάνω στ' ἄχυρα νὰ κοιμηθῆ.... Οἱ κουρμάδες ἐκεῖ ψήλωναν λαμπάδες, μὲ τὰ καμαρωτὰ κλωνιὰ καρποφορτωμένα. Ἐκεῖ τ' ἀμπέλια ἔδειχναν κλαδιά ἔτοιμα ν' ἀνοίξουν μάτια χλωροπράσινα στὸ πρῶτο φύσημα τῆς ἀνοιξης. Ἐκεῖ ἀσπραγυρατισμένες οἱ ἐλιές

λαγάριζαν από τώρα τὸ χυμὸ ποὺ θὰ καὶ θυσία στὸ νεογέννητο... (Καρκαβίτσας 2015: 120-121).

A.2.5 Μοντερνισμός

Ο μοντερνισμός αναφέρεται στις ιδέες που κυριάρχησαν στη λογοτεχνία και την τέχνη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}. Συνδέεται σε μια πληθώρα τάσεων, πρακτικών και τεχνικών. Στις βασικές τάσεις του συμπεριλαμβάνονται ο υψηλός μοντερνισμός και τα κινήματα της πρωτοπορίας. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο τάσεις σχετίζεται με τον τρόπο που αντιμετώπισαν την παράδοση. Ο υψηλός μοντερνισμός επεδίωκε τη συνέχεια μέσα από τη ριζική αναμόρφωση της παράδοσης, ενώ η πρωτοπορία επεδίωξε την οριστική ανατροπή και ρήξη (Βογιατζάκη 2010: 105-111).

A.2.6 Κώστας Καρυωτάκης

Ἔνα σπιτάκι ἀπόμερο, στὸ δεῖλι, στὸν ἐλαιῶνα,
μιὰ καμαρούλα φτωχική, μιὰ βαθιὰ πολυθρόνα,
μιὰ κόρη ποὺ στοχαστικά τὸν οὐρανὸ κοιτάει,
ὦ, μιὰ ζωὴ ποὺ χάνεται καὶ μὲ τὸν ἥλιο πάει! (Καρυωτάκης 1993: 72).

A.2.7 Γιώργος Σεφέρης

Ο Γιώργος Σεφέρης (1900-1971), ψευδώνυμο του Γιώργου Σεφεριάδη, γεννήθηκε στη Σμύρνη και σπούδασε νομικά στη Γαλλία. Ακολούθησε μια λαμπρή καριέρα στο διπλωματικό σώμα και για πολλά χρόνια έμεινε μακριά από την Αθήνα. Σταθμός στην καριέρα του αποτελεί η θέση του Πρέσβη στο Λονδίνο το διάστημα 1957-1962. Στην ελληνική λογοτεχνία εμφανίστηκε το 1931 με την ποιητική συλλογή *Στροφή*. Απόσπασμα ΙΖ' από το έργο του *Μυθιστόρημα* (1935). Η ποίησή του έφθασε στο απόγειό της με το *Μυθιστόρημα* (1935), το οποίο αποτελεί έργο της ωριμότητάς του. Το *Μυθιστόρημα* περιλαμβάνει εικοσιτέσσερα αποσπασματικά μέρη (Α' - ΚΔ'), ακολουθώντας τις ραψωδίες της *Οδύσσειας* και της *Ιλιάδας* του Ομήρου. Μέσα στα

αποσπάσματα αυτά παρουσιάζεται το δράμα του σύγχρονου ανθρώπου ως μια οδύσσεια περιπλάνησης στον κόσμο και στον εαυτό του. Στο απόσπασμα ΙΖ' με τίτλο *Αστυάναξ*, ο Σεφέρης περιγράφει τη ζωή του Αστυάνακτα και περιγράφει τις ελιές που υπήρχαν στην πόλη που γεννήθηκε, οι οποίες μετρούν με το μεγάλωμά τους τις ρυτίδες των γονιών του Έκτορα και των υπόλοιπων ανθρώπων της Τροίας που τις φύτεψαν. Ο Σεφέρης αντιπροσωπεύει άξια τη γενιά του '30 στην Ελλάδα (Βογιατζάκη 2010: 93-94, Beaton 1996: 203-204, 211, Πατάκης 2007: 1990-1992, Πολίτης 2014: 280-283, Σεφέρης 2007: 64, Vittì 2012: 152-167).

Τώρα που θα φύγεις πάρε μαζί σου και το παιδί
που είδε το φως κάτω από εκείνο το πλατάνι,
μια μέρα που αντηχούσαν σάλπιγγες κι έλαμπαν όπλα
και τ' άλογα ιδρωμένα σκύβανε ν' αγγίξουν
την πράσινη επιφάνεια του νερού
στη γούρνα με τα υγρά τους τα ρουθούνια.

Οι ελιές με τις ρυτίδες των γονιών μας
τα βράχια με τη γνώση των γονιών μας
και το αίμα του αδελφού μας ζωντανό στο χώμα
ήτανε μια γερή χαρά μια πλούσια τάξη
για τις ψυχές που γνώριζαν την προσευχή τους.

Τώρα που θα φύγεις, τώρα που η μέρα της πληρωμής
χαράζει, τώρα που κανείς δεν ξέρει
ποιόν θα σκοτώσει και πώς θα τελειώσει,
πάρε μαζί σου το παιδί που είδε το φως
κάτω απ' τα φύλλα εκείνου του πλατάνου
και μάθε του να μελετά τα δέντρα (Σεφέρης 2007: 64).

A.2.8 Οδυσσέας Ελύτης

Τότε είπε και γεννήθηκεν η θάλασσα
Και είδα και θαύμασα
Και στη μέση της έσπειρε κόσμους μικρούς κατ' εικόνα και ομοίωσή μου:
Ίπποι πέτρινοι με τη χαίτη ορθή
και γαλήνιοι αμφορείς
και λοξές δελφινιών ράχες
η Ίος η Σίκινος η Σέριφος η Μήλος
«Κάθε λέξη κι από 'να χελιδόνι
για να σου φέρνει την άνοιξη μέσα στο θέρος» είπε
Και πολλά τα λιόδεντρα
που να κρησάρουν στα χέρια τους το φως
κι ελαφρό ν' απλώνεται στον ύπνο σου
και πολλά τα τζιτζίκια
που να μην τα νιώθεις
όπως δε νιώθεις το σφυγμό στο χέρι σου
αλλά λίγο το νερό
για να το 'χεις Θεό και να κατέχεις τι σημαίνει ο λόγος του
και το δέντρο μονάχο του
χωρίς κοπάδι
για να το κάνεις φίλο σου
και να γνωρίζεις τ' ακριβό του τ' όνομα φτενό στα πόδια σου το χώμα
για να μην έχεις πού ν' απλώσεις ρίζα
και να τραβάς του βάθους ολοένα
και πλατύς επάνου ο ουρανός
για να διαβάζεις μόνος σου την απεραντοσύνη.

ΑΥΤΟΣ

ο κόσμος ο μικρός, ο μέγας! (Ελύτης 1961: 16)

A.2.9 Ευγένιος Τριβιζάς

Ο Ευγένιος Τριβιζάς (1946 -) γεννήθηκε στην Αθήνα και διδάσκει το μάθημα της Εγκληματολογίας και Συγκριτικό Ποινικό Δίκαιο στο πανεπιστήμιου του Reading. Έχει ασχοληθεί κυρίως με την παιδική λογοτεχνία και έχει γράψει περίπου 250 έργα, στα οποία περιλαμβάνονται παραμύθια, μυθιστορήματα, κόμικς και θεατρικά έργα. Η Δημουλά (2016) αναφέρει πως τα έργα του Τριβιζά μας μεταφέρουν σε έναν κόσμο γεμάτο χρώμα, παιδικά αντικείμενα, φυτά, ζώα, λαχανικά και φρούτα, τα οποία συνομιλούν μεταξύ τους αγγίζοντας και τις δικές μας καρδιές. Απόσπασμα από το παραμύθι με τίτλο *Η Δέσποινα και το περιστέρι* (Τριβιζάς 2001: 30-32):

Εκεί, στον κήπο με τις πολύχρωμες μοσχοβολιές, δίπλα στις τριανταφυλλιές με τα ολοκόκκινα τριαντάφυλλα, μια μικρή φουντωτή ελιά είχε φυτρώσει. Οι πρωινές δροσοσταλίδες λαμπύριζαν στα σκουροπράσινα δροσερά της φύλλα και τον κορμό της στόλιζε μια φιλόξενη κουφάλα. Έμοιαζε με όλες τις άλλες τις ελιές που είχε δει η Δέσποινα. Με μια διαφορά: οι ρίζες της, ναι, οι ρίζες της, δεν ήταν βυθισμένες στο χώμα, αλλά απλώνονταν ανάλαφρα στο δροσερό γρασίδι.

- Έλα! Άκουσε ένα γνώριμο κάλεσμα.

Ήταν το περιστέρι που καθόταν στο ψηλότερο κλαδί της μικρής ελιάς και την περίμενε. Η Δέσποινα δεν χρειάστηκε ν' ακούσει δεύτερη κουβέντα. Ντύθηκε μάνι μάνι, φόρεσε ένα θαλασσί φουστάνι και βγήκε στον κήπο. Σκαρφάλωσε σβέλτα στη μικρή ελιά και κάθισε σ' ένα κλαδί κοντά στο περιστέρι.

- Που βρέθηκε εδώ αυτό το δεντράκι; ρώτησε.
- Δεν θυμάσαι το κουκούτσι που φύτεψες; Απ' τις φασκιές του φύτεωσε στον κήπο σου. Η ελιά είναι ένα πανάρχαιο δέντρο. Το ιερό δέντρο της Θεάς Αθηνάς. Αυτό θα μας ταξιδέψει στα παλιά! Είσαι έτοιμη;
- Έτοιμη για τι;
- Για το αξέχαστο ταξίδι... Το ταξίδι που θα με βοηθήσει να αντλήσω δύναμη και να ζητήσω τη βοήθειά τους.

Η Δέσποινα δεν κατάλαβε και πολύ καλά τι ακριβώς εννοούσε το περιστέρι, αλλά χάρηκε που θα ξεκινούσαν για ένα τόσο παράξενο ταξίδι. Άπλωσε το χέρι κι έκοψε

μερικά μανταρίνια από τη μανταρινιά του κήπου και τα έκρυψε στην κουφάλα της ελιάς.

- Μα πως θα ταξιδέψουμε; ρώτησε.
- Κλείσε τα μάτια σου και πες: «Πάμε μικρή ελιά... Έλα πάμε στα παλιά...»

Η Δέσποινα σφάλισε τα μάτια της σφιχτά.

- «Πάμε μικρή ελιά... Έλα πάμε στα παλιά!...»,

ψιθύρισε και την ίδια στιγμή ένιωσε τη μικρή ελιά να ανασαλεύει, να σηκώνεται ανάλαφρα, να ανεβαίνει στα ύψη, όλο και πιο ψηλά, όλο ψηλότερα, πιο πάνω από τη στέγη του σπιτιού, πιο ψηλά από το πιο ψηλό καμπαναριό, να ταξιδεύει ανάμεσα στ' ουρανού τα πουπουλένια νέφη.

Ο άνεμος θρόιζε στα κλαδιά και ανακάτευε τα μαλλιά της. Κάτω από τα πόδια της έβλεπε να ταξιδεύουν οι αυλές των σπιτιών, οι κήποι, τα γεφύρια, τα λιβάδια, οι δρόμοι...

A.3 Εικαστικά

A.3.1 Ελαιώνες

Ο ζωγράφος Ορέστης Κανέλλης (1910-1979) χαρακτηρίζεται από την αγάπη του για τον φυσικό κόσμο και τον άνθρωπο. Γεννήθηκε στη Σμύρνη αλλά μεγάλωσε στη Λέσβο, την οποία θεωρούσε ως πατρίδα του. Σπούδασε ζωγραφική στο Παρίσι και έμαθε την τέχνη της ζωγραφικής από τον Γεώργιο Γουναρόπουλο (1890-1977). Στα έργα του συνδυάζει αρμονικά τον ρεαλισμό με τον φωβισμό και τον εξπρεσιονισμό. Οι ελιές και οι ελαιώνες αποτελούν αγαπημένο θέμα για τον καλλιτέχνη, αφού μέσα από αυτό διακρίνεται ο εκφραστικός του πλούτος, καθώς επίσης και η προσπάθειά του να αποδώσει τον εσωτερικό κόσμο του ελαιώνα και όχι μόνο την επιφάνειά του. Στο έργο *Ελιές* (1975) (εικ. 12), αλλά και σε όλα τα έργα του που σχετίζονται με αυτή τη θεματική, χρησιμοποιεί φωτεινά χρώματα στις αποχρώσεις του καφέ και του λαδί για να αποτυπώσει τον ελαιώνα αλλά και το λάδι του, δίνοντας κάθε φορά και κάτι το διαφορετικό (Teriade χ.η., Χρήστου 1996: 23,219).

A.3.2 Ρεαλιστική απεικόνιση της ελιάς

Ο Παπανικολάου (1959-) στο έργο *Ελιά* (2003) (εικ. 15) χρησιμοποίησε τις γνώσεις που πήρε από τους Γιάννη Μόραλη και Δημήτρη Μυταρά για να απεικονίσει ρεαλιστικά την ελιά. Η θεματολογία των έργων του περιλαμβάνει ηθογραφικές σκηνές, τοπία της υπαίθρου, θαλασσογραφίες και εικόνες της πόλης. Στο έργο *Ελιά* χρησιμοποιεί την αυγοτέμπερα για να αναδείξει σχεδιαστικά το τοπίο (Παπανικολάου 2006: 353, Χρήστου κ.ά. 2010: 422).

A.3.3 Επιρροές από την αρχαία ελληνική αγγειογραφία

Ο Θόδωρος Μανωλίδης (1940 -) σπούδασε ζωγραφική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών στην Αθήνα έχοντας δάσκαλο τον Γιάννη Μόραλη (1916-2009) και στη Σχολή Καλών Τεχνών στη Γαλλία. Στα έργα του που έχουν ως θεματολογία την ανθρώπινη μορφή, τη νεκρή φύση και τα αντικείμενα, διακρίνονται έντονα οι επιρροές του καλλιτέχνη από την αρχαία ελληνική αγγειογραφία, τη βυζαντινή παράδοση και τη φλαμανδική ζωγραφική. Τέλος, στο έργο *Τοπίο της Μυτιλήνης* (εικ. 13) χρησιμοποιεί το αγαπημένο του υλικό, τα φύλλα χρυσού, για να αποδώσει με λεπτομέρεια τα φύλλα της ελιάς (Παπανικολάου 2006: 273, Χρήστου κ.ά. 2010: 391).

A.3.4 Επιρροές από τη μυθολογία

Ο Τάκης Κατσουλίδης (1933 -) αποτελεί έναν άξιο εκπρόσωπο της γενιάς των 1933-1954 στη νεοελληνική χαρακτηριστική. Σπούδασε στο Παρίσι και ειδικεύτηκε στην τέχνη του βιβλίου και τη λιθογραφία. Από τα πρώτα έργα του χρησιμοποιεί ως θέμα την ελιά για την έμπνευσή του. Η άρτια κατάρτισή του στην τεχνική της ξυλογραφίας και της λιθογραφίας απέδωσε πληθώρα χαρακτηριστικών έργων, όπως *Η Ελιά*, (1958) (εικ. 24). Στο τελευταίο έργο του με τίτλο *Η Αθηνά και η πρώτη ελιά* (2004) εμπνεύστηκε από τη μυθολογία και την ιστορία της εμφάνισης της ελιάς στη θεά Αθηνά (εικ. 25). Ο Κατσουλίδης αποτελεί τον τελευταίο Έλληνα χαρακτήρα εν ζωή, που χρησιμοποίησε την τέχνη της ξυλογραφίας στα έργα του (Γρηγοράκης 2004: 27-28, Χρήστου 1994: 26).

A.3.5 Επιρροές από τα αισθητικά ρεύματα του φωβισμού και του κυβισμού

Ο χαρακτήρας Ευθύμης Παπαδημητρίου (1895-1958) θεωρείται ένας από τους θεμελιωτές της νεοελληνικής χαρακτηριστικής και έχει δημιουργήσει αρκετά έργα. Επιδόθηκε κυρίως στην ξυλογραφία, τόσο στο όρθιο όσο και στο πλάγιο ξύλο. Δέχτηκε επιρροές από τα αισθητικά ρεύματα του φωβισμού και του κυβισμού. Αξίζει να αναφερθεί η ξυλογραφία του, *Γέριχη Ελιά* (1937-40;), η οποία παρουσιάζει τον μνημειώδη και γέρικο κορμό μιας ελιάς (εικ. 19) (Γρηγοράκης 2004: 22, Χρήστου 1994: 22).

A.3.6 Σχηματοποίηση της ελιάς

Τα έργα του χαρακτήρα Άγγελου Θεοδωρόπουλου (1883-1965) αποτελούν τα ωραιότερα χαρακτηριστικά της περιόδου με θέμα την ελιά. Ασχολήθηκε κυρίως με την τοπιογραφία, αλλά και με τις νεκρές φύσεις και το γυναικείο γυμνό. Στην ξυλογραφία *Ελιές – Δέντρα* (1930-1935) (εικ. 18) ο καλλιτέχνης με αδρές χαραξίσεις και λεπτότητα στις κινήσεις του αποτυπώνει τον ελαιώνα, τις λεπτομέρειες στα φύλλα και τις νευρώσεις των κορμών των δέντρων της ελιάς. Μέσα από το έργο αυτό διαφαίνεται η πλαστικότητα των όγκων και η ισορροπία μεταξύ του άσπρου και του μαύρου (Γρηγοράκης 2004: 20-21, Χρήστου 1994: 21).

A.3.7 Σχηματοποίηση της ελιάς

Ο χαρακτήρας Παναγιώτης Γράββαλος (1933 -) σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας. Ασχολήθηκε κυρίως με τις γραφικές τέχνες και τη σχεδίαση γραμματοσήμων. Χρησιμοποίησε την ελιά ως θεματολογία στα έργα του και την τέχνη της χαλκογραφίας. Χαρακτηριστικό είναι και το έργο του *Κορμός Ελιάς* (1982), στο οποίο απεικονίζεται ένα μνημειακό ελαιόδεντρο (εικ. 26).

A.3.8 Ηθογραφική απεικόνιση

Ο Στέλιος Μηλιάδης (1881-1965) από τη Χίο επέλεξε τον ελαιώνα ως θέμα στα έργα του. Σπούδασε στο Μόναχο και στο Παρίσι και υπήρξε μαθητής του Κωνσταντίνου Βολανάκη (1837-1907) και του Νικόλαου Γύζη (1842-1901). Κύριες θεματικές κατηγορίες της ζωγραφικής του αποτελούν οι προσωπογραφίες και τα τοπία της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του με τίτλο *Άποψη της Ακρόπολης από τον Ελαιώνα* (1917) (εικ. 8), μέσα από το οποίο φαίνονται έντονα η προσπάθειά του να προσδώσει συναισθηματισμό στο τοπίο και οι επιρροές από τη μαθητεία του στο Μόναχο και στο Παρίσι (Χρήστου κ.ά. 2010: 198).

A.3.9 Φωβισμός

Εμφανίστηκε στο Παρίσι το 1905 από μια ομάδα ζωγράφων γνωστοί ως *Les Fauves*, δηλαδή «Τα άγρια θηρία». Τα έργα τους διακρίνονταν για την ολοφάνερη περιφρόνησή τους για τα σχήματα και τη χρήση καθαρών χρωμάτων. Σημαντικότερος εκπρόσωπος ήταν ο Henri Matisse (Gombrich 1998: 573, Ρουμπέκα 2009).

A.3.10 Κυβισμός

Ο Κυβισμός είναι ρεύμα των αρχών του 20ού αιώνα που αναπαριστά γεωμετρικά τη δόμηση του χώρου. Διακρίνεται στον αναλυτικό κυβισμό, που χρησιμοποιεί περιορισμένα χρώματα και μεγαλύτερη διάσπαση του θέματος και στον συνθετικό κυβισμό, που έχει πλουσιότερα χρώματα και προσαρμόζει τα υλικά και τα αντικείμενα σε μια τεχνική γνωστή ως κολλάζ. Το έργο του Pablo Picasso «Δεσποινίδες της Αβινιόν» (εικ. 10) του 1907 σηματοδότησε την αφετηρία του κινήματος. Πρωτεργάτης θεωρείται εκτός από τον Picasso και ο Cézanne (Αργκάν 1998: 265-266, Εθνική Πινακοθήκη, Gombrich 1998: 575-576, Ιωαννίδου 2011: 68, Munck 2010: 187, Ρουμπέκα 2009, Σπητέρης 2015: 244).

A.3.11 Αφηρημένος Εξπρεσιονισμός

Ο αφηρημένος εξπρεσιονισμός είναι κίνημα της αφαίρεσης, το οποίο διαμορφώθηκε στη Νέα Υόρκη κατά τη δεκαετία του 1940. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τους πίνακες του Wassily Vasilyevich Kandinsky (1866-1944), του Pablo Ruizy Picasso (1881-1973), του Paul Jackson Pollock (1912-1956) και του Chaïm Soutine (1893-1943). Η ουσία του κινήματος καθρεπτίζεται στην παρορμητική ελευθερία έκφρασης και στο επαναστατικό πνεύμα που αντιτίθεται στην παράδοση. Είναι το πρώτο αμερικανικό καλλιτεχνικό ρεύμα με σαφή απήχηση σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (Βατικιώτης, 2009, Ρήντ, 1978: 270-278, 330).

A.3.12 Ψαμμίτης Λίθος

Πρόκειται για σκληρή πέτρα με αδρές επιφάνειες. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2012: 1981), «ο ψαμμίτης είναι ένα ιζηματογενές πέτρωμα που αποτελείται από κόκκους άμμου συνενωμένους και συγκολλημένους μεταξύ τους με ορυκτή ύλη έτσι, ώστε να αποτελούν ένα σώμα» (φωτ. 6).

A.4 Γλυπτική

Η Αφροδίτη Λίτη (1953 -) σπούδασε την τέχνη της γλυπτικής, της αγιογραφίας και της νωπογραφίας στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών στην Αθήνα το διάστημα από το 1972 έως το 1980. Το 1978 κέρδισε υποτροφία από την ιταλική κυβέρνηση και μετακόμισε το Μιλάνο, όπου παρακολούθησε μαθήματα γλυπτικής στο Università degli Studi. Στη συνέχεια ταξίδεψε στο Λονδίνο για να συνεχίσει τις σπουδές της στη συντήρηση υλικών.

A.5 Μουσική

A.5.1 Της ελιάς τα φυλλαράκια (Φεργάδη 2009).

Της ελιάς τα φυλλαράκια, θα τα κάνω φορεσιά

να τα βάλω να περάσω, να σου κάψω την καρδιά.

Από το Θεό να τόβρεις, όπως με κατήντησες

μου φαγες τα σωθικά μου, τώρα μ' απαρήθηκες

Μαύρο φίδι με δαγκώνει, μα δεν το σκιάζομαι

και στη πόρτα σου κυρά μου, ξημεροβραδιάζομαι

A.5.2 *Θέλω να σχίσω τα βουνά* (Σπύρου 2014).

Θέλω να σχίσω το βουνό με της ελιάς το φύλλο

να βρω πουλάκι έμπιστο για να σου παραγγείλω.

Στο είπα και στο παρήγγειλα, στο λέω και μοναχός μου

αυτά τα μαύρα, πουλί μου, που φοράς είναι ο θάνατος μου.

Αυτά τα μαύρα που φοράς, δεν τα φοράς για λύπη

τα βάνεις για την ομορφιά και για το χασικλίκι.

Αυτά τα μαύρα που φοράς εγώ θα σου τα βγάλω

θα σου φορέσω ολόλευκα και θα ρθω να σε πάρω.

A.5.3 *Κόφτην Ελένη την ελιά* (Οικονόμου 2012).

Κόφτην Ελένη την ελιά γιατί ζουρλαίνεις τα παιδιά

Δεν την εκόβω την ελιά κι ας ζουρλαθούνε τα παιδιά

Με μάρανες το ορφανό, θα βρώ μαχαίρι να σφαγώ.

A.5.4 Σα μαυρομάτα (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας 2008).

Κλαδί ελιάς κρατούσε

Στο στόμα του το περιστέρι

Σημάδι ειρήνης και χαράς

Για όλα τα μέρη

Στα μέρη αυτά οι ελαιώνες

Δε λογαριάζουν τους χειμώνες

Κι απ' του καρπού το φυλλοκάρδι

Κυλάει σα χρυσός το λάδι

Μα η ελιά σα μαυρομάτα

Σαν μια έμορφη

Μοναχά στην Καλαμάτα

Διάλεξε να ζει

Με λάδι ανάβει το καντήλι

Στο εικονοστάσι κάθε δείλι

Μια Παναγιά γλυκιά φωτίζει

Το θείο φως που λαμπυρίζει

Στα παλάτια του Οδυσσέα φυλαγόταν

Και σε πιθάρια μαζευόταν
Το λάδι σα χρυσός κι ασήμι
Στην Πύλο, στην Ιθάκη
Στην Κρήτη και στη Σαντορίνη

A.5.5 Ασημένια φυλλωσιά (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας 2008).

Μες στο κρύο και τ' αγιάζι στου βοριά την παγωνιά
Κρατάς εσύ, ελιά, την ασημένια φυλλωσιά σου
Και μοιάζεις ένα όνειρο ντυμένη στα λευκά
Το χιόνι όταν σκεπάζει τα κλαδιά σου

Όταν κοιμούνται τ' άλλα δέντρα – χειμωνιά –
Εσύ δεν παύεις να υψώνεις προς τον ήλιο
Πράσινα φύλλα να μαζέψουν ζεστασιά
Και να φωτίσουνε της φύσης το βασίλειο

Μέσα στο χειμώνα το σκληρό με τόση υπομονή
Στρώνεις μονάχα εσύ, ελιά, της άνοιξης το δρόμο
Κι αν λίγο το ξημέρωμα του ήλιου μας αργεί
Λυχνάρι ανάβεις φέγγοντας τον κόσμο

A.5.6 Για να μιλώ με τη ζωή (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας 2008).

Στου πατρικού μου την αυλή

Τα δέντρα ψιθυρίζαν

Είχανε όλα τους φωνή

Και με καλημερίζαν

Μου λέγαν λόγια μυστικά

Στις ρίζες τους κρυμμένα

Από τα χρόνια τα παλιά

Που φτάσαν ως εμένα

Θυμάμαι στην κληματαριά

Σκαρφάλωνα να φτάσω

Στο μπαλκονάκι τ' ουρανού

Με φως να ξεδιψάσω

Και την ελιά αγκαλιάζοντας

- Το γέρικο κορμό της -

Το αιωνόβιο να μου πει

Ζητούσα μυστικό της

Κι εκείνη μου ψιθύριζε:

«Βαθιά του αν κάποιος κλείνει

Ειτ' άνοιξη είτε παγωνιά

Την καρποφόρα ειρήνη»

Το κλήμα σκάλα ν' ανεβώ

Κι η ελιά φως να σταλάζει

Για να μιλώ με τη ζωή

Στου ήλιου το περβάζι

A.5.7 Δώρα της Ελιάς (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας 2008).

Στη ρίζα σου ξαπόστασα

Τον ίσκιο σου τον χόρτασα

Με τα κλαδιά σου άναψα

Φωτιά ένα κρύο βράδυ

Το ξύλο σου πελέκησα

Τραπέζι πρώτα έφτιαξα

Για να ακουμπήσω το ψωμί

Ελιές, κρασί και λάδι

Δώρα της ελιάς

Της σκληρής δουλειάς

Δώρα της ελιάς ευλογημένα

Δώρα της ελιάς

Της σκληρής δουλειάς

Δώρα της ελιάς αγαπημένα

Να σε μαζέψω κόπιασα

Σε ράβδισα, σε πόνεσα

Μες στα σακιά σε χώρεσα

Του κόπου η πληρωμή μου

Μυλόπετρες σε λιώσανε

Και με μεταμορφώσανε

Στο λάδι το πολύτιμο

Που έγινε η τροφή μου

A.5.8 Ελιά της Μεσογείου (Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας 2008).

Η ελιά τη Μεσογείου

Σαν καράβι κουβαλά

Έθιμα και παραδόσεις

απ' τα χρόνια τα παλιά

Μπουένος ντίας και μπον τζόρνο

Σαλάμ αλέκουμ, μερχαμπά

Στης Μεσογείου τις γλώσσες:

«Καλημέρα σου ελιά»

Η ελιά της Μεσογείου

Ταξιδεύει στους καιρούς

Της καρδιάς μας μεταφέρει

Τους θερμούς χαιρετισμούς

A.6 Νομοθετήματα

A.6.1 Άρθρο 78, παρ. 3 (Ν.Δ. 996/Α/1971)

Έκτάσεις δημόσιαι, ή ού, μη δυνάμεναι νά χαρακτηρισθοῦν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὡς ἔθνικοι δρυμοὶ ἢ αἰσθητικὰ δάση, παρουσιάζουσαι ὅμως ἰδιαιτέραν παλαιοντολογικὴν, γεωμορφολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν, δύναται νά κηρύσσωνται διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐκδιδομένου ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, μετὰ γνώμην τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλίου Δασῶν, ὡς «διατηρητέα μνημεῖα τῆς φύσεως». Ὅμοίως, ὡς διατηρητέα μνημεῖα τῆς φύσεως, δύναται νά κηρύσσωνται δι' ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας δημοσιευομένης εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, δένδρα ἢ συστάδες δένδρων, ὑγροβιότοποι, ὡς καὶ σπάνια εἶδη φυτῶν, παρουσιάζοντα ἰδιαιτέραν βοτανικὴν, φυτογεωγραφικὴν, αἰσθητικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν.

A.6.2 Ὑπουργικὴ Απόφαση 202306/3584 παρ. 5 (ΦΕΚ 590/Β/1977)

Ἐν ἄτομον ἐλαίας φυομένης εἰς τὴν Πλατεῖαν Παναγίας τῆς πόλως Ναυπλίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπηγγονίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ Πολιοῦχος τῆς πόλεως Ἅγιος Ἀναστάσιος (τῇ 1.2.1655).

A.6.3 Υπουργική Απόφαση 202306/3584 παρ. 8 (ΦΕΚ 590/B/1977)

Μία ομάδα από οκτώ άτομα ελάιας που φύονται εις αγρόκτημα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ταξιαρχῶν ἐν Δημαίνῃ, τὰ ὁποῖα ἀνεγνωρίσθησαν διὰ Τουρκικοῦ φερμανίου ὡς Βακοῦφι καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἰμπραήμ.

A.6.4 Υπουργική Απόφαση 202306/3584/18.06.1997 παρ. 9 (ΦΕΚ 590/B/1977)

9. Τρία αἰωνόβια ἄτομα ελάιας, στηθιαίας περιμέτρου ἄνω τῶν 6,30 μ. καὶ ἡλικίας ἄνω τῶν 200 ἐτῶν, ταῦτα εὐρίσκονται πέριξ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου εἰς τὸν οἰκισμὸν Παραλίας τῆς Κοινότητος Ἀλμυροποτάμου – Καρυοτίας, περιφερείας Δασαρχείου Χαλκίδος, εἰς τὴν ὁποίαν Παραλίαν ἡ τουριστικὴ κίνησις βαίνει μὲ συνεχῶς αὐξανόμενον ρυθμὸ.

A.6.5 Υπουργική Απόφαση 200995/7950/19.12.1979 παρ. 3 (ΦΕΚ 121/Δ/1980)

3. Ἐνα ἄτμο ελάιας, εἰς τὸ ΚΕΓΕ Καλαμάτα, αἰωνοβίου καὶ ἀντιπροσωπευτικοῦ τῆς ποικιλίας ἐλαιῶν Καλαμῶν.

A.6.6. Υπουργική Απόφαση 603/17.02.1997 (ΦΕΚ 284/B/1997)

Κηρύσσουμε ὡς διατηρητέο μνημεῖο τῆς φύσης ἓνα ἄτομο ελιά στον οἰκισμὸ Πάνω Βούβες τῆς Κοινότητος Βουβῶν ἐπαρχίας Κισσάμου Ν. Χανίων που παρουσιάζει ιδιαίτερο αισθητικὸ, οικολογικὸ καὶ ιστορικὸ ενδιαφέρον.

Ἡ ελιά αὐτὴ ἔχει ἀσπροσδιόριστὴ πρὸς τὸ παρὸν ἡλικία ἐκτιμώμενη σε ἀρκετές ἐκατοντάδες ἐτῶν καὶ ἐμφανίζει κορμὸ περιμέτρου περίπου 12 μέτρων.

A.6.7 Υπουργική Απόφαση 2112/96 (ΦΕΚ 341/B/1999)

Κηρύσσουμε ὡς διατηρητέο μνημεῖο τῆς Φύσεως ἓνα υπεραιωνόβιο ἄτομο ελιάς (*Olea oleaster*), ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα παλιὸ κεντρικὸ κορμὸ καὶ μερικὸς νεώτερος κλώνους.

Βρίσκεται στους Αγίους Αναργύρους Αττικής, πλησίον της σιδηροδρομικής γραμμής, σε ειδικά διαμορφωμένη πλατεία – πεζόδρομο και είναι γνωστή ως «Ελιά του Πεισίστρατου» και παρουσιάζει ιδιαίτερη βοτανική, αισθητική και ιστορική σημασία.

A.7 Ποικιλίες Καρπού Ελιάς

A.7.1 Καλαμών

Η ποικιλία καλαμών (*ceraticarpa*) συναντάται κυρίως στους Νομούς Μεσσηνίας, Λακωνίας και Αχαΐας. Πρόκειται για δέντρο που ευδοκίμει σε περιοχές με μεγάλη υγρασία και έχει αντοχές στον Δάκο. Ο καρπός της ωριμάζει τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο, είναι μεγάλος και ζυγίζει μέχρι 6 γραμμάρια. Είναι κατάλληλη για κονσερβοποίηση και θεωρείται μια από τις καλύτερες επιτραπέζιες ελιές της χώρας (Adriano del Fabro 2009: 100, Fooks 2002: 36-38).

A.7.2 Χοντρολιά

Πρόκειται για δέντρο με μεγάλη αντοχή στην υγρασία και μέτρια ανάπτυξη. Η ωρίμανση του καρπού πραγματοποιείται τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο. Ο καρπός της είναι κυλινδρικός – κωνικός, ζυγίζει 4 γραμμάρια και χρησιμοποιείται τόσο για ελαιοποίηση όσο και για την παραγωγή επιτραπέζιας ελιάς. Το λάδι του καρπού είναι πολύ καλής ποιότητας και κυμαίνεται από 20% έως 29% (Adriano del Fabro 2009: 97-98, Fooks 2002: 33).

A.7.3 Τσουνάτη

Η ποικιλία τσουνάτη (*Mamilaris*), γνωστή και ως μαστοειδής καλλιεργείται στην Κρήτη, την Λακωνία και την Μεσσηνία. Παρόλο που η ανάπτυξή της είναι γοργή, η απόδοσή της είναι μέτρια. Ο καρπός της ανθίζει στα τέλη Μαΐου και ωριμάζει τους μήνες Δεκέμβριο και Ιανουάριο. Είναι ποικιλία που προορίζεται για ελαιοποίηση και είναι αρκετά ανθεκτική στο κρύο. Ο καρπός έχει μέγεθος ωοειδές, ζυγίζει περίπου 2 γραμμάρια και είναι μεμονωμένος από τους υπόλοιπους. Το λάδι που προσφέρει η τσουνάτη ελιά είναι πολύ καλής ποιότητας και έχει περιεκτικότητα σε λάδι έως και 25% (φωτ. 12) (Adriano del Fabro 2009: 98, Fooks 2002: 34)

A.7.4 Θρουμπολιά

Η θρουμπολιά (*Media Oblonga*) αποτελεί διαδεδομένη ποικιλία ελιάς στην Ελλάδα. Καλλιεργείται κυρίως στα νησιά του Αιγαίου, αλλά και στην Αττική και στην Εύβοια. Συναντάται μέχρι τα 700μ. υψόμετρο, έχει μέτριο έως ψηλό μέγεθος. Ο καρπός της έχει μέτριο μέγεθος, ζυγίζει περίπου 3 γραμμάρια και έχει περιεκτικότητα σε λάδι έως και 28%. Το λάδι που προσφέρει η θρουμπολιά είναι πολύ καλής ποιότητας και χρησιμοποιείται εκτός από ελαιοποίηση και για την παραγωγή της επιτραπέζιας ελιάς, της *θρούμπας* (Fooks 2002: 42-44).

A.7.5 Κορωνέικη

Η Κορωνέικη (*Microcarpa*) καλλιεργείται σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, αλλά κυρίως συναντάται στην Πελοπόννησο, την Κρήτη και τα νησιά. Προσφέρει σταθερή καρποφορία που μπορεί να φθάσει τα 150 κιλά καρπό ανά δέντρο. Προορίζεται για ελαιοποίηση και έχει αρκετά μικρό καρπό, ο οποίος ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες ποικιλίες χάρη στο μελανό – μωβ χρώμα του. Ανθίζει στα μέσα Απριλίου και ωριμάζει τους μήνες Οκτώβριο και Δεκέμβριο. Το λάδι και το άρωμα της ποικιλίας θεωρούνται εξαιρετικά στην ποιότητα και η περιεκτικότητα του καρπού σε λάδι κυμαίνεται περίπου στο 14% έως 18% (Adriano del Fabro 2009: 95-96, Fooks 2002: 30-31, Τσαρτάλης 1988: 143).

A.7.6 Farga

Πρόκειται για ποικιλία καρπού ελιάς που συναντάται στην Ισπανία στην περιοχή *El Sénia*. Ο καρπός είναι μικρός, ζυγίζει μέχρι 2,99γρ. και προσφέρει λάδι εξαιρετικής ποιότητας. Η ποικιλία αυτή καλλιεργείται κυρίως για ελαιοποίηση (Κωσταλένος 2010).

A.8 Ελιά Αθήνας

Το ελαιόδεντρο είναι προσφορά της ΕΡΓΟΣΕ Α.Ε. στο Δήμο Αθηναίων στο πλαίσιο υλοποίησης περιβαλλοντικής δράσης για τη διάσωση ελαιόδεντρων που απαλλοτριώνονται κατά την κατασκευή της νέας σιδηροδρομικής γραμμής στο τμήμα

Κόρινθος – Πάτρα. Προέρχεται από το χωριό Ελαιώνας στην περιοχή της Αιγαλείας. Μεταφυτεύτηκε το Δεκέμβριο του 2015 από τη Διεύθυνση Πρασίνου και Περιβάλλοντος, με τη συνδρομή του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας (ΥΠ.ΕΘ.Α.), του ΑΔΜΗΕ Α.Ε. και της Εταιρείας «ΤΟΠΙΟΔΟΜΗ Ε.Π.Ε.» (ΕΡΓΟΣΕ Α.Ε., Πληροφοριακή Πινακίδα).

A.9 Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.)²³

A.9.1 Καταστατικό Συνδέσμου Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.) (σελίδα 1).

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΚΩΝ ΔΗΜΩΝ ΚΡΗΤΗΣ (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.)

(Με τις τροποποιήσεις της από 30.10.2014 Γενικής Συνέλευσης)

Με την από **30 Οκτωβρίου 2014** ομόφωνη απόφαση της Γεν. Συνέλευσης των Δήμων – Μελών της «Αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρίας» με την επωνυμία «**Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης**» (ΣΕΔΗΚ), αποφασίστηκε η τροποποίηση του Καταστατικού του Συνδέσμου.

Μετά τις τροποποιήσεις, που αποφασίσθηκαν από την παραπάνω Γενική Συνέλευση, το καταστατικό του Συνδέσμου, που παραχωρήθηκε αρχικά στο Πρωτοδικείο Ρεθύμνου με αριθ. 06/12-01-2001 και στη συνέχεια τροποποιήθηκε και καταχωρήθηκε με αριθ. 05/08-01-2003 και αριθ. 40/13-02-2012 στο ίδιο Πρωτοδικείο, έχει ως ακολούθως:

Οι Δήμοι της Κρήτης αποτελούν σύμφωνα με το άρθρο 1 του παρόντος Τακτικά Μέλη του Συνδέσμου Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης, έχοντας υπ' όψη:

²³ Όλες οι πληροφορίες προέρχονται από το Καταστατικό του ΣΕΔΗΚ, το οποίο βρίσκεται στο: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.). (2014), <http://www.sedik.gr/neo/el/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-10-2018].

- Τα άρθρα 1 και το άρθρο 283 του Ν.3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης» (ΦΕΚ τ. Α' 87/7.6.2010), με βάση τα οποία οι Δήμοι που συνιστώνται «υπεισέρχονται αυτοδικαίως από την έναρξη λειτουργίας τους και χωρίς άλλη διατύπωση σε όλα τα ενοχικά κι εμπράγματα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Δήμων και Κοινοτήτων που συνενώνονται, στα οποία περιλαμβάνονται και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από διεθνείς συνεργασίες».

- Την ανάγκη συνεργασίας των Ελαιοκομικών Δήμων της Κρήτης για την από κοινού μελέτη και υποστήριξη των θεμάτων που σχετίζονται με την παραγωγή και διάθεση των ελαιοκομικών προϊόντων.

- Την ανάγκη ανάπτυξης συνεργασίας με ανάλογος Συνδέσμους και φορείς στην Ελλάδα και άλλες Ελαιοπαραγωγικές χώρες.

Συμφωνούν και αποδέχονται την σύσταση «Αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρίας» με την επωνυμία «Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης» (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.), με τους ακόλουθους όρους:

[...]

A.9.2 Μέλη του Συνδέσμου (σελίδες 1-2)

Άρθρο 1: Μέλη του Συνδέσμου

Μέλη του Συνδέσμου στο εξής, κατά Περιφερειακή Ενότητα (Π.Ε.) της Κρήτης θα είναι οι Δήμοι που συστήθηκαν με τον Ν. 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης» και απαρτίστηκαν από τους παρακάτω Δήμους Μέλη του Συνδέσμου Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης στα δικαιώματα και υποχρεώσεις των οποίων υπεισέρχονται με βάση το άρθρο 283 Ν. 3852/2010 του ίδιου νόμου.

Οι Δήμοι αυτοί κατά Περιφερειακή Ενότητα (Π.Ε.) έχουν ως εξής:

Π.Ε. Λασιθίου:

-Ο Δήμος: Αγ. Νικολάου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Αγ. Νικολάου και Νεάπολης.

-Ο Δήμος Ιεράπετρας που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Ιεράπετρας και τμήμα του Δήμου Μακρύ Γιαλού.

-Ο Δήμος Σητείας που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Σητείας, Ιτάνου, Λεύκης, και τμήμα του Δήμου Μακρύ Γιαλού.

Π.Ε. Ηρακλείου:

-Ο Δήμος: Ηρακλείου, που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ:Γοργολαΐνη, Τεμένους, Παλιανής και Ν. Αλικαρνασσού.

-Ο Δήμος Μαλεβυζίου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Γαζίου, Κρουσώνα και Τυλίσου.

-Ο Δήμος Αρχανών- Αστερουσίων που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Αρχανών, Ν. Καζαντζάκη και Αστερουσίων.

-Ο Δήμος Φαιστού που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Μοιρών, Τυμπακίου και Ζαρού.

-Ο Δήμος Γόρτυνας που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Κόφινα, Γόρτυνας και Ρούβα.

-Ο Δήμος Χερσονήσου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Χερσονήσου, Γουβών, Μαλλίων και Επισκοπής.

-Ο Δήμος Μινώα Πεδιάδας που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Θραψανού.

-Ο Δήμος Βιάννου που παρέμεινε ως είχε και ήταν Μέλος τους ΣΕΔΗΚ.

Π.Ε. Ρεθύμνου:

-Ο Δήμος Ρεθύμνης που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Ρεθύμνης, Αρκαδίου, Λαππαίων και Νικηφ. Φωκά.

-Ο Δήμος Μυλοποτάμου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Γεροποτάμου, και Κουλούκωνα.

-Ο Δήμος Αμαρίου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Συβρίτου και Κουρητών.

-Ο Δήμος Αγ. Βασιλείου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Λαμπής και Φοίνικα.

Π.Ε. Χανίων

-Ο Δήμος Χανίων που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Χανίων, Ελευθ. Βενιζέλου, Θερίσου, Νέας Κυδωνίας, Σούδας, Ακρωτηρίου και Κεραμειών.

- Ο Δήμος Αποκορώνου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Φρέ, Βάμου, Γεωργουπόλεως, Κρυονερίδας και Αρμένων,
- Ο Δήμος Πλατανιά που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Πλατανιά, Κολυμβαρίου, Βουκολιών και Μουσούρων.
- Ο Δήμος Κισσάμου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Κισσάμου, Ιναχωρίου, και Μυθήμνης.
- Ο Δήμος Καντανου- Σελίνου που απαρτίστηκε από τους Δήμους Μέλη ΣΕΔΗΚ: Καντάνου, Ανατ. Σελίνου και Πελεκάνου.

A.9.3 Διοικητικό Συμβούλιο (σελίδες 5-6)

Άρθρο 5 Διοικητικό Συμβούλιο

1. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου αποτελείται από 9 τακτικά μέλη και 4 αναπληρωματικά. Από τα τακτικά μέλη τα οκτώ προέρχονται ανά δύο από τους πλειοψηφούντες κατά σειρά υποψηφίους κάθε Περιφερειακού διαμερίσματος της Κρήτης εν των οποίων ο ένας τουλάχιστον θα πρέπει να είναι Δήμαρχος ή Αντιδήμαρχος, ενώ το ένατο θα είναι ο μετά την επιλογή των 8 πλειοψηφών υποψήφιος, ανεξαρτήτων διαμερίσματος.

Τα αναπληρωματικά μέλη θα προέρχονται ένα από κάθε Περιφερειακό διαμέρισμα της Κρήτης και θα αποτελούνται από τους πλειοψηφούντες υποψηφίους μετά την επιλογή των τακτικών. Οι υποψηφιότητες κατατίθενται στο προεδρείο της Γ.Σ.

2. Το Δ.Σ. αποτελείται από τον Πρόεδρο, τρεις Αντιπροέδρους που προέρχονται ανά ένας από κάθε Περιφερειακό διαμέρισμα της Κρήτης εκτός εκείνου του Προέδρου, τον Γραμματέα Οικονομικών – Ταμιά και τους Γραμματείς Διοικητικών, Προγραμμάτων, Παραγωγής και Διάθεσης,

3. Το Δ.Σ. εκλέγεται για όλη τη διάρκεια της Δημοτικής περιόδου και η εκλογή του γίνεται με μυστική ψηφοφορία που διεξάγεται με ευθύνη τριμελούς εξελεγκτικής επιτροπής που ορίζεται από την Γ.Σ. Δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι έχουν οι εκπρόσωποι των ταμειακώς εντάξει μελών κατά την ημέρα της ψηφοφορίας. Κάθε υποψήφιος έχει δικαίωμα για μέχρι 9 σταυρούς προτίμησης.

Τα Δ.Σ. εκλέγονται σε Γεν. Συνέλευση που συγκαλείτε μέσα σε δύο το αργότερο μήνες από την ημερομηνία συγκρότησης των νέων Δημοτικών Συμβουλίων που προκύπτουν μετά από τις Δημοτικές εκλογές. Η θητεία του απερχόμενου Δ.Σ. λήγει κατά

την ημέρα συγκρότησης του νέου Δ.Σ. που θα προκύψει από τις εκλογές της Γενικής Συνέλευσης.

4. Η κατανομή των αξιωμάτων του Δ.Σ. γίνεται με μυστική ψηφοφορία μέσα σε 15 ημέρες από την εκλογή τους μετά την πρόσκληση του πρώτου σε ψήφους υποψήφιου συμβούλου. Οι τρεις αντιπρόεδροι προέρχονται από διαφορετικά Περιφερειακά διαμερίσματα από εκείνο του Προέδρου και εκπροσωπούν τον Σύνδεσμο όταν ο Πρόεδρος κωλύεται ή απουσιάζει μετά από σχετική ενημέρωσή του.

5. Το Δ.Σ. συνεδριάζει τουλάχιστον μια φορά κάθε δυο μήνες μετά από έγγραφη πρόσκληση του Προέδρου που αποστέλλεται τουλάχιστον 5 ημέρες ενωρίτερα από την ημερομηνία συνεδρίασης.

6. Το Δ.Σ. θεωρείται ότι ευρίσκεται σε απαρτία όταν είναι παρόντα τουλάχιστον 5 από τα μέλη του μεταξύ των οποίων ο Πρόεδρος ή ένας από τους Αντιπροέδρους ο οποίος και προεδρεύει της συνεδρίασης.

7. Οι αποφάσεις του Δ.Σ. λαμβάνονται με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών και είναι έγκυρες όταν το Δ.Σ. ευρίσκεται σε απαρτία.

8. Αρμοδιότητες του Δ.Σ. είναι:

- ❖ Ο προγραμματισμός των πάσης φύσεως δραστηριοτήτων του Συνδέσμου.
- ❖ Η έγκριση και υποβολή προτάσεων προγραμμάτων προς φορείς και υπηρεσίες εθνικού και διεθνούς επιπέδου.
- ❖ Η έγκριση εκτέλεσης δαπανών για υπηρεσίες ή προμήθειες του προϋπολογισμού ή εγκεκριμένων προγραμμάτων ύψους: από 10.001 έως 20.000 ευρώ με λήψη προσφορών και απευθείας συμφωνία, από 20.001 έως 60.000 ευρώ με πρόχειρο διαγωνισμό, από 60.001 μέχρι 200.000 ευρώ με ανοικτό διαγωνισμό και από 200.001 και άνω με διεθνή διαγωνισμό.
- ❖ Η έγκριση εισδοχής νέων μελών ή αποβολής παλαιών.
- ❖ Η συγκρότηση ομάδων εργασίας από μέλη του Δ.Σ. των Δήμων μελών ή ειδικούς επιστήμονες των Δήμων ή άλλων φορέων για εκπόνηση μελετών ή προτάσεων κοινού ενδιαφέροντος.
- ❖ Η σύνταξη και ψήφιση κανονισμού λειτουργίας του Συνδέσμου.

9. Τα μέλη του Δ.Σ. σε περίπτωση αδυναμίας τους να συμμετάσχουν σε συνεδρίαση του Δ.Σ. πρέπει να ορίζουν αντικαταστάτη τους ένα από τα αναπληρωματικά μέλη του Δ.Σ. ή εφόσον και αυτά κωλύονται, ένα από τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου τους.

10. Εάν Μέλη του Δ.Σ. αποχωρήσουν οικειοθελώς ή για λόγους ανωτέρας βίας αντικαθίστανται από τον πρώτο αναπληρωματικό του Περιφερειακού Διαμερίσματος (Π.Δ.) από το οποίο προέρχονται. Σε περίπτωση μη ύπαρξης αναπληρωματικού στο Π.Δ. από το οποίο προέρχονται, αντικαθίστανται από τον πρώτο σε ψήφους αναπληρωματικό ανεξαρτήτων Π.Δ.

A.9.4 Σκοποί (σελίδες 3-4)

Άρθρο 2 Σκοποί

Κύριος στόχος του Συνδέσμου είναι:

Η επεξεργασία και διαμόρφωση ενιαίας στρατηγικής και προτάσεων και υλοποίησης ενεργειών, δράσεων και έργων που θα αποβλέπουν στην αναβάθμιση των συνθηκών στον τομέα της παραγωγής και την βελτίωση των ορών στον τομέα της διάθεσης των ελαιοκομικών προϊόντων στις περιοχές των Δήμων Μελών τους, με παράλληλη προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση των ιστορικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών στοιχείων της ελαιοκομίας της Κρήτης.

Αναλυτικά οι δράσεις, οι ενέργειες και τα έργα με τα οποία θα υλοποιούνται οι στόχοι του Συνδέσμου μπορούν να είναι:

-Η επεξεργασία και διαμόρφωση ενιαίας στρατηγικής και προτάσεων για στήριξη της ελαιοκαλλιέργειας σε όλες τις φάσεις από την παραγωγή μέχρι την διάθεση των προϊόντων της.

-Η συμβολή στην ορθή ενημέρωση Ελλήνων και ξένων καταναλωτών για την πραγματική πολιτιστική και υγιεινή αξία του ελαιολάδου και του ρόλου των διαφόρων εμπορικών ποιοτικών τύπων του στην υγεία. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην ανάδειξη και προβολή του έξτρα παρθένου, το οποίο παράγεται σε υψηλό ποσοστό στην Κρήτη.

-Η οργάνωση εκθέσεων προβολής του προϊόντος, διαγωνισμών ποιότητας, γευσιγνωσίας, μέσων συσκευασίας και μέσων ενημέρωσης σε Περιφερειακό, Εθνικό και Διεθνές επίπεδο.

-Η προώθηση της κατανάλωσης παρθένου ελαιολάδου και της Κρητικής διατροφής στις επιχειρήσεις προετοιμασίας, η προσφοράς φαγητών, γλυκών και άλλων εδεσμάτων.

- Η προώθηση της βελτίωσης της ποιότητας του ελαιολάδου με εκπόνηση και υποβολή σχετικών μελετών, προτάσεων και υλοποίηση ανάλογων έργων ή μέτρων σε επίπεδο ομοειδών ή γειτονικών Δήμων.
- Η συμβολή στην κατάρτιση των ελαιοπαραγωγών στην παραγωγή προϊόντος Πιστοποιημένου, ΠΟΠ ή ΠΓΕ, Ολοκληρωμένης διαχείρισης και Βιολογικής καλλιέργειας.
- Η παροχή συνδρομής για τον εκσυγχρονισμό και την βελτιστοποίηση της απόδοσης των Συνεταιρικών και Ιδιωτικών επιχειρήσεων έκθλιψης, τυποποίησης και εμπορίας ελαιολάδου που λειτουργούν στα όρια των Δήμων.
- Η παροχή συνδρομής στην μελέτη, εξεύρεση και εφαρμογή βελτιωμένων μεθόδων διαχείρισης των αποβλήτων των ελαιοτριβείων.
- Η οργάνωση Παρατηρητηρίου Αγοράς του ελαιόλαδου το οποίο θα ενημερώνει τους ελαιοπαραγωγούς και τις επιχειρήσεις εμπορίας για τις τιμές παραγωγού και καταναλωτή, τις εκτιμήσεις για την παραγωγή, την κατανάλωση, τα αποθέματα, και τις εισαγωγές και εξαγωγές του προϊόντος σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.
- Η δημιουργία βάσης δεδομένων για την ελαιοκαλλιέργεια, την μεταποίηση, τυποποίηση, την παραγωγή και της διάθεση του ελαιολάδου και των άλλων ελαιοκομικών προϊόντων και υποπροϊόντων.
- Η προστασία, ανάδειξη και προβολή ελαιώνων ιδιαίτερης ιστορικής ή περιβαλλοντικής αξίας και δένδρων εξαιρετικού κάλους ή μνημειακού χαρακτήρα.
- Η επισήμανση, ανάδειξη και προβολή αρχαιολογικών μνημείων και ευρημάτων που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά της ελαιοκομίας της Κρήτης.
- Η προώθηση της ίδρυσης και λειτουργίας Μουσείων ελιάς σε κατάλληλα αναπαλαιωμένα Ελαιοκομικά ή άλλα κτίρια των Δήμων και η συγκρότηση Δικτύων προβολής και λειτουργίας αυτών.
- Η παραγωγή και έκδοση ειδικών εντύπων που συμβάλλουν στην βελτίωση των συνθηκών παραγωγής και την αύξηση της κατανάλωσης του κρητικού ελαιόλαδου.
- Η ανάπτυξη συνεργασιών με ανάλογους Συνδέσμους και Φορείς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.
- Η προστασία και αποκατάσταση ελαιώνων από υπερβολική ή πλημμελή χρήση αγροχημικών, πλημμύρες, διάβρωση του εδάφους, πυρκαγιές, χιονοπτώσεις, παγετούς και άλλες δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

-Η κατάρτιση μελετών, οργάνωση ερευνών αγοράς, και ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγραμμάτων, έργων και δράσεων σχετικά με τους προαναφερθέντες στόχους με χρηματοδότηση από αντίστοιχα Τοπικά, Εθνικά ή Κοινοτικά Προγράμματα.

-Κάθε άλλη ενέργεια, δράση ή πρωτοβουλία που συμβάλλει στην αναβάθμιση της ελαιοκομίας και την διάθεση των προϊόντων της.

A.9.5 Υπολογισμός ηλικίας ελαιόδεντρων

Η διεπιστημονική επιτροπή, κατόπιν έρευνας και ελέγχου, διαπίστωσε ότι το ακανόνιστο σχήμα και η παρουσία των κοιλοτήτων στον κορμό των ελαιόδεντρων, δεν επέτρεπαν την εφαρμογή των συμβατικών μεθόδων δενδροχρονολόγησης. Οι μέθοδοι ραδιοχρονολόγησης με C14 και η μέτρηση των ετήσιων δακτυλίων, δε δύναται να εφαρμοστούν, λόγω της ακανόνιστης και ασύμμετρης διατομής του κορμού. Έτσι, υιοθέτησαν τη μεθοδολογία προσέγγισης, η οποία χρησιμοποιεί στοιχεία της περιμέτρου ή της μέγιστης ακτίνας του κορμού, αφού πρώτα καθοριστεί ο μέσος αυξητικός ρυθμός ανάπτυξης του (φωτ. 4) (ACOM 2014: 12).

A.9.6 Δελτίο Υποψηφιότητας Μνημειακού Ελαιόδεντρου

ΔΕΛΤΙΟ

ΥΠΟΨΗΦΙΟΤΗΤΑΣ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟΥ ΕΛΑΙΟΔΕΝΤΡΟΥ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΔΕΝΤΡΟΥ: (αν υπάρχει)

ΘΕΣΗ ΔΕΝΤΡΟΥ

Νομός Δήμος

Δημοτικό διαμέρισμα: Τοποθεσία

Υψόμετρο

Συντεταγμένες (με GPS).....

Πλησιέστερος οικισμός.....

Συνολική απόσταση από πλησιέστερο οικισμό (χλμ) που περιλαμβάνει:

ασφαλτόδρομο (χλμ.)..... + χωματόδρομο (χλμ.)..... + Μονοπάτι (χλμ.)

(αναγράφονται ' μόνο οι αποστάσεις για το είδος του δρόμου που υπάρχει)

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΝΤΑΚΤΗ ΔΕΛΤΙΟΥ

Όνοματεπώνυμο

Τηλέφωνα:

Φαξ:E-mail:

Ημερομηνία σύνταξης

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΕΝΤΡΟΥ

Καταγράφονται οι διαστάσεις του δέντρου που λαμβάνονται με μετροταινία στα εξής σημεία:

1.Περίμετρος του δέντρου στην βάση του κορμού (Πβ) =.....

2Περίμετρος του δέντρου σε ύψους 80 εκ από το έδαφος (Π80) =

3.Μεγαλύτερη και η μικρότερη διάμετρος του κορμού σε υψος80 εκ.

Μεγαλύτερη διαμ. = Μικρότερη διαμ. =.....

Σημείωση: Για τις μετρήσεις είναι απαραίτητα δυο άτομα. Η περίμετρος μετριέται με άπλωμα της ταινίας γύρω από τον κορμό κατά τρόπο ώστε να ακολουθεί τις βασικές προεξοχές και εσοχές του.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Αναφέρονται πληροφορίες από δημοσιεύματα, συγγράμματα, τοπικές εκδόσεις η ονομαστικές προφορικές αναφορές από κατοίκους της περιοχής κ.λπ. για τις σχέσεις του δέντρου με την ιστορία, την θρησκεία, και τις παραδόσεις της περιοχής.

Αναφέρονται επίσης, αν υπάρχουν, αρχαίοι οικισμοί στην περιοχή του δέντρου (μέχρι 5χλμ), με τα κυριότερα στοιχεία τους (όνομα, περίοδος που άκμασαν και τυχόν ευρήματα σχετιζόμενα με ελιά η ελαιόλαδο).

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Αναφέρονται, αν υπάρχουν, κοντά στο δέντρο παραδοσιακές κατασκευές, όπως ξερολιθιές, ελαιουργικά κτίσματα (παλιά τριβεία, ελαιοτριβεία κ.λπ.) τα οποία αξίζει να διατηρηθούν.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Παραδίδονται 6 ηλεκτρονικές φωτογραφίες σε CD η στέλνονται στο e-mail: info@sedik.gr οι οποίες λαμβάνονται ως εξής:

1.Μια από απόσταση 10 μέτρων περίπου από το δέντρο, στην οποία να φαίνεται το δέντρο ολόκληρο. Η φωτογραφία αυτή καταγράφεται στο ηλεκτρονικό αρχείο της με το όνομα: «Γενική».

2.Τέσσερις τραβηγμένες από κοντά ώστε να φαίνεται καλά ο κορμός και οι λεπτομέρειες του, μια από κάθε πλευρά του ορίζοντα που αναφέρονται στα ηλεκτρονικά αρχεία τους με τα ονόματα: Ανατολή, Δύση, Βορράς και Νότος.

3.Μια τραβηγμένη από την πλατύτερη πλευρά του κορμού στην οποία μπορεί να υπάρχουν και πρόσωπα κοντά στον κορμό για να γίνεται σύγκριση.

ΧΑΡΤΗΣ

Επισυνάπτεται (εάν υπάρχει) τμήμα τοπογραφικού στο οποίο να φαίνεται σημειωμένη η θέση του δέντρου

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Αναγράφεται ο ιδιοκτήτης ή οι ιδιοκτήτες του δέντρου και οι προθέσεις τους για παραχώρηση του στον Δήμο με ή χωρίς αντάλλαγμα.

ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΕΡΓΑ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ

Αναφέρονται τα έργα που απαιτούνται για την ανάπλαση του χώρου γύρω από το δέντρο.

ΠΡΟΣΠΕΛΑΣΗ ΔΕΝΤΡΟΥ

Αναφέρεται αν η επίσκεψη του δέντρου είναι εφικτή με αυτοκίνητο και αν όχι πόσα χιλιόμετρα δρόμου απαιτούνται για την προσέγγιση αυτοκινήτου μικρού ή πούλμαν.

A.9.7 Συντήρηση ελαιόδεντρων

Πραγματοποιήθηκε καθαρισμός από τα αποξηραμένα κλαδιά και απομάκρυνση όλων των φυτών αναρρίχησης. Το περιβάλλον και η περιοχή που βρίσκεται το ελαιόδεντρο καθαρίστηκαν σε ακτίνα περίπου 20 μέτρων. Επίσης, πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του εδάφους από ζιζάνια, απορρίμματα και πέτρες. Όπου κρίθηκε απαραίτητο, πραγματοποιήθηκε εγκατάσταση συστήματος άρδευσης (ACOM 2014: 14-16).

A.9.8 Ενημέρωση πολιτών

Πραγματοποιήθηκε ενημέρωση σχετικά με τις σημαντικές ιστορικές και πολιτιστικές αξίες των ελαιόδεντρων. Ο Σ.Ε.ΔΗ.Κ. προέβη σε ενημέρωση των πολιτών σχετικά με τη σημασία και την υποχρέωση προστασίας των μνημειακών ελαιόδεντρων στοχεύοντας στην ευαισθητοποίησή τους. Η δράση αυτή απέφερε θετικά αποτελέσματα, καθώς πολλοί ιδιοκτήτες δώρισαν τα δέντρα που ήταν στην ιδιοκτησία τους στους δήμους, για προστασία (ACOM 2014: 14).

A.9.9 Μνημειακά Ελαιόδεντρα Κρήτης βάσει του Σ.Ε.ΔΗ.Κ.

Τα μνημειακά ελαιόδεντρα της Κρήτης βάσει του Σ.Ε.ΔΗ.Κ. είναι: η ελιά, που βρίσκεται στις Πάνω Βούβες του Δήμου Κολυμβαρίου, η «υψωμένη ελιά» Βατολάκκου, που βρίσκεται στον Δήμο Πλατανιά, η «μάνα ελιά» Καμηλαρίου, που βρίσκεται στον Δήμο Φαιστού, η «ιερή ελιά της Μαθαίνας» Λάστρου, που βρίσκεται στον Δήμο Σητείας, η ελιά Καβουσίου, που βρίσκεται στο Δ.Δ. Αζορίας – Καβουσίου του Δήμου Ιεράπετρας, η ελιά

παλαιών Ρουμάτων, που βρίσκεται στον Δήμο Ρουμάτων, η ελιά Αγ. Γεωργίου, που βρίσκεται στον Δήμο Κανδάνου, η ελιά Σαμωνά, που βρίσκεται στον Δήμο Αρμένων, η ελιά «γρε- ελε» Τρίποδο, που βρίσκεται στον Δήμο Μυλοποτάμου, η ελιά Γόρτυνας, που βρίσκεται στον Δήμο Γόρτυνας, η ελιά Πανασού, που βρίσκεται στον Δήμο Ρούβα, η ελιά Παλιάμας, που βρίσκεται στον Δήμο Ζαρού, οι ελιές Αμαρίου, που βρίσκονται στον Δήμο Ρεθύμνης και η ελιά Αερινού, που βρίσκεται στον Δήμο Κισσάμου (ACOM 2014: 79-92).

A.10 Μέλη δικτύου «ΕΛΙΑ»

Στο δίκτυο ΕΛΙΑ συμμετέχουν και τα:

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Άμφισσας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Αράχθου – Άρτας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Αρναίας Χαλκιδικής

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Αρχανών-Ρούβα-Γουβών

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Έδεσσας – Γιαννιτσών

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Ελευθερίου - Κορδελιού και Βερτίσκου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Ευεργέτουλα Λέσβου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Μεσολογίου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Καστρίου Αρκαδίας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Κισσάβου – Ελασσόνας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Κορθίου Άνδρου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Κόνιτσας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Κρεστένων

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Λιθακιάς Ζακύνθου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Μακρινίτσας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Μελίτης

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Μολάων

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Νάουσας

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Παρανεστίου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Περτουλίου – Τρικκαίων

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Πεταλούδων Ρόδου

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Σικυωνίων

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Στυλίδας-Υπάτης.

A.11 Επιστημονική ομάδα ΤΕΙ Κρήτης

Η επιστημονική ομάδα του ΤΕΙ Κρήτης απαρτιζόταν από τους Βαγγέλη Καπετανάκη, Πρόεδρο του Ιδρύματος, τον Βασίλειο Ζαχαρόπουλο, Αντιπρόεδρο, τον Δημήτριο Λυδάκη, Διευθυντή της Σχολής Τεχνολογίας Γεωπονίας, τον Σπυρίδωνα Λιονάκη, καθηγητή Δενδροκομίας, τον Μιχαήλ Παπαηλιάκη, γεωπόνο του Αγροκτήματος, τους Ελευθέριο Αλυσσανδράκη και Παναγιώτα Ψειροφωνιά, γεωπόνους, καθώς επίσης και αρκετούς προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές (Καπετανάκης χ.η.1: 74).

A.12 Ηροδότου, *Ιστορία VIII 55.1*, σσ. 50-53. Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος (μτφρ.)

[8.55.1] τοῦ δὲ εἵνεκεν τούτων ἐπεμνήσθην, φράσω. ἔστι ἐν τῇ ἀκροπόλει ταύτῃ Ἐρεχθεὸς τοῦ γηγενέος λεγομένου εἶναι νηός, ἐν τῷ ἐλαίῃ τε καὶ θάλασσα ἔνι, τὰ λόγος παρὰ Ἀθηναίων Ποσειδέωνά τε καὶ Ἀθηναίων ἐρίσαντας περὶ τῆς χώρας μαρτύρια θέσθαι. ταύτην ὦν τὴν ἐλαίην ἅμα τῷ ἄλλῳ ἰρῷ κατέλαβε ἐμπρησθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων· δευτέρῃ δὲ ἡμέρῃ ἀπὸ τῆς ἐμπρήσιος Ἀθηναίων οἱ θύειν ὑπὸ βασιλέος

κελευόμενοι ὡς ἀνέβησαν ἐς τὸ ἱρόν, ὤρων βλαστὸν ἐκ τοῦ στελέχεος ὅσον τε πηχυαῖον ἀναδεδραμηκότα. οὗτοι μὲν νυν ταῦτα ἔφρασαν.

Μετάφραση

[8.55.1] Καί θά πῶ τό λόγο γιά τόν ὁποῖο μνημόνεψα αὐτά. Σ' αὐτή τήν Ἀκρόπολη ὑπάρχει ναός τοῦ Ἐρεχθέα (ἐκείνου πού λένε πώς εἶναι γέννημα τῆς γῆς), πού ἔχει μέσα μιά ἐλιά καί μιά πηγὴ μέ θαλασσινὸ νερό, πού ἡ παράδοση τῶν Ἀθηναίων λέει πώς τ' ἄφησαν ἐκεῖ ὁ Ποσειδῶν καί ἡ Ἀθηνᾶ, ὅταν φιλονικοῦσαν γιά τή χώρα, μαρτυρίες γιά τό μέλλον. Λοιπὸν αὐτή ἡ ἐλιά εἶχε τήν ἴδια τύχη μέ τόν ὑπόλοιπο ναό, ἔγινε στάχτη ἀπ' τοὺς βαρβάρους· κάηκε, καί τήν ἐπομένη οἱ Ἀθηναῖοι πού πῆραν διαταγή ἀπ' τὸν βασιλιά νά προσφέρουν θυσίες, μόλις ἀνέβηκαν στό ναό, βλέπουν νά ἔχει ξεπεταχτεῖ βλαστάρι ἀπὸ τό κούτσουρο, ψηλό, ἴσαμε μιά πήχη. Λοιπὸν ἐκεῖνοι αὐτά διηγήθηκαν.

A.13 Ηροδότου, *Ιστορίαι V 82.2*, σσ. 296-297. Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος (μτφρ.)

[82.2] [...] λέγεται δὲ καὶ ὡς ἐλαῖαι ἦσαν ἄλλοθι γῆς οὐδαμοῦ κατὰ χρόνον κεῖνον ἢ Ἀθήνησι.

Μετάφραση

[82.2] [...] μάλιστα λένε πώς σέ κανένα ἄλλο μέρος τῆς γῆς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ δὲν ὑπῆρχαν λιόδεντρα, μονάχα ἡ Ἀθήνα εἶχε.

A.14 Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη Γ' 14.1*, σσ. 106-107. Αθανασία Ζημιλιάγκου (μτφρ.)

Κέκροψ αὐτόχθων, συμφυὲς ἔχων σῶμα ἀνδρὸς καὶ δράκοντος, τῆς Ἀττικῆς ἐβασίλευσε πρῶτος, καὶ τὴν γῆν πρότερον λεγομένην Ἀκτὴν ἀφ' ἑαυτοῦ Κεκροπίαν ὠνόμασεν. ἐπὶ τούτου, φασίν, ἔδοξε τοῖς θεοῖς πόλεις καταλαβέσθαι, ἐν αἷς ἔμελλον ἔχειν τιμὰς ἰδίας

ἕκαστος. ἦκεν οὖν πρῶτος Ποσειδῶν ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν, καὶ πλήξας τῇ τριαίνῃ κατὰ μέσην τὴν ἀκρόπολιν ἀπέφηνε θάλασσαν, ἣν νῦν Ἐρεχθίδα καλοῦσι. μετὰ δὲ τοῦτον ἦκεν Ἀθηνᾶ, καὶ ποιησαμένη τῆς καταλήψεως Κέκροπα μάρτυρα ἐφύτευσε ἐλαίαν, ἣ νῦν ἐν τῷ Πανδροσείῳ δείκνυται. γενομένης δὲ ἕριδος ἀμφοῖν περὶ τῆς χώρας, διαλύσας Ζεὺς κριτὰς ἔδωκεν, οὐχ ὡς εἶπόν τινες, Κέκροπα καὶ Κραναόν, οὐδὲ Ἐρυσίχθονα, θεοὺς δὲ τοὺς δώδεκα. καὶ τούτων δικαζόντων ἡ χώρα τῆς Ἀθηνᾶς ἐκρίθη, Κέκροπος μαρτυρήσαντος ὅτι πρώτη τὴν ἐλαίαν ἐφύτευσε. Ἀθηνᾶ μὲν οὖν ἀφ' ἑαυτῆς τὴν πόλιν ἐκάλεσεν Ἀθήνας, Ποσειδῶν δὲ θυμῷ ὀργισθεὶς τὸ Θριάσιον πεδῖον ἐπέκλυσε καὶ τὴν Ἀττικὴν ὕφαλον ἐποίησε.

Μετάφραση

Ο Κέκροπας που ήταν αυτόχθων, έχοντας σώμα ἄνδρα και δράκοντα μαζί, έγινε πρῶτος βασιλιάς στην Αττική και την περιοχή που πριν λεγόταν Ακτὴ την ονόμασε ἀπὸ τον εαυτό του Κεκροπία. Σχετικὰ μ' αὐτό, λένε, αποφάσισαν οἱ Θεοὶ να καταλαμβάνει πόλεις, στις οποίες ἐπρόκειτο ο καθένας ἀπ' αὐτοὺς να ἔχει ἰδιαίτερες τιμές. Ἐφτασε, λοιπόν, πρῶτος ο Ποσειδῶνας στην Αττική και ἀφού χτύπησε τὴν τριαίνά του, φανέρωσε θάλασσα, τὴν ὁποία τώρα ονομάζουν Ἐρεχθίδα. Μετὰ ἀπὸ αὐτό ἐφτασε ἡ Αθηνά και ἀφού ἔκανε μάρτυρα τῆς κατάληψης τὸν Κέκροπα, φύτεψε μία ἐλιά, ἡ ὁποία παρουσιάζεται τώρα στο Πανδρόσειο. Και ἐπειδὴ δημιουργήθηκε διαμάχη μεταξύ των δύο για τὴν χώρα, ἀφού τὴν διέλυσε ο Δίας, παρέδωσε κριτές, ὄχι ὅπως λένε κάποιοι, τὸν Κέκροπα και τὸν Κραναό, οὔτε τὸν Ἐρυσίχθονα, ἀλλὰ τὸς δώδεκα θεοὺς. Και ἀπὸ αὐτοὺς κρίθηκε ὅτι ἡ πόλη εἶναι τῆς Αθηνᾶς, ἀφού ο Κέκροπας μαρτύρησε ὅτι ἡ Αθηνά φύτεψε πρῶτη τὴν ἐλιά. Ἐτσι, ἡ Αθηνά ἀπὸ τὴν ἴδια ονόμασε τὴν πόλη Αθήνα, ο Ποσειδῶνας ὁμως ἐπειδὴ ὀργίσθηκε με θυμὸν πολὺ, κάλυψε με νερὸ τὸ Θριάσιο και ἔκανε τὴν Αττικὴν ὕφαλο.

A.15 «Υψωμένη Ελιά»

Ο ὅρος «υψωμένη» πρέπει να προέρχεται ἀπὸ τὸ κομμάτι τῆς σφραγίδας στο κέντρο του πρόσφορου, τὸ ὁποῖο ἀποκαλεῖται και ὕψωμα. Ο Διευθυντὴς του Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν Δρ. Αικατερινίδης ἀναφέρει πὼς τὸ ὕψωμα

τοποθετούνταν μέσα στις οπές των δέντρων για να φυλακιστεί εντός η αρρώστια και η επιδημία που μάστιζε την περιοχή (ACOM 2014: 81).

A.16 Η Κοινοπολιτεία της *Sénia*

Η Κοινοπολιτεία της *Sénia* αποτελείται από 27 δήμους:

Οι 15 προέρχονται από την Βαλένθια

- Benicarló
- Càlig
- Canet lo Roig
- Castell de Cabres
- Cervera del Maestre
- Herbés
- La Jana
- Morella
- La Pobla de Benifassà
- Rossell
- San Rafael del Ríu
- Sant Jordi / San Jorge
- Traiguera
- Vallibona
- Vinaròs

Οι 9 προέρχονται από την Καταλονία:

- Alcanar
- Freginals
- La Galera
- Godall
- Mas de Barberans
- Sant Carles de la Ràpita
- Santa Bàrbara
- La Sénia

- Uldecona

Οι 3 προέρχονται από το Άραγκον:

- Beseit/Beceite
- Pena-roja/Peñarroya de Tastavins
- Vall de Roures/Valderrobres

A.17 Asociación Española de Municipios del Olivo (AEMO)

Στην Ισπανική Ένωση των Δήμων για την ελιά συμμετέχουν περισσότεροι από 120 Δήμοι και Συμβούλια Νομών που συνδέονται με την καλλιέργεια των ελαιόδεντρων. Σκοπός της ένωσης είναι να κρατήσει ζωντανό τον αρχαίο πολιτισμό και τον πολιτισμό της ελιάς, καθώς επίσης και τα προϊόντα της.

Η ένωση αναπτύσσει δράσεις και έργα που έχουν δύο θεμελιώδεις στόχους:

- Την εδραίωση ενός εθνικού δικτύου των Δήμων όπου η καλλιέργεια της ελιάς συνδέεται με τον τρόπο ζωής, την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτιστική ανάπτυξη.
- Οι τοπικές κοινότητες παραγωγής ελαιολάδου και επιτραπέζιων ελιών να στηρίξουν ενεργά την καλλιέργεια των ελαιόδεντρων.

Για την επίτευξη των στόχων της η AEMO έχει αναπτύξει τόσο εθνικά όσο και ευρωπαϊκά προγράμματα, προσφέροντας μαθήματα και σεμινάρια σε όσους ασχολούνται με την καλλιέργεια της ελιάς, καθώς επίσης και στους καταναλωτές. Ενθαρρύνεται, επίσης, η κατανάλωση του έξτρα παρθένου ελαιόλαδου εντός της Ισπανίας και πραγματοποιούνται ενημερωτικές εκδηλώσεις γευσιγνωσίας και διαγωνισμοί για την ποιότητα του λαδιού.

Όλα αυτά αποσκοπούν στην επανεκτίμηση του ελαιόλαδου και τέλος, στη δημιουργία συνθηκών που θα αποφέρουν ένα αξιοπρεπές εισόδημα στους Ισπανούς καλλιεργητές (AEMO).

A.18 Hispania Nostra . Asociación Española para la defense del patrimonio cultural y natural²⁴

Άρθρο 2 παρ. 1

Η Hispania Nostra, είναι ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, η οποία υπερασπίζει, διαφυλάττει και ενισχύει την αξία της ισπανικής πολιτιστικής κληρονομιάς και του περιβάλλοντός της στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών [...].

[...] στόχοι:

Να υπερασπιστεί, να διαφυλάξει, να προωθήσει, να διαδώσει την γνώση και να συμβάλει στην αξιοποίηση της ισπανικής πολιτιστικής κληρονομιάς και της γύρω περιοχής, καθώς και της ισπανικής πολιτιστικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένου του τοπίου και των τόπων που είναι σημαντικοί από ιστορική και πολιτιστική άποψη [...].

A.19 Europa Nostra

Η Europa Nostra ιδρύθηκε στις 29 Νοεμβρίου 1963 στο Παρίσι. Σύμφωνα με το καταστατικό της (άρθ.1 παρ. 1.2) είναι μια πανευρωπαϊκή ομοσπονδία μη κυβερνητικών οργανώσεων, η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα της κληρονομιάς, ακίνητης και κινητής, αρχιτεκτονικής και φυσικής και συνδέει τόσο τα άτομα όσο και τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που συνυπογράφουν τους ίδιους στόχους. Πρόκειται δηλαδή για έναν μη κυβερνητικό οργανισμό μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Σήμερα η Europa Nostra αναγνωρίζεται ως η πιο αντιπροσωπευτική οργάνωση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη με μέλη παραπάνω από 40 χώρες (Europa Nostra χ.η.).

Στόχος της Europa Nostra είναι να υπερασπιστεί την πολιτιστική κληρονομιά και τον ρόλο της, ώστε να αποτελεί για τους ευρωπαίους πολίτες την εγγύηση για την προστασία της πολιτιστικής τους ταυτότητας. Η παροχή πληροφοριών στους πολίτες

²⁴ Όλες οι πληροφορίες προέρχονται από το καταστατικό που βρίσκεται στο: Hispania Nostra (2019), <https://www.hispanianostra.org/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

που ασχολούνται και ενδιαφέρονται για την προστασία και την ενίσχυση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό, περιφερειακό αλλά και τοπικό επίπεδο, αποτελεί επίσης σημαντικό στόχο για τον οργανισμό. Τέλος, η Europa Nostra προσπαθεί να ενθαρρύνει τους πολίτες να προστατεύσουν την κληρονομία του τόπου τους μέσω ευαισθητοποίησης και δημιουργίας νέων ευκαιριών απασχόλησης και μέσω της βελτίωσης του αστικού, του αγροτικού και του φυσικού περιβάλλοντος (Europa Nostra χ.η.).

Ο οργανισμός συμβάλλει επίσης στην ανάπτυξη των πολιτιστικών πολιτικών που ασκούνται από τα κράτη μέλη, εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στην εξασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης για την ανάπτυξη της κληρονομιάς. Επιπροσθέτως, ενεργεί και ως συντονιστής σε μια άτυπη πλατφόρμα 40 ευρωπαϊκών και διεθνών δικτύων που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Κάθε χρόνο δημοσιεύει μια ολοκληρωμένη έκθεση με αδιάσειστα στοιχεία για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τις θετικές επιπτώσεις της στην οικονομία, την κοινωνία, το περιβάλλον και τον πολιτισμό της Ευρώπης (Europa Nostra χ.η.).

Από το 2002 η Europa Nostra έχει θεσπίσει τη βράβευση για την πολιτιστική κληρονομιά. Τα βραβεία προωθούν τις βέλτιστες πρακτικές που σχετίζονται με τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, την διαχείριση, την έρευνα, την εκπαίδευση και την επικοινωνία. Συμβάλλουν, δηλαδή, στη δημόσια αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Κάθε χρόνο βραβεύονται και τιμώνται έως και 30 εξαιρετικά επιτεύγματα πολιτιστικής κληρονομιάς από όλα τα μέλη της Ευρώπης. Τα πρώτα επτά βραβεία κερδίζουν τον τίτλο *Grand Prix* και λαμβάνουν 10.000 € το καθένα, ενώ ένα βραβείο κερδίζει τον τίτλο *Public Choice* και επιλέγεται κατόπιν ανοικτής δημοσκόπησης. Όλοι οι νικητές λαμβάνουν από τον οργανισμό ένα πιστοποιητικό και μια τιμητική πλακέτα. Έως και σήμερα μόνο η Ισπανία έχει βραβευτεί με το βραβείο Europa Nostra, το 2014, για τα μνημειακά ελαιόδεντρα της περιοχής *El Sénia* (Europa Nostra χ.η.).

Παράρτημα Β

Παράρτημα Εικόνων

Εικόνα 1: Ελιά στον Άγιο Θεράποντα του Τζατζαλιάρη στη Λέσβο (πηγή: Lesvosnews (26 Μαΐου 2016). *Εορτάζει ο Αγ. Θεράποντας (Τζατζαλιάρης) Κόλπου Γέρας – Κυριακή 29 Μαΐου*, <http://www.lesvosnews.net/articles/news-categories/koinonia/eortazei-o-ag-therapontas-tzatzaliaris-kolpoy-geras-kyriaki-29> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019]).

Εικόνα 2: Ρόζος (πηγή: Σιμόπουλος, Κ. (χ.η.) *Για να καταλάβεις το ξύλο*. <https://xyloepiplo.gr/%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BD%CE%B1->

[%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%BE%CF%8D%CE%BB%CE%BF/](#) [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 07-02-2019]].

Εικόνα 3: Μνημειακή ελιά Αγγλιδών Κύπρου (πηγή: Κοινοτικό Συμβούλιο Αγγλιδών (ΚΣΑ) (χ.η.) *Αιωνόβια ελιά* [pdf], http://www.anglisides.com/uploads/aionovia_elia.pdf [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018]).

Εικόνα 4: Η «Μάνα – ελιά» Καλαμάτας (πηγή: [Olivenews.gr](http://www.olivenews.gr) (07 Νοεμβρίου 2016). *Η «Μάνα Ελιά» της Καλαμάτας.* <http://www.olivenews.gr/el/article/7795/h-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CF%82> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2018]).

Εικόνα 5: Μνημειακή ελιά Γόρτυνας Κρήτης (πηγή: Καρτσωτάκης, Χ. Γ. (17 Αυγούστου 2015). *Οι ελιές της Γόρτυνας*. <https://fperegrine.wordpress.com/2015/08/17/17-8/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-12-2018]).

Εικόνα 6: Εγκάρσιο τμήμα δέντρου όπου φαίνεται η ανάπτυξη των δακτυλίων (πηγή: Ανώνυμος (04 Σεπτεμβρίου 2012). *Τα δέντρα αποκαλύπτουν φυσικά φαινόμενα του παρελθόντος*. http://www.real.gr/archive_planet/arthro/ta_dentra_apokalyptoun_fysika_fainomena_tou_parelthontos-333202/ [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-01-2019]).

Εικόνα 7: *Το μάζωμα των ελαιών*, Θεόφιλος Χατζημιχαήλ (1867-1934), Ελαιογραφία, διαστάσεις έργου 0,75 χ 1,79 εκ. (πηγή: 1) Γιαλουράκη, Σ. (2009). *Έθιμα παιχνιδίσματα του χρόνου τα γυρίσματα. 20 έθιμα συναντούν 20 έργα ζωγραφικής. Φθινόπωρο – χειμώνας*, τόμ. Α', σ. 76. Αθήνα: Δίπτυχο, Κυριακούλα Αθανασίου Βασδέκη, Σοφία Γιαλουράκη. 2) Fooks, R. 2002. *Το βιβλίο της Ελιάς. Ποικιλίες – καλλιέργεια – φυτοπροστασία – συλλογή & επεξεργασία καρπού*, σ. 33. Αθήνα: Ψύχαλου).

Εικόνα 8: Στέλιος Μηλιάδης, *Αποψη της Ακρόπολης από τον Ελαιώνα*, 1917. Λάδι σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 22,5 χ 33 εκ., αριθμός ευρετηρίου 521. (πηγή: Χρήστου, Χ. και Κατσανάκη, Μ. (2010). *Έργα Τέχνης από τη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων*, εικ. 92, σ. 201. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία).

Εικόνα 9: Γιάννης Μηταράκης, *Ελιές*, 1960-61. Το έργο βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου στην Αθήνα. Ελαιογραφία σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 97 χ 130 εκ, αριθμός ευρετηρίου 2698 (πηγή: Χρήστου, Χ. (1996). *Ελληνική Τέχνη Ζωγραφική 20^{ου} αιώνα*, εικ. 31, σ. 64. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).

Εικόνα 10: Pablo Picasso, *Les Femmes d'Alger* (O.J. Version O), 1907. Το έργο βρίσκεται στο Museum of Modern Art στη Νέα Υόρκη. Λάδι σε καμβά, διαστάσεις έργου 243,9 χ 233,7, αριθμός έργου 333.1939. (πηγή: Museum of Modern Art. (2019). <http://www.moma.org/collection/works/79766?locale=en> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-03-2019]).

Εικόνα 11: Γιάννης Σπυρόπουλος, *Μένητες Άνδρου*, 1952. Το έργο ανήκει στη συλλογή Μ. Νειάδα και βρίσκεται στην Αθήνα. Ελαιογραφία σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 67 χ 54 εκ. (πηγή: Χρήστου, Χ. (1996). *Ελληνική Τέχνη Ζωγραφική 20^{ου} αιώνα*, εικ. 63, σ. 97. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).

Εικόνα 12: Ορέστης Κανέλλης, *Ελιές*, 1975. Ελαιογραφία σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 81 χ 100 εκ. (πηγή: Χρήστου, Χ. (1996). *Ελληνική Τέχνη Ζωγραφική 20^{ου} αιώνα*, εικ. 54, σ. 87. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).

Εικόνα 13: Θόδωρος Μανωλίδης, *Τοπίο της Μυτιλήνης*. Λάδι σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 98 χ 98 εκ., αριθμός ευρετηρίου 673. (πηγή: Χρήστου, Χ. και Κατσανάκη, Μ. (2010). *Έργα Τέχνης από τη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων*, εικ. 225, σ. 391. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία).

Εικόνα 14: Χρύσα Βέργη, *Ελιά*, 2008. Λάδι σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 200 χ 195 εκ, αριθμός ευρετηρίου 823. (πηγή: Χρήστου, Χ. και Κατσανάκη, Μ. (2010). *Έργα Τέχνης από τη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων*, εικ. 239, σ. 421. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία).

Εικόνα 15: Κώστας Παπανικολάου, *Ελιά*, 2003. Λάδι σε μουσαμά, διαστάσεις έργου 120 χ 161 εκ, αριθμός ευρετηρίου 550 (πηγή: Χρήστου, Χ. και Κατσανάκη, Μ. (2010). *Έργα Τέχνης από τη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων*, εικ. 240, σ. 423. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία).

Εικόνα 16: Μάρκος Ζαβιτζιάνος, *Ελαιοτριβείο (Κέρκυρα)*, 1914-1916;. Χαλκογραφία, διαστάσεις έργου 10 χ 10 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 35. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 17: Δημήτρης Γαλάνης, *Troilus and Cressida*, 1939. Δίχρωμη ξυλογραφία. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 33. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ - Πέργαμος).

Εικόνα 18: Άγγελος Θεοδωρόπουλος, *Ελιές - Δέντρα*, 1930-1935. Ξυλογραφία, διαστάσεις έργου 23,5 χ 34,4 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 33. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ - Πέργαμος).

Εικόνα 19: Ευθύμης Παπαδημητρίου, *Γέριχη Ελιά*, 1939-40;, ξυλογραφία, διαστάσεις έργου 24,5 χ 21,8 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 55. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 20: Λέλα Πασχάλη, *Ελαιόδεντρα (Σπάρτη)*, 1954. Χαλκογραφία, διαστάσεις έργου 32 χ 23,5 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 83. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 21: Τάσος Α., *Ελιές και Ζευγάρι*, 1944. Ξυλογραφία (όρθιο ξύλο), διαστάσεις έργου 18,2 χ 12,7 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 89. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 22: Τάσος Α., *Ο καρπός*, 1959. Έγχρωμη ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο, διαστάσεις έργου 35,5 χ 62 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 95. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 23: Βάσω Κατράκη, *Τοπίο με ελιές*, 1950 περ. Ξυλογραφία σε πλάγιο ξύλο, διαστάσεις έργου 22 χ 25,5 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 97. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 24: Τάκης Κατσουλίδης, *Η Ελιά*, 1958. Ξυλογραφία, διαστάσεις έργου 31,5 χ 45 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 113. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 25: Τάκης Κατσουλίδης, *Η Αθηνά και η πρώτη ελιά*, Μυθολογικό, 2004. Ευλογραφία, διαστάσεις έργου 42,5 χ 34 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ. 115. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 26: Παναγιώτης Γράββαλος, *Κορμός Ελιάς*, 1982. Χαλκογραφία, διαστάσεις έργου 48,5 χ 32 εκ. (πηγή: Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*, σ.

117. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος).

Εικόνα 27: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*, Ορείχαλκος, διαστάσεις έργου 43 χ 47 χ 47 εκ., κωδικός έργου Γ11-04. (πηγή: Παπαδημητρίου, Ν. (2019). *Παναγιωτίδης Άγγελος*, Εικαστικός κύκλος Sianti, <https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 28: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*, Ορείχαλκος, διαστάσεις έργου 30 χ 29 χ 33 εκ., κωδικός έργου Γ11-06. (πηγή: Παπαδημητρίου, Ν. (2019). *Παναγιωτίδης Άγγελος*,

Εικαστικός

κύκλος

Sianti,

[https://ikastikos-](https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/)

[kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/](https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/)

[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]].

Εικόνα 29: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*, μικρογλυπτική, ορείχαλκος, διαστάσεις έργου 49 χ 45 χ 68 εκ., κωδικός έργου M11-05. (πηγή: Παπαδημητρίου, Ν. (2019).

Παναγιωτίδης Άγγελος, Εικαστικός κύκλος Sianti, [https://ikastikos-](https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/)

[kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/](https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/)

[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]].

Εικόνα 30: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*, μικρογλυπτική, ορείχαλκος, διαστάσεις έργου 28χ 28 χ 39 εκ., κωδικός έργου M11-08. (πηγή: Παπαδημητρίου, Ν. (2019). Παναγιωτίδης Άγγελος, Εικαστικός κύκλος Sianti, <https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 31: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά το δέντρο της Αθήνας*, 2004. Στιγμιότυπο από την έκθεση του έργου στο πάρκο των χορηγών στο Παλαιό Φάληρο, Water Plaza. (πηγή:

Παναγιωτίδης, Α. (2001). *Άγγελος Παναγιωτίδης*. <http://www.panayiotidis.gr/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]].

Εικόνα 32: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά το δέντρο της Αθήνας*, 2004. Στιγμιότυπο από την έκθεση του έργου στο πάρκο των χορηγών στο Παλαιό Φάληρο, Water Plaza. Ο Άγγελος Παναγιωτίδης καθοδηγεί τον τραγουδιστή Αντώνη Ρέμο για το πώς θα υπογράψει ένα φύλλο (πηγή: Παναγιωτίδης, Α. (2001). *Άγγελος Παναγιωτίδης*. <http://www.panayiotidis.gr/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 33: Αφροδίτη Λίτη, *Ελιές*, 2003. Το γλυπτό είναι κατασκευασμένο από χαλκό και ψηφίδες, διαστάσεις έργου 37 χ 25 χ 25 εκ. (πηγή: Felios Collection (2019) *Λίτη*

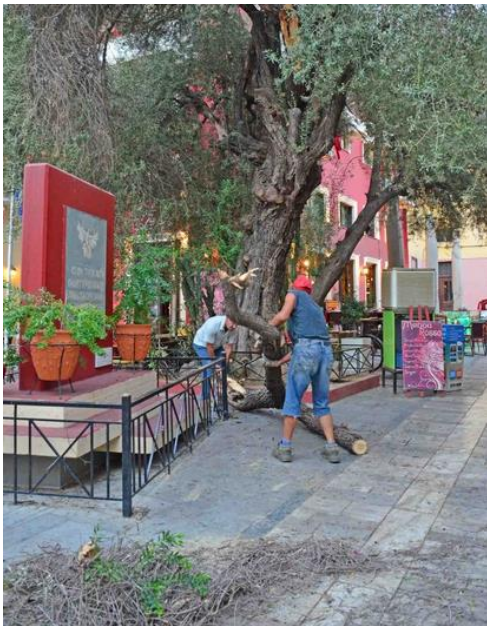
Αφροδίτη, <https://www.felioscollection.gr/artist/liti-afroditi> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 34: Αφροδίτη Λίτη, *Ελιές*, 2004. Το γλυπτό είναι κατασκευασμένο από χαλκό και ψηφίδες. (πηγή: Καραπιδάκη, Λ. (2010). *Μαθαίνω για την ελιά*. Αθήνα: Δήμος Καμείρου Ρόδου, Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες», Βιβλιοθήκη Δήμου Καμείρου, σ. 49. [pdf] https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&ved=2ahUK_Ewiny5LFtLThAhXMxYUKHValDRQQFjAMegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Feditons.academyofathens.gr%2Fepetirides%2Fxmlui%2Fbitstream%2Fhandle%2F20.500.11855%2F885%2FMATHAINO%2520GIA%2520THN%2520ELIA%2520KAI%2520TO%2520LADI.pdf%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&usg=AOvVaw11PCss9gGinXo58_t6bt99 [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 35: Στέλιος Διαμαντάκης, *Ελιά* (2010). (πηγή: Hosting, P. (2018). *Eleókarpos*. <http://www.eleokarpos.com/en/%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Εικόνα 36: Φθορές την ελιά του Αγίου Αναστασίου, στο Ναύπλιο. Η λήψη της φωτογραφίας έγινε από το Photo Studio B&G ΑΠΕ//ΜΠΕ Μπουγιώτης Ρασσιάς (πηγή: Αργολικός Ποιμήν (05 Σεπτεμβρίου 2013). *Ναύπλιο καταρρέει η αιωνόβια ελιά του Αγίου*

Αναστασίου, https://argolikospoimin.blogspot.com/2013/09/blog-post_6049.html
[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10/04-2019].

Εικόνα 37: Μία από τις οκτώ ελιές της Δήμαινας, στην Αργολίδα. (πηγή: Έπαθλο (2012). *Οι Ελιές της Δήμαινας Ένα από τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης»*, <http://www.epathlo.gr/el/2012-09-30-17-43-40/item/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html>
[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 11-04-2019]).

Εικόνα 38: Μία από τις οκτώ ελιές της Δήμαινας, στην Αργολίδα. (πηγή: Έπαθλο (2012). *Οι Ελιές της Δήμαινας Ένα από τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης»*, <http://www.epathlo.gr/el/2012-09-30-17-43-40/item/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 11-04-2019]).

Εικόνα 39: Μία από τις οκτώ ελιές της Δήμαινας, στην Αργολίδα. (πηγή: Έπαθλο (2012). *Οι Ελιές της Δήμαινας Ένα από τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης»*,

<http://www.epathlo.gr/el/2012-09-30-17-43-40/item/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html>

[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 11-04-2019]].

Εικόνα 40: Μία από τις οκτώ ελιές της Δήμαινας, στην Αργολίδα. (πηγή: Έπαθλο (2012). *Οι Ελιές της Δήμαινας Ένα από τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης»*, <http://www.epathlo.gr/el/2012-09-30-17-43-40/item/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html>

[%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html](#)

[Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 11-04-2019]].

Εικόνα 41: Το μητρικό δέντρο της ελιάς Καλαμών (πηγή: Κάτσαρης, Π. (2013). «Το μητρικό δέντρο της ελιάς Καλαμών (*Olea europaea* var. *ceraticarpa*), στο *ΕΛΓΟ Δήμητρα*, τεύχ. 4, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2013, σσ. 4-5. <http://www.elgo.gr/index.php/el/elgo-demeter-publications/elgo-publications-demeter-magazine-past-issues/517-demeter-magazine-issue-03-2013> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-12-2018]).

Εικόνα 42: Κότινος από την ελιά των Βουβών Κισσάμου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε στη στέψη των νικητών του κλασικού Μαραθωνίου στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο, στην Αθήνα, την 31^η Οκτωβρίου 2010 (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 43: Ο αθλητής Ράιμον Μπετ από την Κένυα, ήταν ο πρώτος νικητής του κλασικού Μαραθωνίου της 31^{ης} Οκτωβρίου 2010. Στιγμιότυπο από τη στέψη του με τον κότινο από την ελιά των Βουβών Κισσάμου (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 44: Η αθλήτρια Ράσα Ντραζνταουκάιτε από τη Λιθουανία, ήταν η πρώτη νικήτρια του κλασικού Μαραθωνίου της 31^{ης} Οκτωβρίου 2010. Στιγμιότυπο από τη στέψη της με τον κότινο από την ελιά των Βουβών Κισσάμου (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 45: Η ελιά του Πεισίστρατου στους Αγίους Αναργύρους Αττικής (πηγή: Χουστουλάκης, Γ. (18 Απριλίου 2018). *Το αρχαιότερο δέντρο της Αττικής!*, <https://www.cretanmagazine.gr/to-archaiotero-dentro-tis-attikis/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019]).

Εικόνα 46: Η ελιά του Πεισίστρατου στους Αγίους Αναργύρους Αττικής. Λεπτομέρεια από το ανάγλυφο του κορμού της (πηγή: Χουστουλάκης, Γ. (18 Απριλίου 2018). *Το αρχαιότερο δέντρο της Αττικής!*, <https://www.cretanmagazine.gr/to-archaiotero-dentro-tis-attikis/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019]).

Εικόνα 47: Ιδεογράμματα Γραμμικής Β. Από αριστερά βρίσκεται το σύμβολο του ελαιόδεντρου, στο κέντρο το σύμβολο του ελαιόλαδου και στα δεξιά βρίσκεται το

σύμβολο του ελαιόκαρπου (πηγή: Λούβη, Α. (2007). *Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού*, σ. 10. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς).

Εικόνα 48: Ανάγλυφη τοιχογραφία με ελιές. Προέρχεται από τη Βόρεια είσοδο του ανακτόρου της Κνωσού. Χρονολογείται στα 1600-1500 π.Χ. (πηγή: Δημοπούλου – Ρεθεμιωτάκη, Ν. (2005). *Το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου*, σ. 307. Αθήνα: Ολκός).

Εικόνα 49: Ψευδόστομος αμφορέας με απεικόνιση ελιάς, από την Κρήτη. Χρονολογείται στα 1500 π.Χ. (πηγή: Association of Crete Olive Municipalities. (2014).

Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete, σ. 14. Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM)).

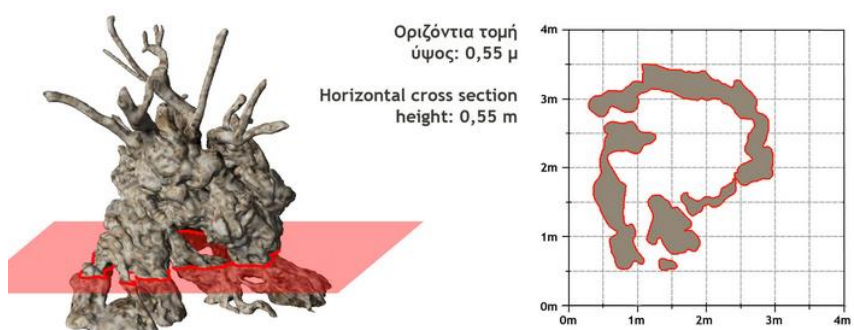

Εικόνα 50: Υδρία με φυτική διακόσμηση, ελιές, τύπου Hadra. Αι- Γιάννης Φαιστού. Ανήκει στην Ελληνιστική περίοδο και χρονολογείται περίπου στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (πηγή: Δημοπούλου - Ρεθεμιωτάκη, Ν. (2005). *Το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου*, σ. 371. Αθήνα: Ολκός).

Εικόνα 51: Τριδιάστατο μοντέλο του κορμού της Μνημειακής Ελιάς Βουβών. Η απεικόνιση πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών του ΤΕΙ Κρήτης (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*.

<http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 52: Τριδιάστατο μοντέλο του κορμού της Μνημειακής Ελιάς Βουβών. Η απεικόνιση πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών του ΤΕΙ Κρήτης (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 53: Ησιόδειο Άροτρο. Έκθεμα από το Μουσείο Ελιάς Βουβών. Η απεικόνιση και ψηφιοποίηση πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο Σχεδιομελέτης & Κατεργασιών του ΤΕΙ Κρήτης (πηγή: Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019]).

Εικόνα 54: Τμήμα του κορμού από την *Ελιά του Πλάτωνα* (πηγή: Μιχελάκης, Ν. (επιμ.) (2003α). «Μνημειακά Ελαιόδεντρα στον Κόσμο, στην Ελλάδα και στην Κρήτη». *Ελιά και Λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Σητεία 23-25 Μαΐου 2002. σσ. 32-43, φωτ. 3. Κρήτη: ΣΕΔΙΚ).

Εικόνα 55: Ξύλινο πώμα που βρέθηκε σε οπή στην μνημειακή «Υψωμένη Ελιά» Βατολάκκου του Δήμου Πλατανιά της Π.Ε. Χανίων Κρήτης (πηγή: Association of Crete Olive Municipalities. (2014). *Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete*, σ. 81, εικ. 1. Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM)).

Εικόνα 56: Σημάδι από την προσπάθεια κοπής του κορμού της μνημειακής «Υψωμένης Ελιάς» Βατολάκκου του Δήμου Πλατανιά της Π.Ε. Χανίων Κρήτης (πηγή: Association of Crete Olive Municipalities. (2014). *Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete*, σ. 81, εικ. 2. Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM)).

Εικόνα 57: Η μνημειακή «Μάνα Ελιά» Καμηλαρίου που βρίσκεται στο Δήμο Φαιστού της Π.Ε. Ηρακλείου Κρήτης (πηγή: Association of Crete Olive Municipalities. (2014). *Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete*, σ. 46, εικ. 12b. Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM)).

Εικόνα 58: Η μνημειακή ελιά Αμαρίου που βρίσκεται στο Δήμο Αμαρίου της Π.Ε. Ρεθύμνου Κρήτης (πηγή: Association of Crete Olive Municipalities. (2014). *Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete*, σ. 50, εικ. 14b. Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM)).

Εικόνα 59: Η μνημειακή ελιά Κουτρούφων που βρίσκεται στην περιοχή Νεοχώρι του Δήμου Βόρειας Κυνουρίας της Π.Ε. Αρκαδίας (πηγή: Εκπολιτιστικός Επιμορφωτικός Σύλλογος Κουτρούφων (ΕΕΣΚ), (10 Αυγούστου 2013). *Συνέντευξη Δημήτρη Βλάχου στο ArcadiaVoiceGr για την Ελιά 2011*, <https://www.youtube.com/watch?v=9zPDYzjPkdk&fbclid=IwAR3tQnbKBXYI5kXHDDyenVZL-CsZix4awK80r9IzF6KLZqIYiJERtbLaPoM> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-02-2019]).

Εικόνα 60: Μνημειακό ελαιόδεντρο που βρίσκεται στην πόλη Via Augusta στην Ισπανία (πηγή: Alalou, I. (13 Μαΐου 2017). *The Oldest Olive Trees*, <https://medium.com/@ibrahimaloua/the-oldest-olive-trees-f75a09e53615> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019]).

Εικόνα 61: Μνημειακή ελιά από την περιοχή *El Sénia* στην βορειοανατολική Ισπανία (πηγή: Europa Nostra. (20 Μαρτίου 2014). *The historical landscape of El Sénia's ancient olive trees*, <http://www.europeanheritageawards.eu/winners/historical-landscape-el-senias-ancient-olive-trees/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 62: Βραβεία για τις μνημειακές ελιές από την περιοχή *El Sénia* στην βορειοανατολική Ισπανία Libe, (9 Νοεμβρίου 2016). «A cultural landscape of millenary olive trees», *Heritage Times*, <http://heritagetimes.eu/a-landscape-of-millenary-olive-trees/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019]).

Εικόνα 63: Μνημειακές ελιές από την περιοχή *El Sénia* στην βορειοανατολική Ισπανία με ξερολιθιές (πηγή: General Subdirection of Rural Development, (2014-2015). *European Landscape Convention. Landscape Award of the Council of Europe*, 4th Edition – 2014-2015, Madrid: General Subdirection of Rural Development Ministry of Agriculture,

Food and Environment [pdf], <https://rm.coe.int/168030654a> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 64: Μνημειακή ελιά από την περιοχή *La Jana* στην βορειοανατολική Ισπανία. Σύμφωνα με έρευνα του Universidad Politécnica de Madrid η ελιά είναι 1.701 ετών και ανάγεται στην περίοδο της βασιλείας του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α΄ του Μεγάλου (272μ.Χ. -337μ.Χ.) (πηγή: Libe, (9 Νοεμβρίου 2016). «A cultural landscape of millenary olive trees», *Heritage Times*, <http://heritagetimes.eu/a-landscape-of-millenary-olive-trees/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019]).

Εικόνα 65: Η *Olivo de Sinfo* ιδιοκτησίας του José Manuel Alemany, που βρίσκεται στο Δήμο Castellón de Traiguara. Asociación Española de Municipios del Olivo. Βραβεύτηκε το 2018 από την ΑΕΜΟ ως το καλύτερο μνημειακό ελαιόδεντρο της χρονιάς (πηγή: (ΑΕΜΟ). (χ.η.), <https://www.aemo.es/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 66: Μνημειακή *Ελιά της Λούρας* που βρίσκεται βορειοανατολικά της Σαρδηνίας στην Ιταλία (πηγή: Fratus, T. (2012). *Itinerari per cercatori di alberi in terra di Sardegna*, p. 9. Italy: Tiziano Fratus).

Εικόνα 67: Οι μνημειακές *αδελφές ελιές* που βρίσκονται στο χωριό Bechealeh στον Βόρειο Λίβανο (πηγή: François El Bacha (21 Οκτωβρίου 2017). «Liban/Patrimoine: Les Oliviers Eternels de Bchaaleh au Nord Liban» *Libanews*, <https://libnanews.com/en-image-les-oliviers-eternels-de-bchaaleh/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 68: Πληροφοριακή πινακίδα που βρίσκεται στις μνημειακές αδελφές ελιές που βρίσκονται στο χωριό Bechealeh στον Βόρειο Λίβανο (πηγή: Alalou, I. (13 Μαΐου 2017). *The Oldest Olive Trees*, <https://medium.com/@ibrahimaloua/the-oldest-olive-trees-f75a09e53615> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019]).

Εικόνα 69: Το λάδι που διατίθεται προς πώληση από την μη κερδοσκοπική οργάνωση στο Bechealeh που φέρει το όνομα *Οι αδελφές του Νώε* (πηγή: Paragallo, L. (8 Ιανουαρίου 2013). «The World's Oldest Living Olive Trees Are Lebanese», στο *Green Prophet Sustainable News for the Middle East*, <https://www.greenprophet.com/2013/01/noah-olive-trees-lebanon/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Εικόνα 70: Μνημειακό ελαιόδεντρο Al- Badawi που βρίσκεται στο χωρίο Al – Walaja στη Βηθλεέμ (πηγή: Melhem, A. (19 Νοεμβρίου 2018). «Palestine's oldest olive tree symbol of cultural heritage», *Al – Monitor. The pulse of the Middle East*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/11/palestines-oldest-olive-tree-searches-its-birth-date.html#ixzz5lwYtLS3V> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]).

Παράρτημα Γ

Παράρτημα Φωτογραφιών

Φωτογραφία 1: Μνημειακό ελαιόδεντρο στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα (πηγή: προσωπικό αρχείο κ. Μαγουλά Σπυριδούλας).

Φωτογραφία 2: Ξυλοδεσιά (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 3: Δοκοί στέγης στο χωριό Γρατινή Ροδόπης (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 4: Μέτρηση περιμέτρου μνημειακού ελαιόδεντρου στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας στην Αθήνα (πηγή: προσωπικό αρχείο κ. Μαγουλά Σπυριδούλα).

Φωτογραφία 5: Μνημειακή ελιά Liverani στην περιοχή Μύλος Καλλιμασιάς Χίου. Στη φωτογραφία διακρίνονται οι γεωπόνος Σταματία Σιταρά και φιλόλογος Αθανασία Ζημιλιάγκου (πηγή: προσωπικό αρχείο της κ. Ζημιλιάγκου).

Φωτογραφία 6: Ψαμμίτης λίθος (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 7: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*. Το γλυπτό βρίσκεται στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, στη Σπάρτη (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 8: Άγγελος Παναγιωτίδης, *Ελιά*. Το γλυπτό βρίσκεται στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, στη Σπάρτη (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 9: Αφροδίτη Λίτη, *Ελιές*. Το γλυπτό βρίσκεται στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, στη Σπάρτη και είναι κατασκευασμένο με ψηφίδες και χαλκό (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 10: Άγιος Αναστάσιος Ναυπλίου (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 11: Η Μάνα - Ελιά της Καλαμάτας (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 12: Τσουνάτη ελιά (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 13: Η ελιά των Βουβών Κισσάμου (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 14: Η ελιά των Βουβών Κισσάμου. Αποψη από το ανάγλυφο του κορμού (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 15: Η ελιά του Πεισίστρατου στους Αγίους Αναργύρους Αττικής (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 16: Η ελιά του Πεισίστρατου στους Αγίους Αναργύρους Αττικής (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 17: Άποψη του Μουσείου Ελιάς Βουβών (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 18: Η *Ελιά της Αθηνάς* στο Ερέχθειο (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 19: Το σημείο όπου βρισκόταν τοποθετημένος ο κορμός από την *Ελιά του Πλάτωνα*. Η λήψη της φωτογραφίας έγινε μετά τη κλοπή του κορμού (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 20: Η μνημειακή «Υψωμένη Ελιά» Βατολάκκου που βρίσκεται στον Δήμο Πλατανιά της Π.Ε. Χανίων Κρήτης (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 21: Η μνημειακή ελιά Καβουσίου που βρίσκεται στο Δ.Δ. Αζοριάς – Καβουσίου του Δήμου Ιεράπετρας της Π.Ε. Λασιθίου Κρήτης (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 22: Η μνημειακή *Ελιά της Όρσας* που βρίσκεται στην κωμόπολη Αιάντειο της Σαλαμίνας (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 23: Μνημειακό ελαιόδεντρο στο χωρίο Λογγάστρα του Δήμου Σπάρτης (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 24: Η κουφάλα από το μνημειακό ελαιόδεντρο στο χωρίο Λογγάστρα του Δήμου Σπάρτης (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Φωτογραφία 25: Η μνημειακή ελιά που βρίσκεται στην περιοχή Ξηροπόταμος του Δήμου Καλαμάτας της Π.Ε. Μεσσηνίας (πηγή: προσωπικό αρχείο).

Παράρτημα Δ

Παράρτημα Πινάκων

Δ.1 Συγκεντρωτικός πίνακας ελαιόδεντρων που έχουν κηρυχθεί μνημεία της φύσης.

A/A	ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟΤΗΤΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΛΟΓΟΙ
1	ΦΕΚ 590/Β/1977	1977	1 ελιά	Πλατεία Παναγίας Ναύπλιο	Μορφολογικοί Αισθητικοί Ιστορικοί
2	ΦΕΚ 590/Β/1977	1977	8 ελιές	Ιερά Μονή Ταξιαρχών, Δημαΐνη Αργολίδας	Ιστορικοί
3	ΦΕΚ 590/Β/1977	1977	3 ελιές	Ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, οικισμός Παραλία της κοινότητας Αλμυροπόταμου - Καρυστίας	Μορφολογικοί Αισθητικοί Τουριστικοί
4	ΦΕΚ 121/Δ/1980	1980	1 ελιά	«Μάνα Ελιά» Καλαμάτα	Μορφολογικοί Πολιτιστικοί
5	ΦΕΚ 284/Β/1997	1997	1 ελιά	Πάνω Βούβες επαρχία Κισσάμου Ν. Χανίων	Αισθητικοί Οικολογικοί Ιστορικοί
6	ΦΕΚ 341/Β/1999	1999	1ελιά	«Ελιά Πεισίστρατου» Άγιοι Ανάργυροι Αττικής	Βοτανικοί Αισθητικοί Ιστορικοί

Δ.2 Πίνακας ονομάτων που συμμετείχαν στη συνέντευξη

Α/Α	ΟΝΟΜΑ - ΕΠΙΘΕΤΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ
1	ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ	ΑΘΗΝΑ	15/4/2019
2	ΜΑΓΟΥΛΑ ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ	ΑΘΗΝΑ	13/4/2019
3	ΑΓΓΕΛΕΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	ΑΘΗΝΑ	14/4/2019
4	ΧΟΥΖΟΥΡΑΚΗ ΑΓΑΠΗ	ΑΘΗΝΑ	13/4/2019
5	ΚΑΜΟΥΝ RACEM	ΑΘΗΝΑ	5/4/2019
6	ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ	ΑΘΗΝΑ	2/4/2019
7	ΜΑΡΙΑ ΧΑΤΖΑΚΗ	ΗΡΑΚΛΕΙΟ	10/4/2019
8	ΦΡΑΓΚΙΟΥΔΑΚΗΣ ΚΩΣΤΑΣ	ΗΡΑΚΛΕΙΟ	13/4/2019
9	ΔΗΜΗΤΡΙΟΥΛΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ - ΠΑΥΛΟΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	13/4/2019
10	ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	13/4/2019
11	PRIPON LOREDANA	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	13/4/2019
12	ΚΟΝΙΔΙΤΣΙΩΤΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	13/04/2019
13	ΤΣΟΥΡΑΠΑΣ ΝΙΚΟΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	17/4/2019
14	ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΦΛΩΡΑΚΗ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	17/4/2019
15	ΜΠΑΛΙΩΤΗ ΑΓΑΠΗ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	15/4/2019
16	ΚΟΡΜΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	15/4/2019
17	ΝΤΑΝΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	8/4/2019
18	ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	15/4/2019
19	ΔΟΥΣΗ ΣΟΦΙΑ	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	16/4/2019
20	ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
21	ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
22	ΚΟΝΙΔΙΤΣΙΩΤΗ ΛΥΓΕΡΗ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
23	ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
24	ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΩΝ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
25	ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
26	ΚΟΝΙΔΙΤΣΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΣΠΑΡΤΗ	10/4/2019
27	ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	ΗΡΑΚΛΕΙΟ	6/4/2019
28	ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΧΑΝΙΑ	7/4/2019
29	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	ΧΑΝΙΑ	2/4/2019
30	ΧΑΜΖΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΟΠΗ	ΧΑΝΙΑ	2/4/2019
31	ΚΟΝΙΔΙΤΣΙΩΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	ΧΑΝΙΑ	2/4/2019
32	ΖΗΜΙΛΙΑΓΚΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑ	ΧΙΟΣ	12/4/2019
33	ΤΗΝΙΑΚΟΥΔΗ ΔΗΜΗΤΡΑ	ΧΙΟΣ	8/4/2019
34	ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ	ΧΙΟΣ	8/4/2019
35	ΜΟΥΣΙΔΟΥ ΜΑΡΚΕΛΛΑ	ΧΙΟΣ	8/4/2019
36	ΚΟΝΤΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΧΙΟΣ	9/4/2019
37	ΚΟΝΤΟΥ ΠΕΛΑΓΙΑ	ΧΙΟΣ	9/4/2019
38	ΣΙΤΑΡΑ ΣΤΑΜΑΤΙΑ	ΧΙΟΣ	10/4/2019
39	ΒΑΓΙΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΧΙΟΣ	10/4/2019

Παράρτημα Ε

Παράρτημα Συνεντεύξεων

E.1 Ερωτήσεις συνέντευξης σε ανθρώπους που κατοικούν κοντά σε μνημειακά ελαιόδεντρα.

1. Γνωρίζετε τι είναι το μνημειακό ελαιόδεντρο;
2. Γνωρίζετε ότι στην περιοχή σας υπάρχει ένα μνημειακό ελαιόδεντρο;
3. Πως νιώθετε που ζείτε κοντά σε ένα μνημειακό ελαιόδεντρο;
4. Πιστεύετε πως η πολιτεία έχει ενημερώσει επαρκώς την τοπική κοινωνία για την ύπαρξη του μνημειακού ελαιόδεντρου;
5. Πιστεύετε πως οι επισκέπτες της περιοχής σας επισκέπτονται και το μνημειακό ελαιόδεντρο;
6. Πιστεύετε πως πρέπει να προστατεύονται και να αναδεικνύονται τα μνημειακά ελαιόδεντρα;

E.2 Ερωτήσεις συνέντευξης σε ανθρώπους που έχουν στην κατοχή τους μνημειακά ελαιόδεντρα.

1. Γνωρίζετε τι είναι το μνημειακό ελαιόδεντρο;
2. Γνωρίζετε ότι έχετε στην κατοχή σας ένα ελαιόδεντρο που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μνημειακό;
3. Θα παραχωρούσατε το ελαιόδεντρο στον Δήμο σας με σκοπό την προβολή και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής σας;
4. Τι σημαίνει προστασία και ανάδειξη ενός μνημειακού ελαιόδεντρου για εσάς;
5. Πιστεύετε ότι η ανάδειξη θα βοηθήσει σημαντικά στην αύξηση του τουρισμού της περιοχής σας;

6. Πιστεύετε πως πρέπει να προστατεύονται και να αναδεικνύονται τα μνημειακά ελαιόδεντρα;

E.3 Ερωτήσεις συνέντευξης γενικές για τα μνημειακά ελαιόδεντρα.

1. Γνωρίζετε τι είναι το μνημειακό ελαιόδεντρο;
2. Γνωρίζετε αν υπάρχουν μνημειακά ελαιόδεντρα στην περιοχή σας ή στη χώρα;
3. Πιστεύετε πως πρέπει να προστατεύονται και να αναδεικνύονται τα μνημειακά ελαιόδεντρα;
4. Τι σημαίνει προστασία και ανάδειξη ενός μνημειακού ελαιόδεντρου για εσάς;
5. Αν είχατε στην κατοχή σας ένα μνημειακό ελαιόδεντρο θα το παραχωρούσατε στον Δήμο σας με σκοπό την προβολή και ανάδειξή του;
6. Πιστεύετε ότι η ύπαρξη ενός μνημειακού ελαιόδεντρου επιφέρει οφέλη για την περιοχή στην οποία βρίσκεται;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Adriano del Fabro (2009). *Η ελιά ποικιλίες – καλλιέργεια – προϊόντα*. Αθήνα: Ψύχαλου.

Αργκάν, Τ. (1998). *Η Μοντέρνα Τέχνη*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών.

Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Ζαφειρόπουλος Κ. (επιμ.), Γιάννης Βογιατζής (μτφρ.). Αθήνα: Κριτική.

Βασιλάκης, Α. (2003). «Καλλιέργεια Ελιάς και Παραγωγή Ελαιολάδου στη Μινωική Κρήτη: Μαρτυρίες από τα μνημεία». Μιχελάκης, Ν. (επιμ.) *Ελιά και Λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Σητεία 23-25 Μαΐου 2002, σσ. 53-65. Κρήτη: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (ΣΕΔΗΚ).

Βαλαβάνης, Π. (2014). «Το μέλλον των ανασκαφών». Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Γερούση, Ε., Κακαβογιάννη, Ό. (επιμ.), *Αρχαιολογική έρευνα και διαχείριση του αρχαιολογικού υλικού*, πρακτικά επιστημονικής ημερίδας Παρασκευή 9 Μαρτίου 2012, σσ. 125-128. Αθήνα: Δημοσιεύματα της ένωσης αρχαιολόγων Ελλάδας «ΗΩΣ», Αρ. 1.

Bahn, G. P. (2004). *Αρχαιολογία. Οδηγός στο παρελθόν και στους θησαυρούς του κόσμου*. Μπεττίνα Τσιγαρίδα (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν.

Beaton, R. (1996). *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία 1821-1992*. Ευαγγελία Ζούργου – Μαριάννα Σπανάκη (μτφρ.). Αθήνα: Νεφέλη.

Βογιατζάκη, Ε. (2010). *Αισθητικά ρεύματα στον 19^ο και στον 20^ο αιώνα, Εναλλακτικό Διδακτικό Υλικό για το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Γιαλουργάκη, Σ. (2009). *Έθιμα παιχνιδίσματα στο χρόνο τα γυρίσματα. 20 έθιμα συναντούν 20 έργα ζωγραφικής. Φθινόπωρο – χειμώνας*, τόμ. Α'. Αθήνα: Δίπτυχο, Κυριακούλα Αθανασίου Βασδέκη, Σοφία Γιαλουργάκη.

Γιαννόπουλος, Θ. Γ. (2012). «Πόθεν και πότε οι Έλληνες;» *Οι υπεύθυνες απαντήσεις της επιστήμης και η παρούσα κατάσταση της έρευνας για την πρώτη αρχή του ελληνικού πολιτισμού*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Γρηγοράκης, Ν. (2004). *Η ελιά στη Νεοελληνική Χαρακτική*. Μεσσήνη: Δήμος Μεσσήνης, Μουσείο Χαρακτικής Τάκη Κατσουλίδη, Εκδόσεις Αδάμ – Πέργαμος.

Caballero, M. J. (2013). «Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς στην Ισπανία». Κωνσταντίνος Χατζουλάκης (επιμ. – μτφρ.) *Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς (Olea europaea L.)*, σσ. 186-209. Χανιά: International Olive Council (IOC), International Society for Horticultural Science, Scripta Horticulturae N. 13 (ISHS), Association of Agricultural Research Institutions in the Near East & North Africa (AARINENA).

Calabresse, G. and Ladisa, G. and Proscia, A. and Vito, S. and Kalaitzis, P. and Bazakos, C. and Fragkostefanakis, S. (2012). *Κατευθυντήριες γραμμές για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας στους αιωνόβιους ελαιώνες*. Valenzano: CIHEAM – IAMB.

Chalak, L. (2013). «Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς στο Λίβανο». Κωνσταντίνος Χατζουλάκης (επιμ. – μτφρ.) *Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς (Olea europaea L.)*, σσ. 264-277. Χανιά: International Olive Council (IOC), International Society for Horticultural Science, Scripta Horticulturae N. 13 (ISHS), Association of Agricultural Research Institutions in the Near East & North Africa (AARINENA).

Cohen, L. and Manion, L. (1997). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, Χρυσούλα Μητσοπούλου και Μάνια Φιλοπούλου (μτφρ.). Αθήνα: Έκφραση.

Δημοπούλου – Ρεθεμιωτάκη, Ν. (2005). *Το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου*. Αθήνα: Ολκός.

Ζώρας, Α. (2012). «Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και η άρνηση της ειδυλλιακής ηθογραφίας». *Αριστουργήματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας – 4. Ανδρέας Καρκαβίτσας Λόγια της Πλώρης*, σσ. 9-15. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.

Ελύτης, Ο. (1961). *Το Άξιον Εστί*. Αθήνα: Ίκαρος.

Fooks, R. 2002. *Το βιβλίο της Ελιάς. Ποικιλίες – καλλιέργεια – φυτοπροστασία – συλλογή & επεξεργασία καρπού*. Αθήνα: Ψύχαλου.

- Gombrich, E.H. (1998). *Το χρονικό της Τέχνης*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Ηροδότου, *Ιστορίαι III Μελλομένη Τερψιχόρη*. Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος (μτφρ.). Αθήνα: Γκοβόστη.
- Ηροδότου, *Ιστορίαι VIII Ουρανία Καλλιόπη*. Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος (μτφρ.). Αθήνα: Γκοβόστη.
- Hölscher, T. (2005). *Κλασική αρχαιολογία. Βασικές γνώσεις*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΙΤΑ). (2008). *Οδηγός Τουρισμού της Υπαίθρου για τους φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
- Ιωαννίδου, Μ. (2011). *Ελληνική Ζωγραφική και Χαρακτική από τον 18^ο στον 20^ο αιώνα*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Καραλή, Λ. (2005). *Περιβαλλοντική Αρχαιολογία*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Καραπιδάκη, Λ. και Υφαντής, Αρ. Π. (2003). «Χρήσεις και καταχρήσεις του ελαίου στην ορθόδοξη ευσέβεια. Λαογραφική και Θεολογική προσέγγιση». Καμηλάκης, Π. και Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο*, Πρακτικά Συμποσίου, Πρέβεζα 24-26 Νοεμβρίου 2000, σσ. 235-247. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Καρκαβίτσας, Α. (2015). *Λόγια της Πλώρης Θαλασσινά Διηγήματα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείων της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
- Καρυωτάκης, Κ. Γ. (1993). *Ποιήματα και πεζά*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείων της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
- Κατσιάνης, Μ. (2009). *Ανασκαφική μεθοδολογία και σχεδιασμός πληροφοριακού συστήματος για τη διαχείριση αρχαιολογικών τεκμηρίων*. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Φιλοσοφική Σχολή Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας.

Κούρτη, Α. (2003). «Παλιές ελιές του Κηφισσού, Φυλλώματα αρμονίας. Jean Moreas, «Στροφές». Ο Ελαιώνας στην Αρχαία Αθήνα. Από την Μορία Ελαία εως την Ελιά του Πλάτωνα». Μιχελάκης, Ν. (επιμ). *Ελιά και Λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Σητεία 23-25 Μαΐου 2002, σσ. 77-85. Κρήτη: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (ΣΕΔΗΚ).

Κοκκώσης, Χ. και Τσάρτας, Π. και Γκρίμπα, Ε. (2011). *Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Ζήτηση και προσφορά νέων προϊόντων τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.

Κωστανέλος, Δ. Γ. (2017). «Η διαδρομή του ελαιόδέντρου διά μέσου των αιώνων». Lexigram - Χατζηευστρατίου, Ε. (επιμ.) *Εγκυκλοπαίδεια ελαιοκομίας: Το ελαιόλαδο*, σσ. 21-27. Αθήνα: Άξιον Εκδοτική.

Λαμπρινουδάκης, Β.Κ. (2008). *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας. Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*. Αθήνα: Λιβάνη.

Λαζαρίδη, Κ. και Κυριακού, Μ. και Πηλίδης, Γ. και Αντωνάνου – Μπαλή, Μ. (2002). «Διαχείριση Περιβάλλοντος: Νέες μέθοδοι επεξεργασίας των αποβλήτων της ελιάς». *Γεωγραφίες*, Νο 3, σσ. 95-100.

Λέανδρος, Ν. (2012). *Οικονομική Κρίση και Σύγχρονη Ανάπτυξη. Η Οπτική της Πολιτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.

Lavee, S. (2013). «Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς στο Ισραήλ». Κωνσταντίνος Χατζουλάκης (επιμ. – μτφρ.) *Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς (Olea europaea L.)*, σσ. 172-185. Χανιά: International Olive Council (IOC), International Society for Horticultural Science, Scripta Horticulturae N. 13 (ISHS), Association of Agricultural Research Institutions in the Near East & North Africa (AARINENA).

Λούβη, Α. (2007). *Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Λυριτζής, Γ. (1994). *Αρχαιομετρία Μέθοδοι Χρονολόγησης στην Αρχαιολογία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Λυριτζής, Ι. (2007). *Φυσικές επιστήμες στην Αρχαιολογία*. Αθήνα: τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Μανιάτης, Γ. (2013). *Η μέθοδος ραδιοάνθρακα για την χρονολόγηση αρχαιολογικών και περιβαλλοντικών υλικών*. Αθήνα: Εργαστήριο Αρχαιομετρίας Ινστιτούτο Επιστήμης Υλικών ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος».

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Ελένη Δημητριάδου (μτφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Ελένη Δημητριάδου (μτφρ.). Αθήνα: Πεδίο.

Μιχελάκης, Ν. 2000. «Μνημειακά Ελαιόδεντρα στην Ελλάδα και στην Κρήτη». *Προβολή* 4, σσ. 23-38.

Μιχελάκης, Ν. (επιμ.) (2003α). «Μνημειακά Ελαιόδεντρα στον Κόσμο, στην Ελλάδα και στην Κρήτη». Μιχελάκης, Ν. (επιμ.) *Ελιά και Λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Σητεία 23-25 Μαΐου 2002, σσ. 32-43. Κρήτη: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (ΣΕΔΗΚ).

Μιχελάκης, Ν. (2003β). «Μνημειακά ελαιόδεντρα. Προστασία και αξιοποίηση». Καμηλάκης Π. και Καραπιδάκη Α. (επιμ.). *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 1-2 Οκτωβρίου 1999 Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, σσ. 321-330. Αθήνα: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2012). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μποφίλιας, Α. (2007). «Ανάδειξη του ιστορικού ελαιώνα των Αθηνών». *Αρχαιολογία και τέχνες*, τευχ. 102, σσ. 83-94.

Μπουλώτης, Χ. (16 Ιανουαρίου 1994). «Κρητο – μυκηναϊκοί χρόνοι. Οι πολύτιμες πληροφορίες για την ελαιοκαλλιέργεια που διασώζουν οι πινακίδες Γραμμικής Β γραφής». *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες – Ο πολιτισμός της Ελιάς*, σσ. 4-5.

Μπουραζάνης, Δ. (2007). «Από την εγκατάσταση του ελαιώνα μέχρι τη συλλογή της ελιάς». Καραγιάννη, Ο. (επιμ.) *Ο δε τόπος... ελαιοφόρος. Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, σσ. 180-193. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

- Μπούσμπουρας, Δ. (2007). «Το τοπίο των ελαιώνων στην Πελοπόννησο». Καραγιάννη, Ο. (επιμ.) *Ο δε τόπος... ελαιοφόρος. Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, σσ. 160-179. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Munck, J. (2010). «Το Παρίσι της μοντέρνας τέχνης, από γενιά σε γενιά». Κατσανάκη, Μ. (επιμ.), Παρίσι 1900. Αρ Νουβώ και μοντερνισμός. Θησαυροί από το Petit Palais, σσ. 181-203. Αθήνα: Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου.
- Ντούρος, Γ. (31 Ιανουαρίου 1999). «Φυσικό περιβάλλον υπό πίεση- Τα σωζόμενα υπολείμματα του περίφημου κάποτε αττικού τοπίου και η διάσωσή τους». *Η Καθημερινή Επτά Ημέρες – Αττική Φύση*, σσ. 8-10.
- Ολυμπίτου, Ε. (2007). «Από τον παραδοσιακό πολιτισμό της ελιάς στην Πελοπόννησο». Καραγιάννη, Ο. (επιμ.) *Ο δε τόπος... ελαιοφόρος. Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, σσ. 32-47. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Ορφανίδη, Λ. (2003). *Εισαγωγή στη Μουσειολογία*. Ρόδος: Πανεπιστήμιο του Αιγαίου.
- Παλαμάς, Κ. (1972). *Άπαντα*. τόμ. Πρώτος. Αθήνα: Μπίρης.
- Παπαγιάννη, Δ. (1998). «Εν αρχή... ην ο χρόνος. Χρονολόγηση και χρονικότητα στην παλαιολιθική αρχαιολογία». *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τευχ. 68, σσ. 71-73.
- Παπαηλιάκης, Γ. (2003). «Η ελιά και το λάδι στην Κρήτη». Καμηλάκης, Π. και Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο*, Πρακτικά Συμποσίου, Πρέβεζα 24-26 Νοεμβρίου 2000, σσ. 299-305. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Παπανικολάου, Μ. Μ. (2006). *Η Ελληνική Τέχνη του 20^{ου} αιώνα. Ζωγραφική – Γλυπτική*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας – Μιλτιάδης Μ. Παπανικολάου.
- Πατάκης, Αλ. Στ. (2007). *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Πρόσωπα, Έργα, Ρεύματα, Όροι*. Αθήνα: Πατάκη.
- Πατσουμά – Παναγιωτουνάκου, Α. (2003). «Ελιά: Εικαστικές αναφορές στο χώρο και το χρόνο». Καμηλάκης, Π. και Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο*, Πρακτικά Συμποσίου, Πρέβεζα 24-26 Νοεμβρίου 2000, σσ. 371-376. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Perrì, E. & Muzzalupo, I. & Benincasa, C. & Avanzato, D. (2013). «Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς στην Ιταλία». Κωνσταντίνος Χατζουλιάκης (επιμ. – μτφρ.)

Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς (Olea europaea L.), σσ. 210-227. Χανιά: International Olive Council (IOC), International Society for Horticultural Science, Scripta Horticulturae N. 13 (ISHS), Association of Agricultural Research Institutions in the Near East & North Africa (AARINENA).

Πίκουλας Α. Γ. (2006). *Δρόμοι του λαδιού στην ανατολική και νότια Πελοπόννησο κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Πίκουλας, Α. Γ. (2007). «Ιστορίες της Ελιάς», στο Καραγιάννη, Ο. (επιμ.) *Ο δε τόπος... ελαιοφόρος. Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, σσ. 17-31. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς,

Πολίτης, Λ. (2014). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Renfrew, C. & Bahn, P. (2001). *Αρχαιολογία: Θεωρίες, μεθοδολογία και πρακτικές εφαρμογές*. Ιουλία Καραλή –Γιαννακοπούλου (μτφρ.). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.

Ρήντ, Χ. (1978). *Ιστορία της μοντέρνας ζωγραφικής*. Γιώργος Μανιάτης, Ανδρέας Παππάς (μτφρ.). Αθήνα: Υποδομή.

Ρουφάκης, Β. (2005). «Από τα θαύματα της φύσης. Στη Χίο η μεγαλύτερη ελιά και όχι μόνο. Στη μνήμη του Ιταλού βοτανολόγου Paolo Liverani», *Δάφνη*, τευχ. 14, Χίος: Περιοδικό «Δάφνη», σσ. 16-18.

Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη, Ε. Ζ. (2006). *Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου*. Αθήνα: Φιλιππότη.

Σαρπάκη, Α. (2003). «Ανιχνεύοντας την παρουσία της ελιάς στην Προϊστορική Κρήτη. Τα αιωνόβια δένδρα ζητούν προστασία». Μιχελάκης, Ν. (επιμ.) *Ελιά και Λάδι στην Κρήτη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Σητεία 23-25 Μαΐου 2002, σσ. 44-52. Κρήτη: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (ΣΕΔΗΚ).

Σέλιγκερ, Α. (επιμ.) (2005). *Η Ελιά. 86 κείμενα για ένα δέντρο*. Αθήνα: νήσος.

Σεφέρης, Γ. (2007). *Ποιήματα*. Αθήνα: Ίκαρος.

Σημανταράκης, Β. και Λυκούδη, Μ. 2001. *Ελαία η καλλιστέφανος*. Αθήνα: Έφεσος.

Σουβατζή, Στ. (2010-2011). *Τα αρχαιολογικά δεδομένα. Ανεύρεση – Χρονολόγηση – Ταξινόμηση – Μελέτη*, σημειώσεις Θ.Ε. ΕΛΠ42: Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Σπητέρης, Τ. (2015). «Η νεοελληνική τέχνη από το 1913 ως το 1941». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 35(B), σσ. 240-250. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Σταματοπούλου Γ. Β. (2003). «Η εμφάνιση της ελιάς την Ελλάδα σύμφωνα με την παράδοση και ο θρησκευτικός χαρακτήρας της». Καμηλάκης, Π. και Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο*, Πρακτικά Συμποσίου, Πρέβεζα 24-26 Νοεμβρίου 2000, σσ. 45-56. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Σταυροπούλου, Ε. (1997). «Ανδρέας Καρκαβίτσας». *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τόμ. Η' 1880-1900, σσ. 174-287. Αθήνα: Σοκόλης.

Striker, L. Cecil. (2010α). *Τι είναι η δένδροχρονολόγηση. Μία σύντομη εισαγωγή για αρχαιολόγους και ιστορικούς της τέχνης και της αρχιτεκτονικής*. Τετράδια Αρχαιολογίας Αρ. 6. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού 9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Τζιγκουνάκης, Π. Χ. (2017). «Δέντρα. Ζωντανά μνημεία της Κρήτης» *Κρητικός Λόγος*, Νοέμβριος 2017, φύλλο 140, σ. 2. Αθήνα: Τζιγκουνάκης,.

Τουλούμης, Κ. (1999). *Πριν από την ιστορία: μια εισαγωγή στην Προϊστορική Αρχαιολογία*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Τουράτσογλου, Ι. (2002). «Νομισματική και Αρχαιολογία». Γραμματικοπούλου, Ε. (επιμ.) *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδος στην Ελλάδα*, σσ. 11-23. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Τριβιζάς, Ε. (2001). *Η Δέσποινα και το περιστέρι*. Αθήνα: Εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα» και Οργανωτική Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων Αθήνα 2004.

Τσαρουχά, Ε. (2011). *Ανάλυση και αξιολόγηση του τοπίου αρχαίων ελαιώνων στη Μεσόγειο. Προστασία, διατήρηση και ανάδειξή τους ως προστατευόμενες περιοχές*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών – Γεωπονική Σχολή Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχιτεκτονική τοπίου.

Τσαγκαράκης, Γ. Σ. (2012). *Η ημερήσια διακύμανση της διαμέτρου του κορμού της ελιάς κατά τη διάρκεια του έτους*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Αθήνα: Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών Τμήμα Γεωπονικής Βιοτεχνολογίας Εργαστήριο Ηλεκτρονικής Μικροσκοπίας.

Τσαρτάλης, Κ. (1988). «Η ελαιοκαλλιέργεια στη Χίο». Κέντρος, Κ. και Μάργαρης, Ν. Σ. και Χοντζέας, Σ. (επιμ.) *Οι Ελαιώνες του Αιγαίου*, Πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης που έγινε στη Μυτιλήνη από 25-27-02-1988 υπό την αιγίδα του Υπουργού Αιγαίου, σσ. 142-147. Μυτιλήνη: Ελαιουργική ΣΥΝ. Π.Ε.

Φάκλαρης, Β. Π. και Σταματοπούλου, Γ. Β. (2003). «Η ελιά και το λάδι στην αρχαία Ελλάδα» στο Καμηλάκης Π. και Καραπιδάκη Λ. (επιμ.) *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 1-2 Οκτωβρίου 1999 Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, σσ. 33-47. Αθήνα: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

Φραντζής, Α. (1839). *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχόμενη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1835.*, τόμ. Δεύτερος. Αθήνα: Βιτώρια του Κωνσταντίνου Καστόρχη και συντροφιάς.

Χαρτζουλάκης, Στ. Κ. (επιμ. – μτφρ.) (2013). «Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς στην Ελλάδα». *Ακολουθώντας τα αποτυπώματα της Ελιάς (Olea europaea L.)*, σσ. 109-128. Χανιά: International Olive Council (IOC), International Society for Horticultural Science, Scripta Horticulturae N. 13 (ISHS), Association of Agricultural Research Institutions in the Near East & North Africa (AARINENA).

Χατζησάββας, Σ. (2008). *Η ελιά και το λάδι στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Χρήστου, Χ. (1994). *Νεοελληνική Χαρακτική*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Χρήστου, Χ. (1996). *Ελληνική Τέχνη Ζωγραφική του 20^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Χρήστου, Χ. και Κατσανάκη, Μ. (2010). *Έργα Τέχνης από τη συλλογή της Βουλής των Ελλήνων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Vitti, M. (2012). *Η «γενιά του Τριάντα» ιδεολογία και μορφή*. Αθήνα: Ερμής.

Νομοθετήματα

Ν.Δ. 996/1971. (ΦΕΚ 192, τ. Α', 06-10-1971) «Περὶ ἀντικαταστάσεως καὶ συμπληρώσεως διατάξεων τινῶν τοῦ Ν.Δ. 86) 1969 «περὶ Δασικοῦ Κώδικος» καὶ Κωδικοποιήσεως τῶν ὑπ' ἀριθ. 871)1971 καὶ 919)1971 Ν.Δ.) τῶν».

Υ.Α. 202306/3584. (ΦΕΚ 590, τ. Β', 24-06-1977) «Περὶ κηρύξεως ἱστορικῶν καὶ αἰωνοβίων δένδρων ὡς διατηρητέων μνημείων τῆς Φύσεως».

Υ.Α. 200995/7950. (ΦΕΚ 121. τ. Δ', 21-02-1980) «Περὶ κηρύξεως ἱστορικῶν καὶ αἰωνοβίων δένδρων ἢ ἐξαιρετικῆς σημασίας δασικῶν ἐκτάσεων ὡς διατηρητέων μνημείων τῆς φύσεως».

Υ.Α. 603. (ΦΕΚ 284, τ. Δ', 10-04-1997) «Κήρυξη δένδρου ελιάς ὡς διατηρητέου μνημείου τῆς φύσης».

Υ.Α. 2112/96. (ΦΕΚ 341, τ. Β', 13-04-1999) «Κήρυξη δένδρου ὡς διατηρητέου μνημείου τῆς φύσης».

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Association of Crete Olive Municipalities (ACOM). (2014). *Conservation and Proclamation of the Monumental Olive Trees of Crete*, Crete: Association of Crete Olive Municipalities (ACOM).

Fratus, T. (2012). *Itinerari per cercatori di alberi in terra di Sardegna*, Italy: Tiziano Fratus.

Frontier Economics (2007), *Creative Industry Spillovers –Understanding their Impact on the Wider Economy*, London: Frontier Economics Ltd.

Fuller, J. N. (1992). "The Museum as a Vehicle for Community Empowerment: Tha Ak-Chin Indian Community Ecomuseum Project". I. Karp, C. Kreamer and S. Lavine (eds)

Museums and Communities: The politics of Public Culture, pp. 327-365. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.

Hannachi, H. and Saadaoui, E. (2017). "Stone diversity in wild cultivated olive trees (*Olea europaea* L.)", *Dendrobiology*, April 2017, Vol. 77, pp. 19-32.

Heritage Saskatchewan. (2015). *Ecomuseum Concept A Saskatchewan Perspective on "Museums without Walls"*, Canada: Heritage Saskatchewan and Museums Association of Saskatchewan.

Jaber, Y. M. (2013). *Genetic Diversity within Ancient Olives (*Olea europaea* L.) in Palestine*, Degree of Master of Plant Production, Faculty of Graduate Studies, An-Najah National University, Nablus, Palestine: An-Najah National University.

Maravelakis, E. and Bilalis, N. and Mantzorou, I. and Konstantaras, A. and Antoniadis, A. (2012). "3D modeling of the oldest olive tree of the world". *IJCER*, vol. 2, issue No. 2, pp. 340-347.

Salimonti, A. and Simeone, V, and Cesari, G. and Lamaj, F. and Cattivelli, L. and Perri, E. and Desiderio, F. and Fanizzi, P. F. and Laura Del Coco, and Zelasco, S. (2013). "A first molecular investigation of monumental olive trees in Apulia region". *Scientia Horticulturae* 162, pp. 204-212.

Striker, L. Cecil. (2010β). *What is dendrochronology? A brief introduction for archeologists and historians of art and architecture*. Thessaloniki: Hellenic Ministry of Culture and Tourism 9th Ephorate of Byzantine Antiquities.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ-ΜΠΕ). (21 Μαρτίου 2017). *Στα Καλάβρυτα ένα από τα δέντρα – μνημεία. Η εκκλησία στην κουφάλα του χωράει 15 άτομα (ΦΩΤΟ)*, <http://patrastimes.gr/home-page-slider/%CF%83%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CE%B2%CF%81%CF%85%CF%84%CE%B1-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%AD%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%B1->

[%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF/](#) [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019].

Alalou, I. (13 Μαΐου 2017). *The Oldest Olive Trees*, <https://medium.com/@ibrahimaloua/the-oldest-olive-trees-f75a09e53615> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019].

Albè, M. (25 Νοεμβρίου 2015). "Ulivo di Luras: un magnifico olivastro di 4000 anni in Sardegna". *greenMe*, <https://www.greenme.it/informarsi/natura-a-biodiversita/18448-ulivlo-antico-luras-sardegna> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019].

Ανώνυμος (04 Σεπτεμβρίου 2012). *Τα δέντρα αποκαλύπτουν φυσικά φαινόμενα του παρελθόντος*. http://www.real.gr/archive_planet/arthro/ta_dentra_apokalyptoun_fysika_fainomena_tou_parelthontos-333202/ [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-01-2019].

Ανώνυμος (27 Σεπτεμβρίου 2015). *Το δέντρο της ελιάς*. <http://elialadi.blogspot.com/2015/09/to-dentro-tis-elias.html> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 19-01-2019].

Ανώνυμος (6 Μαΐου 2016α). *Η αρχαιότερη ελιά του κόσμου βρίσκεται στα Χανιά*, <https://www.zougla.gr/perivallon/article/i-arxeoteri-elia-tou-kosmou-vriskete-sta-xania> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 19-01-2019].

Ανώνυμος (13 Ιουλίου 2016β). *Η αναμέτρηση της ελιάς*. <https://www.politischios.gr/koinonia/i-anametrissi-tis-elias> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 19-01-2019].

Ανώνυμος Βιομηχανική Εταιρία «Ανατολή» (ΑΒΕΑ). (χ.η.), <https://www.abea.gr/olive-museum/> Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 19-01-2019].

Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη* [pdf], <http://www.theogonia.gr/cosmogonia/downloads/Apollodoros.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 19-01-2019].

Αργολικός Ποιμίν (05 Σεπτεμβρίου 2013). *Ναύπλιο καταρρέει η αιωνόβια ελιά του Αγίου Αναστασίου*, https://argolikospoimin.blogspot.com/2013/09/blog-post_6049.html [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-04-2019].

Asociación Española de Municipios del Olivo (AEMO). (χ.η.), <https://www.aemo.es/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Βάσιλας, Π. (16 Δεκεμβρίου 2017). *800 χρόνια ιστορίας στην κουφάλα μιας ελιάς*, <http://www.philenews.com/eidiseis/topika/article/466329/800-chronia-istorias-stin-koufala-mias-elias> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Βατικιώτης, Π. (08 Ιουνίου 2009). «Αφηρημένος Εξπρεσιονισμός», στο *art.mac All about Arts & Culture*. <http://www.artmag.gr/art-history/art-history/item/586-abstractexpressionism> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-03-2019].

Βαχαβιώλος, Δ. και Σαράντη, Α. (2016-2017). *Η ελιά και τα προϊόντα της. Αειφορία και Ζωή του τόπου μας*. Καλαμάτα: Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μεσσηνίας. [pdf] http://kpe-kal.mes.sch.gr/elianet/wp/wp-content/uploads/2017/06/20170515_tal_elaiodentra_tou_gerakiou.pdf [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-10-2018].

Γαλανάκης, Γ. (8 Απριλίου 2014). «Η υψωμένη ελιά στον Βατόλακκο», *Χανιώτικα νέα - Καθημερινή Εφημερίδα των Χανίων*, <http://www.haniotika-nea.gr/ipsomeni-elia-ston-vatolakko/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-10-2018].

Γαλένος, Μ. και Γατζίας, Μ. και Καρνέσης, Α. και Κεκερής, Β. και Μπαλής, Σ. και Ξηρόκωστας, Μ. και Πανόπουλος, Θ. και Παπαγγελοπούλου, Μ. και Πυλιώτης, Α. και Ζήσογλου, Β. και Φώκιαλης, Ε. (2013-2014). *Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός 5Α. Ανάλυση παραδοσιακού οικισμού Λαγκάδια Γορτυνίας*. Αρχιτεκτονική ανάλυση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων. Πρόγραμμα ψηφιοποίησης και διατομεακού μαθήματος 5^{ου} εξαμήνου, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. <http://5a.arch.ntua.gr/project/4247> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-02-2019].

Γαραντούδης, Ε. (02 Φεβρουαρίου 2007). *Παλαιότερες ανθολογίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/scanned/polemis.html#toc008> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 05-03-2019].

Comune di Luras. (24 Απριλίου 2019). *Gli Olivastri di Santu Baltolu in Località Carana* [pdf], www.cmskronoweb.it/luras/it/common/contenuti/export/single/pdf/701/ [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-04-2019].

Δημουλά, Π. (12 Σεπτεμβρίου 2016). *Ευγένιος Τριβιζάς: Ο χαρισματικός μας παραμυθάς*. <https://www.maxmag.gr/politismos/prosopa/evgenios-trivizas-o-charismatikos-mas/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Διαμαντάκης Στ. (χ.η.). *Στέλιος Διαμαντάκης- Μεταλλικά Γλυπτά - Βιογραφικό*. <https://steliosdiamantakis.wordpress.com/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-04-2019].

Dasologoi.gr (2017). *Διατηρητέα μνημεία της φύσης*. <https://dasologoi.gr/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82/list/16> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-04-2019].

diaforetiko (2018). *Στην Κρήτη από τα αρχαιότερα δένδρα στον κόσμο. Ελιές ηλικίας 9.000 ετών που ακόμα βγάζουν καρπούς*, <https://www.diaforetiko.gr/stin-kriti-apo-ta-archeotera-dendra-ston-kosmo-elies-ilikias-9-000-eton-pou-vgazoun-akoma-karpous/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 06-04-2019].

Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου – Ίδρυμα Ευριπίδη Κουτλίδη- Έκθεση Πινακοθήκης 2000-2013 –20ός αιώνας- Μετά τον πόλεμο – Χατζηκυριάκος- Γκίκας – Ο φωτοτροπικός κυβισμός του Χατζηκυριάκου-Γκίκα. <http://www.nationalgallery.gr/site/content.php?sel=614> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-02-2019].

Εκπολιτιστικός Επιμορφωτικός Σύλλογος Κουτρούφων (ΕΕΣΚ), (10 Αυγούστου 2013). *Συνέντευξη Δημήτρη Βλάχου στο ArcadiaVoiceGr για την Ελιά 2011*, <https://www.youtube.com/watch?v=9zPDYzjPkdk&fbclid=IwAR3tQnbKBXYI5kXHDDyenVZL-CsZix4awK80r9IzF6KLZqIYijERtbLaPoM> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-02-2019].

Ελληνικό Κέντρο Βιότοπων – Υγρότοπων (ΕΚΒΥ), (2010). *Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας. Ελληνικό Κέντρο Βιότοπων – Υγρότοπων*. http://www.ekby.gr/ekby/el/EKBY_PP_el.html [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-03-2019].

Εμπορικός Σύλλογος Σαλαμίνας (ΕΣΣ), (2019). *Η Ελιά της Όρσας*, <https://www.essalaminas.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%8C%CF%81%CF%83%CE%B1%CF%82/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-03-2019].

Ένωση Επτανήσων Ελλάδα (ΕΕΕ), (χ.η.). *Αποτελέσματα ερευνών της ηλικίας των υπεραιονόβιων ελαιόδεντρων στο χωριό Στρογγυλή Κερκύρας* [pdf], <http://www.enosieptanision.gr/files/%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%85.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 24-03-2019].

Έπαθλο (2012). *Οι Ελιές της Δήμιννας Ένα από τα «διατηρητέα μνημεία της φύσης»*, <http://www.epathlo.gr/el/2012-09-30-17-43-40/item/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AD%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B4%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AD%CE%B1-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7%CF%82.html> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 11-04-2019].

ΕΡΓΟΣΕ Α.Ε. (2018). *Περιβάλλον – Περιβαλλοντική Διαχείριση – Μεταφυτεύσεις Ελαιόδεντρων*, <https://www.ergose.gr/drastiriotites/ergose-koinoniko-ergo/perivallon/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Europa Nostra, (χ.η.), <http://www.europanostra.org/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Europa Nostra. (20 Μαρτίου 2014). *The historical landscape of El Sénia's ancient olive trees*, <http://www.europeanheritageawards.eu/winners/historical-landscape-el-senias-ancient-olive-trees/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

François El Bacha (21 Οκτωβρίου 2017). “Liban/Patrimoine: Les Oliviers Eternels de Bchaaleh au Nord Liban”. *Libanews*, <https://libnanews.com/en-image-les-oliviers-eternels-de-bchaaleh/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Felios Collection, (2019) *Λίτη Αφροδίτη*, <https://www.felioscollection.gr/artist/liti-afroditi> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

General Subdirection of Rural Development, (2014-2015). *European Landscape Convention. Landscape Award of the Council of Europe*, 4th Edition – 2014-2015, Madrid: General Subdirection of Rural Development Ministry of Agriculture, Food and Environment [pdf], <https://rm.coe.int/168030654a> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Hispania Nostra (2019), <https://www.hispanianostra.org/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Hosting, P. (2018). *Eleókarpos*. <http://www.eleokarpos.com/en/%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Kanj, S. (19 Οκτωβρίου 2016). “Al-Badawi Tree: One of the World’ s Oldest Olive Tree”. *PaliRoots*, <https://www.paliroots.com/blogs/news/al-badawi-tree-one-of-the-worlds-oldest-olive-tree> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-10-2018].

Καπετανάκης, Ε. (χ.η.1). *Αρχαία Ελαιόδεντρα*, [pdf], <https://www.elke.teicrete.gr/LinkClick.aspx?fileticket=Uwzk3hPfbNo%3D&tabid=721> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Καπετανάκης, Ε. (χ.η.2). *Διεθνής Έκθεση εικαστικών έργων «Ο αρχαίος ελαιώνας της Κρήτης, στο βάθος του χρόνου»*, [pdf], <https://www.elke.teicrete.gr/LinkClick.aspx?fileticket=em tEcvNt7I%3D&tabid=721> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Καραπατάκη, Κ. (χ.η.). *Μουσείο Ελιάς Βουβών*. <http://www.olivemuseumvouves.com/default.aspx?lang=el> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019].

Καραπιδάκη, Λ. (2010). *Μαθαίνω για την ελιά*. Αθήνα: Δήμος Καμείρου Ρόδου, Πολιτιστικός Όμιλος Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες», Βιβλιοθήκη Δήμου Καμείρου, σ. 49. [pdf]

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&ved=2ahUK Ewiny5LFtLThAhXMxYUKHValDRQQFjAMegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Feditons.academyofathens.gr%2Fepetirides%2Fxmlui%2Fbitstream%2Fhandle%2F20.500.11855%2F885%2FMATHAINO%2520GIA%2520THN%2520ELIA%2520KAI%2520TO%2520LADI.pdf%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&usg=AOvVaw11PCss9gGinXo58_t6bt99 [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Καρτσωτάκης, Χ. Γ. (17 Αυγούστου 2015). *Οι ελιές της Γόρτυνας*. <https://fperegrine.wordpress.com/2015/08/17/17-8/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-12-2018].

Κάτσαρης, Π. (2013). «Το μητρικό δέντρο της ελιάς Καλαμών (*Olea europaea var. ceratocarpa*), στο *ΕΛΓΟ Δήμητρα*, τεύχ. 4, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2013, σσ. 4-5. <http://www.elgo.gr/index.php/el/elgo-demeter-publications/elgo-publications-demeter-magazine-past-issues/517-demeter-magazine-issue-03-2013> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-12-2018].

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας (ΚΠΕΚ) (2008). http://www.kpe-kalamatas.gr/gr_pages/kalimerasou.html [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας (ΚΠΕΚ) (χ.η.). *Εθνικό Θεματικό Δίκτυο «ΕΛΙΑ»*, <http://kpe-kal.mes.sch.gr/elianet/wp/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Κλώντζα, Ο. (17 Ιανουαρίου 2013). «Η Ιερή Ελιά του Πλάτωνα που έγινε... καυσόξυλα» στο *Το Βήμα*, <https://www.tovima.gr/2013/01/17/society/i-ieri-elia-toy-platwna-poy-egine-kaysoksyyla/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚΣΕ) Επτάστικος. (χ.η.). *Πολιτιστικές διαδρομές στα υπεραιώνια ελαιόδεντρα* [pdf], http://eptastiktos.gr/wp-content/uploads/2017/02/%CE%95%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CF%89%CE%BC%CE%B1_%CE%95%CE%A0%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%A4%CE%9F%CE%A3.pdf [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 08-03-2019].

Κοινοτικό Συμβούλιο Αγγλισίδων (ΚΣΑ) (χ.η.) *Αιωνόβια ελιά* [pdf], http://www.anglisides.com/uploads/aionovia_elia.pdf [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Κουτσάκη, Α. (12 Μαρτίου 2011). *Η σύγχρονη τεχνολογία στην υπηρεσία της Μνημειακής Ελιάς Βουβών* [pdf], <http://dml.chania.teicrete.gr/ereuna/patris12mar2011.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Κωσταλένος, (2010). *Ποικιλίες Ελιάς – Ξενικές Μικρόκαρπες Ποικιλίες Ελιάς*, <http://www.kostelenosfytoria.gr/olive-varieties.php?pageId=4> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Λεκάκης, Γ. (χ.η.). *Αρχαιοκάπηλοι πήγαν να κλέψουν αρχαία ελιά και να την πουλήσουν στο εξωτερικό!*, http://www.arxeion-politismou.gr/2019/01/arxaiokapiloi-elias.html?sref=fb&fbclid=IwAR34EbWMRZ3mZW_RAp5iblwyyEGnyklNjdoj9w4_e63m_B8TtfBNYi81WCM&m=1 [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Λεκάκης, Γ. (6 Δεκεμβρίου 2014). *Δυο αρχαιόδεντρα της Χίου*, <https://www.youtube.com/watch?v=ipwOITG4HwQ> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Λεκάκης, Γ. (28 Μαρτίου 2015). *Η Ελιά της Σαλαμίνας χρονολογήθηκε 2500 χρόνων*, <https://www.youtube.com/watch?v=97k6MksR1r4> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 31-12-2018].

Lesvosnews (26 Μαΐου 2016). *Εορτάζει ο Αγ. Θεράποντας (Τζατζαλιάρης) Κόλπου Γέρας – Κυριακή 29 Μαΐου*. <http://www.lesvosnews.net/articles/news-categories/koinonia/eortazei-o-ag-therapontas-tzatzaliaris-kolpoy-geras-kyriaki-29> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019].

Libe, (9 Νοεμβρίου 2016). "A cultural landscape of millenary olive trees". *Heritage Times*, <http://heritagetimes.eu/a-landscape-of-millenary-olive-trees/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019].

Mancomunitat Taula del Sénia. (χ.η.). *Taula del Sénia - Territori Sénia*, <http://www.tauladelsenia.org/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-02-2019].

Μαραβελάκης, Ε. (2002-2006). *Εργαστήριο Σχεδιομελέτης και Κατεργασιών – Πολιτιστική Κληρονομιά – Ψηφιοποίηση Μουσείου Ελιάς Βουβών - ΤΕΙ Κρήτης*. <http://dml.chania.teicrete.gr/ereuna/culture12.html> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019].

Melhem, A. (19 Νοεμβρίου 2018). "Palestine's oldest olive tree symbol of cultural heritage". *Al – Monitor. The pulse of the Middle East*, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/11/palestines-oldest-olive-tree-searches-its-birth-date.html#ixzz5lwYtLS3V> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019]].

Μενδώνη, Λ. (2017). «Πολιτισμός και Ανάπτυξη». *Η Καθημερινή*. <http://www.kathimerini.gr/898076/article/epikairothta/ellada/politismos-kai-anapty3h> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-04-2018].

Μιχαλόπουλος, Ν. Χ. (χ.η.). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας 1 – Συγγραφή επιστημονικής εργασίας: Σχέδια έρευνας: περιγραφική, διερευνητική ή συσχετιστική και πειραματική* [pdf], <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM04364/2.%20%CE%9C%CE%B9%CF%87%CE%B1%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%2C%20%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%B1%20%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1%CF%82%2C%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CE%AE%2C%20%CF%83%CF%85%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%A> [E.pdf](#) [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 04-04-2019].

Museum of Modern Art. (2019). <http://www.moma.org/collection/works/79766?locale=en> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-03-2019].

Myl. M. (20 Φεβρουαρίου 2018). *Ελιά: Από τη φύση, στη ζωή και της τέχνη*. <https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7-%CF%86%CF%8D%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B6%CF%89%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7/?fbclid=IwAR2ulYcTbAAj18mk1fqf81R>

[KkeFHycn6TAJIX7FNQ2TOqTgjlwk0lXtx4Mg](#) [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-03-2019].

National Geographic Italy (NGI). (17 Μαρτίου 2017). “Qual è l’albero più antico d’Italia?”. *National Geographic Italy*, http://www.nationalgeographic.it/natura/piante/2017/03/17/news/qual_e_l_albero_piu_antico_d_italia_-3461415/?refresh_ce [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-03-2019].

Νικίας. (2019). *Μηταράκης Γιάννης*. <http://www.nikias.gr/ell/product/%CE%9C%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%93%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%82> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 13-03-2019].

Οικονόμου, Μ. (10 Οκτωβρίου 2012). *Κόφτην Ελένη την ελιά: Κώστας Καρακώστας & Γ. Μηττάκη*, <https://www.youtube.com/watch?v=t-fEtx5apwA> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 13-03-2019].

Olivenews.gr (07 Νοεμβρίου 2016). *Η «Μάνα Ελιά» της Καλαμάτας*. <http://www.olivenews.gr/el/article/7795/h-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CF%82> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2018].

Όμηρος (2012). *Όμηρος, Οδύσσεια (23. 1-23.68) Ραψωδία Ψ*, Δ. Ν. Μαρωνίτης (μτφρ.), http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=133&page=174 [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-12-2018].

Παναγιωτίδης, Α. (2001). *Άγγελος Παναγιωτίδης*. <http://www.panayiotidis.gr/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Papagallo, L. (8 Ιανουαρίου 2013). “The World’s Oldest Living Olive Trees Are Lebanese”. *Green Prophet Sustainable News for the Middle East*, <https://www.greenprophet.com/2013/01/noah-olive-trees-lebanon/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Παπαγεωργίου. Κ. (07 Απριλίου 2018). *Οι τρεις αρχαιότερες ελιές στην Ευρώπη*, <https://e-thessalia.gr/oi-treis-archaioteres-elies-stin-eyropi/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Παπαδημητρίου, Ν. (2019). *Παναγιωτίδης Άγγελος*, Εικαστικός κύκλος Sianti, <https://ikastikos-kiklos.com/%CE%B3%CE%BB%CF%8D%CF%80%CF%84%CE%B5%CF%82/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 15-03-2019].

Παπακωνσταντίνου, Δ. (2011). *Η καταγραφή της αρχαιολογικής μαρτυρίας και οι νέες τεχνολογίες: Το ζήτημα των ορίων μεθόδου και ερμηνείας και η συμβολή της αρχαιολογίας στη διερεύνησή τους*. [pdf], <http://www.emdiet.gr/?p=25> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 28-05-2018].

Παύλου, Π. (31 Ιανουαρίου 2015). *Η Μάνα - Ελιά όλης της Καλαμάτας!*, <http://kalamatain.gr/new/mana-elia-kalamata/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 23-03-2019].

Πολέμης, Ι. (χ.η.) *Ιωάννης Πολέμης - Ποιήματα*. http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/iwannhs_polemhs_poems.htm#%CE%9C%CE%97%CE%9D%CE%9A%CE%9B%CE%91%CE%99%CE%A3 [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 23-03-2019].

Ρουμπέκα, Κ. (07-02-2009). «Φωβ ή Φωβισμός», *artmag. All about arts & Culture*. <http://www.artmag.gr/art-history/art-history/item/990-fauve-fauvism> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-03-2019].

Saldaña, S. (5 Μαρτίου 2017). "The al- Badawi Tree". *The Mosaic Stories*. <http://www.mosaicstories.org/2017/03/05/the-al-badawi-tree/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-03-2019].

Σιμόπουλος, Κ. (χ.η.). *Για να καταλάβεις το ξύλο*. <https://xyloepiplo.gr/%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BD%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CE%B2%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%BE%CF%8D%CE%BB%CE%BF/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 07-02-2019].

Σπύρου, Χ. (08 Οκτωβρίου 2014). *Θέλω να σκίσω τα βουνά [Τσάμικο Πελοποννήσου]* – Πέτρος Ανδρουτσόπουλος, <https://www.youtube.com/watch?v=4Rrfv56qa8c> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 25-03-2019].

Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης (Σ.Ε.ΔΗ.Κ.). (2014), <http://www.sedik.gr/neo/el/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-10-2018].

Τασάκου, Β. (24 Μαρτίου 2008). *Ινστιτούτο Klorane: Ίδρυμα για την Προστασία και τη Σωστή Χρήση της Φυσικής μας Κληρονομιάς*, <https://www.farmakeutikoskosmos.gr/article-k/institoyto-klorane-idryma-gia-thn-prost/3932> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 10-10-2018].

Teriade. (χ.η.) *Μουσείο – Βιβλιοθήκη Στρ. Ελευθεριάδη Teriade*. <http://www.museum.gr/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

Τζιώτη, Ζ. (25 Δεκεμβρίου 2017). *Άγγελος Παναγιωτίδης «Η ελιά είναι ένα θείο δώρο»*, <http://www.mediazone.gr/2017/12/25/%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%B%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%AD%CE%BD/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

The Guardian. (23 Σεπτεμβρίου 2011). *Palestinian statehood: The olive tree of al-Walaja*, <https://www.youtube.com/watch?v=TL5MRj9jxp4> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

Τσακίρη, Λ. (χ.η.). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία Έρευνας* [pdf], <http://dpms.csd.auth.gr/stuff/eis-meth-er.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

UNDP (2010), *Creative Economy Report* [pdf], http://unctad.org/es/Docs/ditctab20103_en.pdf [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-04-2018].

UNDP (2013), *Creative Economy Report* [pdf], <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-04-2018].

UNESCO (2009), *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue* [pdf], <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001852/185202e.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-04-2018].

UNESCO (2012), *Culture: a driver and an enabler of sustainable development* [pdf], <https://en.unesco.org/post2015/sites/post2015/files/Think%20Piece%20Culture.pdf> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 26-04-2018].

Φεργάδη, Μ. (12 Νοεμβρίου 2009). *Της ελιάς τα φυλλαράκια - Σκύρος*, <https://www.youtube.com/watch?v=jyNUYS1J8p4> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

Χέλμης, Δ. (2019). *Η «Ελιά της Όρσας»: Το δέντρο 2500 ετών στη Σαλαμίνα που έζησε τη μεγάλη Ναυμαχία του 480 π.Χ.*, <http://www.musioelias.gr/el/node/908> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].

Χουστουλάκης, Γ. (18 Απριλίου 2018). *Το αρχαιότερο δέντρο της Αττικής!*, <https://www.cretanmagazine.gr/to-archaiotero-dentro-tis-attikis/> [Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 20-03-2019].